Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Zbigniew Sabak

METODYKA pisania pracy licencjackiej i magisterskiej

(kierunek: bezpieczeństwo narodowe)

Wydanie II uzupełnione

Biała Podlaska 2020

Państwowa Szkoła Wyższa
im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Zbigniew SABAK

METODYKA
pisania pracy licencjackiej i magisterskiej

(kierunek: bezpieczeństwo narodowe)

Wydanie II uzupełnione

Biała Podlaska 2020

Wydawca
Państwowa Szkoła Wyższa
im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Recenzent
dr hab. Zbigniew Ciekanowski

Korekta
Paulina Rynkiewicz

© Copyright by Państwowa Szkoła Wyższa
im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Wydanie II uzupełnione

ISBN 978-83-64881-56-5

Nakład: 200 egzemplarzy

Liczba arkuszy wydawniczych: 5

Wydawnictwo PSW JPII
ul. Sidorska 95/97
21-500 Biała Podlaska
www.pswbp.pl

Skład, druk i projekt okładki
Agencja Reklamowa TOP, ul. Toruńska 148, 87-800 Włocławek
tel.: 54 423 20 40, fax: 54 423 20 80, www.agencjatop.pl

Spis treści

Wstęp do wydania drugiego ... 5

I. Praca dyplomowa, formalne podstawy i założenia ... 7
1.1. Postanowienia ogólne ... 7
1.2. Praca licencjacka ... 9
1.3. Praca magisterska ... 9
1.4. Wymogi ogólne ... 11

II. Podstawy badań, metody badawcze ... 15
2.1. Nauka, jej ogólne pojęcie i funkcja poznawcza ... 15
2.2. Metodologia nauk ... 18
2.3. Metody badawcze i ich zastosowanie ... 19
2.4. Techniki badań i narzędzia badawcze ... 26
2.5. Dobór próby badawczej z populacji ... 36

III. Metodyczna struktura pracy ... 41
3.1. Procedura prowadzenia badań ... 41
3.2. Tematyka i temat pracy ... 45
3.3. Tytuł pracy ... 47
3.4. Cel pracy ... 48
3.5. Cele badań ... 49
3.6. Główny problem badawczy ... 50
3.7. Problemy szczegółowe ... 53
3.8. Hipotezy ... 54

IV. Redakcyjna struktura pracy ... 57
4.1. Założenia ogólne ... 57
4.2. Strona tytułowa ... 58
4.3. Spis treści ... 58
4.4. Wstęp ... 59
4.5. Część zasadnicza ... 60
4.6. Zakończenie ... 64

4.7. Bibliografia 65
4.8. Wykaz rysunków, tabel, schematów, map 66
4.9. Załączniki 67
4.10. Stosowane skróty 68
4.11. Indeks nazwisk 68
4.12. Indeks rzeczy 68

V. Techniczne wymogi pracy 69
5.1. Format stron 69
5.2. Tekst główny 69
5.3. Akapity, cytaty, wyliczenia, skróty 70
5.4. Elementy graficzne 72
5.5. Przypisy i bibliografia 75

VI. Pisanie pracy 81
6.1. Koncepcja pracy 81
6.2. Język pracy 82
6.3. Zasady pisania pracy 86
6.4. Kryteria oceny pracy 87

Zakończenie 89

Bibliografia 90

Wykaz rysunków i tabel 94

Podstawowe pojęcia i terminy 95

Załączniki 101

Wstęp do wydania drugiego

Przeprowadzenie badań naukowych i sporządzenie opracowania zwartego jest dla Studentów trudnym wyzwaniem, w szczególności dla tych, którzy po raz pierwszy muszą zmierzyć się z tym niełatwym zadaniem. Wydanie pierwsze pozycji *Metodyka pisania pracy licencjackiej i magisterskiej* to opracowanie o charakterze metodycznym, którego celem było dostarczenie Studentom podstawowej wiedzy pozwalającej nabyć umiejętności przygotowania ww. prac, przez które należy rozumieć organizacyjną warstwę metodologicznego przeprowadzenia badań naukowych oraz formalno-organizacyjną warstwę technicznego pisania pracy dyplomowej. W tej kwestii publikacja miała być swego rodzaju narzędziem umożliwiającym konstruowanie pracy i nadanie jej odpowiedniej formy wynikającej z unormowań prawnych, norm publicystyki naukowej oraz dyrektyw władz uczelni. Prezentowała wymagania i standardy, jakie są stawiane większości prac dyplomowych, co sprawiło, że zawarty w opracowaniu materiał miał być także przydatny przy pisaniu prac na innych kierunkach.

Okazało się, że pierwsze wydanie cieszyło się dużym zainteresowaniem Czytelników, co bardzo miło zaskoczyło autora i zobowiązało go do dalszych wysiłków, mających na celu sprostanie zapotrzebowaniu Studentów na kolejne poprawione i uzupełnione o nowe treści wydanie.

Struktura nowego opracowania, podobnie jak pierwszego wydania, podporządkowana została celowi, tzn. zawiera fragmenty poświęcone następującym zagadnieniom: formalnym wymogom opracowań kończących studia I i II stopnia wynikającym z dokumentu: *Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce;* nauce, metodom, technikom i narzędziom badawczym (ten rozdział, ze względu na przypisywanie dużej wagi badaniom empirycznym, został uzupełniony oraz rozbudowany o nowy podrozdział: *Dobór próby badawczej z populacji*); procesowi prowadzenia badań naukowych; strukturze pracy licencjackiej i magisterskiej; technicznym wymogom opracowania zwartego oraz najważniejszym zasadom pracy pisarskiej i redakcyjnej.

Kończąc wstęp – podobnie jak w pierwszym wydaniu – należy podkreślić, że problemy treści i formy pracy oraz ich ścisłego powiązania przedstawione zostały Studentom w sposób syntetyczny; nie zawierają pełnej i wyczerpującej wiedzy na temat metod badań naukowych. W wielu kwestiach zaprezentowane problemy są własnymi poglądami autora, wynikającymi z osobistych doświadczeń w pracy twórczej oraz współpracy ze Studentami. Dodatkowo autor nie jest zwolennikiem sztywnego unormowania problematyki badań i formuły publikowania ich wyników, lecz pozostawienia większości spraw w kompetencji promotora. Wobec powyższego czytelnik musi być świadomy, że w praktyce może spotkać się z problemami, na które niniejsze opracowanie nie podaje rozwiązań.

Czy intencje autora zostaną zrealizowane? Odpowiedź pozostawiam Czytelnikom.

I

Praca dyplomowa, formalne podstawy i założenia

1.1. Postanowienia ogólne

Praca licencjacka i magisterska jest formalnie wymaganym opracowaniem kończącym studia I i II stopnia.

Podstawy prawne realizacji prac dyplomowych na uczelniach wyższych stanowi *Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*[1], gdzie m.in. jest napisane:

Art. 76.

1. Warunkiem ukończenia studiów i uzyskania dyplomu ukończenia studiów jest:

1) uzyskanie efektów uczenia się określonych w programie studiów, którym przypisano co najmniej:

a) 180 punktów ECTS – w przypadku studiów pierwszego stopnia,

b) 90 punktów ECTS – w przypadku studiów drugiego stopnia,

c) 300 punktów ECTS – w przypadku jednolitych studiów magisterskich trwających 9 albo 10 semestrów,

d) 360 punktów ECTS – w przypadku jednolitych studiów magisterskich trwających 11 albo 12 semestrów;

2) złożenie egzaminu dyplomowego;

3) pozytywna ocena pracy dyplomowej – w przypadku studiów drugiego stopnia i jednolitych studiów magisterskich, a w przypadku studiów pierwszego stopnia, o ile przewiduje to program studiów.

2. Praca dyplomowa jest samodzielnym opracowaniem zagadnienia naukowego, artystycznego lub praktycznego albo dokonaniem technicznym lub artystycznym, prezentującym ogólną wiedzę i umiejętności studenta związane ze stu-

[1] Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, dnia 30 sierpnia 2018 r. Poz. 1668.

diami nadanym kierunku, poziomie i profilu oraz umiejętności samodzielnego analizowania i wnioskowania.

3. *W przypadku studiów drugiego stopnia i jednolitych studiów magisterskich praca dyplomowa jest przygotowywana pod kierunkiem osoby, która posiada co najmniej stopień doktora.*
4. *Jeżeli praca dyplomowa jest pracą pisemną, uczelnia sprawdza ją przed egzaminem dyplomowym z wykorzystaniem Jednolitego Systemu Antyplagiatowego, o którym mowa w art. 351 ust. 1.*
5. *Recenzje pracy dyplomowej są jawne.*
6. *Przepisu ust. 5 nie stosuje się w przypadku pracy dyplomowej, której przedmiot jest objęty tajemnicą prawnie chronioną.*

W Państwowej Szkole Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej problematykę reguluje dokument *Zasady pisania prac dyplomowych*, Biała Podlaska, 2019 r., którego podstawą jest Statut oraz Regulamin Studiów Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej. Dokument ten w całości poświęcony jest przygotowaniu prac dyplomowych. W związku z dynamiką sytuacji, której następstwem są zmiany w charakterze studiów, współpracy z promotorami oraz warunków zdawania egzaminów, niektóre uwarunkowania mogą być regulowanie przez kolejne, nowe Zarządzenia Rektora Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej.

Prace licencjackie i magisterskie dają uprawnienia zawodowe. Nie zapewniają tego inne prace promocyjne. Zgodnie z Krajowymi Ramami Kwalifikacji dla polskiego szkolnictwa wyższego ***kwalifikacje pierwszego stopnia*** *to efekt kształcenia na studiach pierwszego stopnia, zakończonych uzyskaniem tytułu zawodowego licencjata, inżyniera lub równorzędnego określonego kierunku studiów i profilu kształcenia, potwierdzony odpowiednim dyplomem*[2].

Praca licencjacka kończy na Uczelni proces kształcenia na pierwszym stopniu studiów. Jej obrona jest podstawą nadania tytułu zawodowego licencjata i uzyskania statusu wyższego wykształcenia.

Zgodnie z Krajowymi Ramami Kwalifikacji dla polskiego szkolnictwa wyższego ***kwalifikacje drugiego stopnia*** *to efekt kształcenia na studiach drugiego stopnia, zakończonych uzyskaniem tytułu zawodowego magistra, magistra inżyniera lub równorzędnego określonego kierunku studiów i profilu kształcenia, potwierdzony odpowiednim dyplomem*[3].

Praca magisterska kończy na Uczelni proces kształcenia na drugim stopniu studiów. Autorzy prac wykazują się w nich odpowiednią wiedzą oraz umiejętnościami metodologicznymi, nabywają odpowiednie uprawnienia. Ich obrona, obok wymaganych programem studiów zaliczeń i pozytywnych ocen z przedmiotów objętych egzaminami, jest podstawą nadania tytułu zawodowego magistra i uzyskania statusu wyższego wykształcenia drugiego stopnia.

Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce stwierdza:

Art. 77. 1. Absolwent studiów otrzymuje dyplom ukończenia studiów na określonym kierunku i profilu potwierdzający wykształcenie wyższe oraz tytuł zawodowy:

[2] http://www.nauka.gov.pl/krajowe-ramy-kwalifikacji/ [dostęp: 25.03.2018 r.].
[3] Ibidem.

1) licencjata, inżyniera albo równorzędny potwierdzający wykształcenie wyższe na tym samym poziomie – w przypadku studiów pierwszego stopnia;
2) magistra, magistra inżyniera albo równorzędny potwierdzający wykształcenie wyższe na tym samym poziomie – w przypadku studiów drugiego stopnia i jednolitych studiów magisterskich[4].

Oczekiwania stawiane pracom licencjackim i magisterskim nie są z punktu widzenia przepisów prawa precyzyjnie określone. W dokumentach resortowych nie ma sformalizowanych unormowań względem tych prac.

1.2. Praca licencjacka

Praca licencjacka to kompletne pod względem merytorycznym opracowanie odzwierciedlające proces rozwiązania zadania poznawczego z zakresu tematyki obejmującej obszar kierunku i specjalności studiów. Praca licencjacka jest zwieńczeniem trzyletniego okresu studiów. Wymagania stawiane pracy licencjackiej wynikają z zakresu programu kształcenia, realizowanego w ramach studiów. Pisząc pracę, Student powinien wykazać się znajomością przerobionego w trakcie studiów materiału oraz przygotowaniem do wykonywania zawodu.

Praca licencjacka może mieć charakter: analizy wybranego obszaru problematyki bezpieczeństwa narodowego; raportu z badań własnych (przeprowadzonych metodą ankiety, wywiadu itp.); opisu przypadku; projektu – odnośnie do praktycznego rozwiązania problemu działania wybranych służb i instytucji w kwestii bezpieczeństwa.

Opracowanie pracy licencjackiej powinno pogłębić swobodne posługiwanie się nabytą w czasie studiów wiedzą oraz ugruntować umiejętności czynnego wykorzystania jej do: wnioskowania teoretycznego i zastosowania w praktyce; samodzielnego penetrowania zbiorów bibliotecznych i poszukiwania materiałów źródłowych, niezbędnych do napisania pracy; studiowania ze zrozumieniem literatury przedmiotu i innych materiałów, wykorzystania ich w toku prowadzenia rozważań; posiłkowania się dorobkiem naukowym znanych teoretyków, w tym powołania się na nich; diagnozowania i oceny problemu badawczego w praktyce politycznej; praktycznego zastosowania warsztatu badawczego, w tym posługiwania się naukowymi metodami badań; logicznego prowadzenia wywodów; posługiwania się zrozumiałym, precyzyjnym oraz poprawnym stylistycznie i gramatycznie językiem.

1.3. Praca magisterska

Drugi stopień studiów zapewnia stosowne przygotowanie i określony zasób wiedzy. Wtedy pojawiają się szczególne zainteresowania określoną problematyką. Dodatkowo Student otrzymuje przygotowanie metodologiczne. W tej sytuacji

[4] Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, dnia 30 sierpnia 2018 r. Poz. 1668.

spożytkowanie i poszerzenie wiedzy staje się ważnym elementem opracowania pracy magisterskiej.

Praca magisterska to kompletne pod względem merytorycznym opracowanie o charakterze badawczym wymagającym od Studenta umiejętności formułowania problemu badawczego z zakresu tematyki obejmującej obszar kierunku oraz specjalności studiów i rozwiązywania go samodzielnie metodami naukowymi (na podstawie naukowej literatury przedmiotu i dokumentacji źródłowej) włącznie z weryfikacją postawionej hipotezy. Jej treści muszą zawierać odniesienia do prowadzonych badań, które winny stanowić znaczący element wkładu własnego Studenta. Praca magisterska powinna dowieść umiejętności doboru materiałów źródłowych, ich krytycznej analizy oraz zdolności interpretacji wyników badań; od strony badawczej – umiejętności wyboru właściwych metod, narzędzi i technik badawczych; w kwestii edytorskiej – umiejętności stworzenia logicznego układu pracy, właściwego doboru metod prezentacji wyników pracy badawczej, realistycznego opisu stanu badań – formułowania wniosków.

W odróżnieniu od pracy licencjackiej, w pracy magisterskiej podejmowane tematy powinny się cechować większą złożonością, wymagane jest nowatorskie podejście do proponowanych rozwiązań, badania winny być bardziej dogłębne, wykorzystana literatura źródłowa znacznie szersza, łącznie z pozycjami obcojęzycznymi, a wnioski o wiele ambitniejsze, łącznie z propozycją rozwiązania problemu badawczego. Dla prac magisterskich korzystne jest postawienie hipotezy naukowej – opartej o istniejący stan wiedzy przypuszczenia naukowego.

Praca magisterska może składać się z dwóch części: teoretycznej, zawierającej dyskursywny opis przedmiotu badań, i empirycznej, przedstawiającej opis procedury badawczej i wypracowanych konkluzji zgromadzonego materiału badawczego.

Praca magisterska musi mieć charakter: systematyzujący i badawczy. Opracowanie pracy powinno **ukształtować** lub **pogłębić umiejętności**: samodzielnego posługiwania się nabytą w czasie studiów wiedzą merytoryczną, wykorzystania jej w dyskursie teoretycznym i zastosowania w praktyce; samodzielnego poszukiwania literatury przedmiotu; posługiwania się materiałami źródłowymi w toku prowadzenia rozważań, poprawnego i zgodnego z zasadami wykorzystywania cudzego dorobku naukowego; krytycznej analizy i oceny dorobku teoretycznego pod kątem pisanej pracy; identyfikowania prawidłowości występujących w obrębie badanej problematyki; diagnozowania i oceny problemu badawczego w praktyce politycznej; wykorzystania odpowiedniego warsztatu badawczego, w tym posługiwania się naukowymi metodami badań; prowadzenia logicznego wywodu naukowego; poprawnego posługiwania się językiem polskim[5].

[5] Por. W. Pytkowski, *Organizacja badań i ocena prac naukowych*, Warszawa 1981, s. 275–276.

1.4. Wymogi ogólne

Celem pracy licencjackiej i magisterskiej jest rozwiązanie określonego problemu (teoretycznego i empirycznego) przy wykorzystaniu metod, technik i narzędzi badawczych. Wobec powyższego praca licencjacka i magisterska musi mieć charakter: systematyzujący (w części teoretycznej); badawczy (w części empirycznej). W tym celu musi posiadać wyraźnie określony problem teoretyczny i empiryczny, założenia badawcze, a także zastosowane metody i techniki badawcze. Każda praca winna składać się z **dwóch głównych części**: **teoretycznej**, przedstawiającej teorię problemu; **empirycznej**, prezentującej efekty prowadzonych badań empirycznych wykonanych w instytucjach zajmujących się problematyką bezpieczeństwa.

Wobec procesu opracowania prac licencjackich i magisterskich są formułowane odpowiednie wymagania formalne i organizacyjne. Jeżeli chodzi o wymogi formalne, to praca licencjacka i magisterska musi być napisana samodzielnie, zgodnie ze standardami wydawniczymi i obowiązującymi na Uczelni terminami. Praca licencjacka i magisterska są pracami kierowanymi. Zakres, cel, temat, metody badawcze i inne elementy procedury badawczej są uzgadniane z wyznaczonym promotorem, który sprawuje kontrolę nad prawidłowym i terminowym opracowywaniem poszczególnych części oraz nad końcową redakcją pracy. Do wymogów organizacyjnych można zaliczyć współpracę Autora z promotorem, który angażuje się w proces pisania pracy poprzez: ukierunkowanie przy wyborze tematu i merytorycznego zakresu pracy, formułowaniu celów i określaniu problemów badawczych; pomoc przy opracowaniu koncepcji; konsultowanie doboru metod i technik badawczych oraz ich zastosowania; nadzorowanie przebiegu badań; kontrolowanie wykonania opisu, zredagowania pracy i jej złożenia. Obowiązkiem promotora jest zatwierdzenie tematu i wykonanie oceny gotowego opracowania. Trzeba pamiętać, że czynności te promotor wykonuje jedynie w wymaganym zakresie.

Opracowanie i obrona pracy dyplomowej ma na celu sprawdzenie: **od strony merytorycznej**, w jakim stopniu Student przyswoił wiedzę studiowanej specjalności czy kierunku oraz czy swobodnie porusza się w obszarze tematów, które były przedmiotem prowadzonej dysertacji, jakie posiada umiejętności jej weryfikacji; **od strony metodycznej**, czy opanował niezbędne umiejętności z zakresu metodologii badań (formułowanie problemów badawczych, określanie przedmiotu badania, zastosowanie metod, technik i narzędzi badawczych, przeprowadzenie badań, dostrzeganie rezultatów naukowych i wysuwanie wniosków); **od strony edytorskiej**, czy i w jakim zakresie potrafi samodzielnie przygotować dość duże zwarte opracowanie tekstowe w formie pisarstwa naukowego – czy posiada umiejętności prezentowania treści pracy, poprawnego od strony językowej formułowania myśli i prezentowania wyników, posługiwania się terminologią fachową itp.

W kwestii efektów kształcenia w zakresie wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych praca licencjacka i magisterska powinna potwierdzać: przyswojenie minimalnego zakresu wiedzy odpowiadającej jego specjalności zawodowej; przygotowanie do podjęcia pracy zawodowej na stanowiskach zgodnych z kierunkiem

studiów; ukształtowanie umiejętności swobodnego wykorzystania wiedzy i zdolności praktycznych w różnych, niestandardowych sytuacjach życiowych.

W literaturze przedmiotu można spotkać stwierdzenia, że treść uzyskanych wyników jest ważna, że przynajmniej w najmniejszym wycinku, w skromnym zakresie praca powinna realizować cel naukowy, niekoniecznie odkrywczy, ale przynajmniej porządkujący, klasyfikujący lub kwalifikujący, jednak nie jest on głównym, a raczej drugoplanowym dążeniem. Podstawowym założeniem pracy licencjackiej i magisterskiej winno być zweryfikowanie umiejętności i zdolności piszącego do prawidłowego formułowania problemów, właściwego stosowania metod badawczych, poprawnego prowadzenia toku wywodów, sensownego interpretowania wyników, a także starannego gromadzenia materiałów, uzasadnionego doboru literatury po retrospektywnym i krytycznym jej przeglądzie. Zwolennicy tej teorii określają jej charakter jako ćwiczebny, kontrolny, a w trzeciej kolejności jako twórczy, z tym że obiektywizm badawczy nie powinien być przyćmiony przez wskaźniki ćwiczebności i kontrolności.

Prace te nie są zaliczane do tych, od których jest wymagane bezwzględne wykazanie się twórczą oryginalnością. Osiągnięciem jest wykonanie czynności analitycznych o charakterze porządkującym, klasyfikującym lub kwalifikującym w obszarze prowadzonych badań. Od Autora oczekuje się jednak samodzielności i pomysłowości w myśleniu, logiczności w prowadzeniu wywodów, innowacyjności w formułowaniu wniosków. Ważnym wymogiem w tej kwestii jest korzystanie z szerokiego spektrum źródeł naukowych oraz krytyczne podejście do zawartych tam treści.

Praca licencjacka i magisterska winny kształtować umiejętności: sprawnego posługiwania się zdobytą w czasie studiów wiedzą, wykorzystania jej w dyskursie teoretycznym oraz praktyce zawodowej; poszerzania wiedzy przez samodzielne studiowanie literatury naukowej oraz analizowanie otaczającej rzeczywistości, z którą Autor ma do czynienia w życiu praktycznym; dostrzegania i samodzielnego definiowania prawidłowości występujących w otaczającym świecie; stosowania w ocenie obiektywnej rzeczywistości metod myślenia naukowego, prowadzenia logicznych wywodów; posługiwania się jasnym i precyzyjnym językiem przy definiowaniu tez oraz ich argumentowaniu.

Kryterium naukowości winno być osiągane poprzez: obiektywny dobór badanych materiałów; prowadzenie logicznego wywodu zgodnie z metodami naukowymi; używanie języka naukowego (precyzyjnego i jednoznacznego) przemawiającego poprzez argumenty; wystarczające uzasadnienie wszystkich sądów i poglądów; wewnętrzną spójność – brak sprzeczności głoszonych twierdzeń; krytycyzm wykorzystywanych oraz głoszonych myśli i przedstawianych tez; odkrywczy charakter rezultatów pracy naukowej.

Pracom tym przypisuje się zadania dydaktyczne i naukowe. Do dydaktycznych są zaliczane: dokończenie procesu studiów; wdrożenie do posługiwania się w przyszłości nabytą wiedzą teoretyczną oraz umiejętnościami praktycznymi; zachęcenie do dalszego samodzielnego zdobywania wiedzy i studiowania literatury przedmiotu; przekazanie podstawowej wiedzy o metodach pracy naukowej, nauczenie prowadzenia wywodu naukowego oraz nabycie technicznych umiejętno-

ści związanych z pisaniem pracy – stworzeniem opracowania zwartego. Zadania naukowe sprowadzają się do: zainicjowania u Studentów symptomów zainteresowania pracą twórczą; tworzenia przyczynków do kontynuowania studiów i podejmowania dalszej działalności naukowo-badawczej.

Praca licencjacka i magisterska winna mieć postać monograficznego opracowania o charakterze czysto teoretycznym lub zawierać opis wykonanych badań empirycznych. W każdym przypadku musi zawierać część, w której Autor przedstawia przeprowadzone badania, samodzielnie je interpretuje i formułuje ostateczne wnioski.

Literatura przedmiotu wyróżnia trzy rodzaje prac licencjackich i magisterskich: **teoretyczne**, będące krytycznym opisem teoretycznych zagadnień analizowanego tematu bazującym na studiowaniu literatury przedmiotu (dokumentów, naukowych opracowań zwartych o charakterze faktograficznym i statystycznym itp.). Prace te najczęściej uogólniają i porządkują istniejącą wiedzę pod kątem hipotetycznej koncepcji lub tworzonej teorii naukowej; **empiryczne** – o charakterze deskryptywnym (empiryczno-analityczne) oraz **eksplanacyjne** (empiryczno-syntetyczne) – ukierunkowane na poprawę, ulepszenie lub odkrycie czegoś nowego. Polegają na przeprowadzaniu samodzielnych doświadczeń i badań w przestrzeni zainteresowania (środowisku, systemie, strukturze), kontaktując się bezpośrednio z wybranymi osobami. Uzyskane dane empiryczne Autor opisuje i poddaje odpowiedniej klasyfikacji i systematyzacji, te zaś są podstawą ostatecznych wniosków mających praktyczne znaczenie; **przeglądowe**, polegające na analizie porównawczej literatury, która obejmuje meritum badanego problemu. Zadaniem Autora jest wszechstronny przegląd istniejących publikacji, krytyczna ocena analizowanych wyników badań i wyciągniętych wniosków przez innych autorów, a następnie wykonanie ostatecznej systematyzacji według kryteriów przyjętych w założeniach badawczych.

Porównanie charakterystycznych cech pracy licencjackiej i magisterskiej zostało zaprezentowane w tabeli 1.

Tabela 1. Wybrane charakterystyczne cechy prac dyplomowych

Praca licencjacka	Praca magisterska
Umożliwia uzyskanie tytułu licencjata	Umożliwia uzyskanie tytułu magistra
Autor samodzielnie rozwiązuje zadania w ramach dyscypliny naukowej zgodnej z kierunkiem studiów. Musi wykazać się pogłębioną wiedzą oraz umiejętnością jej zastosowania w zakresie podjętego tematu. Winien wykazać się biegłością poszukiwania i wykorzystania literatury niezbędnej do opracowania pracy	
Autor powinien wykazać się umiejętnością wykorzystania istniejącej wiedzy, może tworzyć nową wiedzę	Autor powinien wykazać się umiejętnością wykorzystania istniejącej wiedzy oraz tworzenia nowej
Autor wykorzystuje wiedzę z programu studiów	Autor wykorzystuje szerszą wiedzę, niż przewiduje program studiów
Rezultaty pracy mają charakter użytkowy, mogą mieć charakter poznawczy	Rezultaty pracy mają charakter użytkowy i poznawczy

Autor, do osiągnięcia celów pracy, stosuje metody teoretyczne	Autor, do osiągnięcia celów pracy, stosuje metody teoretyczne i empiryczne
Zawiera przegląd literatury naukowej dotyczącej podjętego tematu; może systematyzować wnioski	Zawiera szeroki przegląd literatury naukowej dotyczącej podjętego tematu; systematyzuje wyciągnięte wnioski
Jest wykonywana pod kierunkiem nauczyciela akademickiego z tytułem profesora, stopniem naukowym doktora habilitowanego lub doktora	Jest wykonywana pod kierunkiem nauczyciela akademickiego z tytułem profesora lub stopniem naukowym doktora habilitowanego
Ma postać pisemnego monograficznego opracowania, podzielonego na rozdziały i podrozdziały. Pisana jest w formie logicznego i obiektywnego prezentowania informacji, sprawozdania z procesu studiów i badań	
Ocena pracy obejmuje: ocenę merytoryczną (jakość osiągniętych wyników), metodyczną (sposoby prowadzenia badań), edytorską (poprawność językowa, jakość redakcyjna, estetyka pracy)	
Ocena w formie opinii promotora oraz recenzji recenzenta	
Obrona pracy dyplomowej polega na przedstawieniu jej celu, problemów badawczych metod badawczych oraz osiągniętych wyników, konkluzji. Może się wiązać z koniecznością odpowiedzi na inne pytania związane z jej treścią	

Opracowanie własne.

II

Podstawy badań, metody badawcze

2.1. Nauka, jej ogólne pojęcie i funkcja poznawcza

Nauka jest funkcją ludzkiej ciekawości i dążności do poznania rzeczywistości, zrozumienia świata – jego naturalnych prawidłowości[6] oraz potrzeb i oczekiwań człowieka w kwestii życia praktycznego. Jej wyodrębnienie następuje wraz z oddzieleniem mitologii od filozofii, wprowadzeniem pojęć **„wiedza"** i **„nauka"** oraz wykorzystaniem refleksji metodologicznej i epistemologicznej. Ma to miejsce w Grecji za sprawą filozofów **Platona** i **Arystotelesa**[7].

Samo pojęcie nauki jest przedmiotem analiz filozoficznych, stąd idea filozofii nauki odgrywa istotną rolę w zrozumieniu problemu. **Filozofia nauki**, „metodologia nauk", bada naukę jako aktywność poznawczą, tzn. jej **epistemologiczny**[8] i **metodologiczny** wymiar. Syntetycznie opisuje i wskazuje jej cechy, definiuje metodę naukową i jej rodzaje, określa kryteria klasyfikacji dziedzin nauki przy pomocy charakterystyki metodologicznej. Idąc głębiej, definiuje bardziej szczegółowe problemy, np. wyjaśnianie i przewidywanie naukowe, prawa nauki, uzasadnianie, teorie naukowe, hipotezy itp. W efekcie definiuje pojęcie nauki. Filozofia nauki bada metody, uwarunkowania, założenia poznania naukowego, w tym: czym jest wiedza naukowa; jakie są źródła poznania naukowego; jakie są kryteria poznania naukowego; jakie są formy i sposoby uzasadniania w nauce; metodę nauki; skąd pochodzi i jak funkcjonuje język nauki.

---

6 Szerzej: A. Keller, *Wprowadzenie do teorii poznania*, Kraków 2010, passim.

7 Zob. Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, Kraków 1956, passim; Platon, *Dialogi*, Warszawa 2000, passim; T. Kotarbiński, *Dzieła wszystkie. Historia filozofii*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1995, passim.

8 Epistemologia to jeden z działów filozofii, który rozpatruje relacje, jakie zachodzą pomiędzy poznaniem a rzeczywistością. Dział ten skupia się na takich pojęciach jak prawda, sąd, wiedza, przekonanie.

Obecnie nauka jest pojęciem wieloznacznym i złożonym. Można ją definiować jako: **wiedzę racjonalną** stanowiącą rodzaj ludzkiej wiedzy naukowej; **rodzaj działalności ludzkiej** wyrażający się działalnością naukowo-badawczą; **sposoby działania**, które dotyczą procesów wyjaśniania naukowego i badań; **procesy myślowe**[9] oraz **metody, techniki i narzędzia badawcze**; podmiot zbiorowy, to znaczy **społeczność naukową**, czyli zespoły ludzkie stanowiące pracowników nauki, uprawiających systematyczną działalność naukowo-badawczą i kształcenie; **instytucje naukowo-badawcze i edukacyjne**, stanowiące uczelnie, instytuty, zakłady i ośrodki szkoleniowe; **formę świadomości społecznej** obejmującej intelekt, siły wytwórcze i zaangażowanie społeczeństwa[10]. Inna definicja stwierdza, że nauka to *ogół wiedzy ludzkiej ułożonej w system zagadnień; dyscyplina badawcza odnosząca się do pewnej dziedziny rzeczywistości; zespół poglądów stanowiących usystematyzowaną całość i wchodzących w skład określonej dyscypliny badawczej*[11]. System wiedzy przedstawia rysunek 1.

Rysunek 1. System nauki

Źródło: J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Warszawa 2005, s. 14.

Zdefiniowanie wiedzy naukowej prowadzi do pojmowania nauki jako wytworu (zbioru zdań, które tworzą obszerniejsze konteksty, np. teorie, wyjaśnienia czy przewidywania) i jako celowej czynności naukotwórczej, szczególnego rodzaju działalności ludzi wytwarzających wiedzę (takich operacji jak uznawanie zdań, wnioskowanie, sprawdzanie, wyjaśnianie czy przewidywanie)[12].

Nauka może być rozpatrywana w aspekcie treściowym, czynnościowym i instytucjonalnym. Na potrzeby niniejszej pracy, jako pomocy naukowej służącej

[9] Szerzej: J.M. Bocheński, *Współczesne metody myślenia*, Warszawa 1988, passim.
[10] Szerzej: J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania*..., op. cit., s. 16–20.
[11] https://sjp.pwn.pl/sjp/nauka;2487587.html [dostęp: 25.03.2018 r.].
[12] Por. K. Ajdukiewicz, *Metodologia i metanauka* [w:] K. Ajdukiewicz, *Język i poznanie*, t. II: *Wybór pism z lat 1945–1963*, Warszawa 1965, s. 117–126.

przekazaniu niezbędnej wiedzy dla Studentów piszących prace licencjackie i magisterskie, zostanie przedstawiona jako **wytwory wiedzy, ogólny jej zasób oraz jako sposób działania poznawczego – ogół czynności uczonych, składających się na poznanie naukowe, praca badawcza**.

Celem nauki jest systemowe rozwijanie, poszerzanie, pogłębianie wiedzy o zjawiskach, przedmiotach, procesach, strukturach, zależnościach, prawidłowościach, które pozostają w optyce zainteresowania człowieka. To zobiektywizowany sposób powiększania, kumulowania zasobu dostępnej wiedzy o różnych aspektach otaczającej rzeczywistości, proces ciągłego wypracowania sądów o rzeczywistości, sądów dowiedzionych i sprawdzonych, sądów prawdziwych. Nauka jednak (...) *nie polega na gromadzeniu informacji, choćby ciekawych i pożytecznych, ale na rozwiązywaniu zagadnień*[13]. Nauka to ciągłe badania, których wyniki tworzą zbiór należycie uzasadnionych pojęć, twierdzeń i hipotez zawierających możliwie obiektywny i adekwatny na danym etapie rozwoju poznania naukowego i praktyki społecznej system wiedzy. Tu należy zaznaczyć, że nauka nie tworzy prawd ponadczasowych i absolutnych – to, co było prawdziwe na pewnym etapie poznania, może być zanegowane w kolejnych etapach poznania[14].

Do podstawowych **misji nauki** są zaliczane: **opisywanie** (funkcja deskryptywna); **wyjaśnianie** (funkcja eksplanacyjna); **przewidywanie** (funkcja predykcyjna); **ocenianie** (funkcja ewaluacyjna). *Podstawową funkcją nauki jest nie tyle ustalanie praw lub formułowanie (rozumiejących lub nie) opisów, ile wyjaśnianie. Prawa i uteoretyzowane opisy można traktować jako instrumenty wyjaśniające w nauce, a wtórnie, w zastosowaniach nauki, jako instrumenty instrukcji postępowania*[15].

Z metodologicznego punktu widzenia wyróżnić można: **nauki empiryczne** i **nauki teoretyczne**. Nauki empiryczne, indukcyjne, *aposteriorycznе* to: *nauki, w których główną podstawą twierdzeń są zdania bezpośrednio oparte na doświadczeniu, uzasadniane również metodą indukcji*[16]. Szerzej, nauki empiryczne to całość wiedzy, którą można zweryfikować odpowiednimi działaniami naukowymi, przede wszystkim eksperymentalnie, dominuje tu indukcyjny tryb postępowania (choć nie tylko). Sądy w tych naukach są ogłaszane po wykonaniu doświadczenia. Natomiast nauki teoretyczne, dedukcyjne, *aprioryczne*, formalne badają „świat abstrakcyjny", zdefiniowany przez te nauki, w których sądy głosi się *a priori*, czyli z założenia[17]. W tym miejscu należy dodać, że dalsze rozważania będą dotyczyć nauk empirycznych, do których zostały zaliczone nauki społeczne, tzn. badań naukowych opisujących rzeczywistość i porządkujących zgodnie z możliwościami poznawczymi i wyobraźnią.

[13] S. Kamiński, *Nauka i metoda, Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Lublin 1992, s. 203.
[14] Zob. K.R. Popper, *Logika odkrycia naukowego*, Warszawa 2002, s. 73–88.
[15] A. Grobler, *Metodologia nauk*, Kraków 2008, s. 251.
[16] https://sjp.pwn.pl/sjp/nauki-empiryczne-indukcyjne;2487591.html [dostęp: 25.03.2018 r.].
[17] Szerzej: A. Grobler, *Metodologia*..., op. cit., s. 209–221.

2.2. Metodologia nauk

Metodologia jest pojęciem rozmaicie pojmowanym[18], jednak w pierwszej kolejności należy je rozumieć jako **teorię metody**, którą można formułować dla każdej dziedziny. W takim też kontekście występuje jako metodologia nauk.

Metodologia nauk jest nauką o badaniach naukowych oraz ich efektach poznawczych. Przedmiotem metodologii nauk są metody badań stosowanych w nauce, ich poprawność, skuteczność oraz przydatność przy formułowaniu twierdzeń i teorii naukowych w danej dziedzinie wiedzy[19]. W obrębie metodologii nauk mieszczą się metody badań naukowych, rozumiane jako złożone sposoby poznawania prawdy drogą racjonalnego rozwiązywania problemów. **Celem metodologii nauk jest formułowanie reguł wnioskowania, reguł intersubiektywności**. Metodologia nauk dzieli się na ogólną i szczegółową (specjalną).

Metodologia ogólna[20] – zajmuje się sposobami uzasadniania twierdzeń i metodami konstrukcji systemów naukowych, prezentuje szeroko rozumianą wiedzę mówiącą o jej strukturze logicznej, o całości wiedzy i rodzajach wyjaśnień naukowych, zajmuje się metodami weryfikowania wniosków i ogólnych ustaleń badawczych oraz redaguje ogólne pojęcia, takie jak: wnioskowanie, dedukcja i indukcja, uogólnianie, definicja i klasyfikacja[21].

Metodologia szczegółowa[22] – zajmuje się metodami i ich rezultatami w obrębie dziedzin i dyscyplin naukowych, bada i analizuje dziedziny pod względem czynności badawczych i odrębności względem innych dziedzin. Wypracowuje pojęcia szczegółowe, takie jak: pomiar, weryfikacja, obserwacja, hipoteza, ustalenie zmiennych i ich wskaźników, eksperyment w danej dyscyplinie naukowej; im bardziej szczegółowa, tym różnice są bardziej widoczne[23].

Jednym z istotnych celów metodologii nauk jest szukanie odpowiedzi na pytanie: Jak tworzyć wiedzę naukową? W tym obszarze metodologia podkreśla znaczenie badań naukowych (pierwszy ogólny model badania naukowego stworzył Arystoteles), które od strony procesowej są określane jako *zespół zabiegów poznawczych, działań i czynności ludzi zajmujących się nauką, prowadzących do wykrywania prawd o obiektywnej rzeczywistości metodami naukowymi, i ich uzasadniania i przewidywania w postaci pojęć, twierdzeń i teorii naukowych*[24]. Badania naukowe są prowadzone w celach poznawczych i praktycznych – utylitarnych. **Cel poznawczy** to rozwijanie (reinterpretowanie), w konsekwencji wzbogacenie istniejącej wiedzy oraz tworzenie nowej. To budowanie nowych teorii, które wyjaśniają realną rzeczywistość. **Cel praktyczny** to aktywne i twórcze wykorzystanie istniejącej wiedzy w obszarze praktyki. Jest osiągany poprzez zastosowanie wiedzy teoretycznej jako czynnika pozwalającego na wprowadzanie innowacyjnych zmian w praktyce. Jak można za-

[18] Zob. T. Kotarbiński, *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1990, s. 232.
[19] Por. *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 1995, s. 504.
[20] Szerzej: J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, Gdynia 2002, s. 10.
[21] Por. https://mfiles.pl/pl/index.php/Metodologia_bada%C5%84 [dostęp: 25.03.2018 r.].
[22] Szerzej: J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*..., op.cit., s. 11.
[23] Por. https://mfiles.pl/pl/index.php/Metodologia_bada%C5%84 [dostęp: 25.03.2018 r.].
[24] E. Wiśniewski, *Metodyka wojskowych badań naukowych*, Warszawa 1983, s. 14.

uważyć, oba te cele są powiązane ze sobą sprzężeniem zwrotnym. Prowadzone badania w celu poznawczym przekładają się na praktykę, a badania praktyczne przy okazji wzbogacają teorię.

Badania naukowe opisują – ***jak jest*?**, wyjaśniają – ***dlaczego tak jest*?**, przewidują – ***jak może być*?** W tym ujęciu metodologia definiuje, że badanie naukowe to stawianie hipotez, formułowanie pytań badawczych, szukanie odpowiedzi na poszczególne pytania poprzez dociekania z zastosowaniem odpowiednich metod i narzędzi, formułowanie syntetycznych konkluzji w celu ostatecznej weryfikacji hipotezy – stwierdzenia, czy jest prawdziwa, czy fałszywa. Tu należy dodać, że badania naukowe to jedyny właściwy sposób weryfikacji/falsyfikacji stawianych hipotez.

W kontekście niniejszego opracowania wypada dodać kilka słów na temat badań naukowych w dyscyplinie nauk o bezpieczeństwie. Są one elementem nauk społecznych, co sprawia, że rozważania będą dotyczyć **metodologii nauk indukcyjnych (empirycznych)**. Zrozumienie problematyki ułatwia fakt, że metodologia nauk indukcyjnych najwyraźniej określa schemat poznania naukowego, który kojarzy się z samą nauką (aby uzasadnić jakieś twierdzenie, należy skorzystać z określonych spostrzeżeń, doświadczenia, wykorzystując np. obserwację, pomiar, eksperyment, sprawdzanie hipotez itp.). Poza tym jej zasady najdobitniej określają warunki, jakie muszą być spełnione, aby jakąkolwiek wiedzę określić jako naukową.

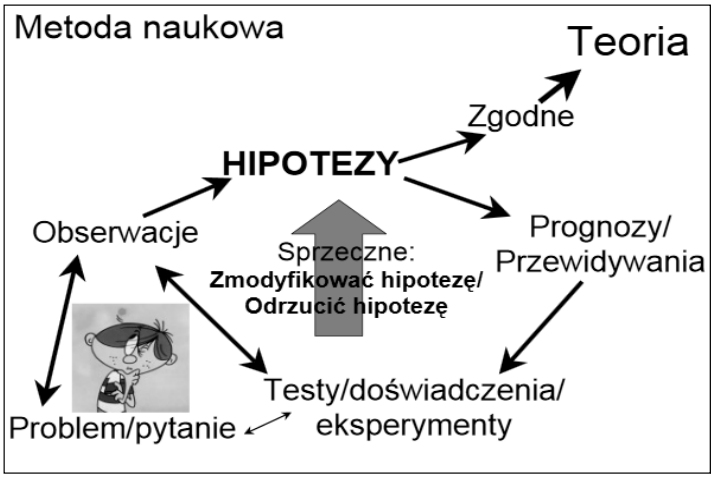
Specyfiką badań w naukach o bezpieczeństwie jest fakt, że przedmiot (bezpieczeństwo oraz składające się na niego fakty, zdarzenia, procesy i bardziej szczegółowe zjawiska w sferze bezpieczeństwa) ma charakter interdyscyplinarny. W tej sytuacji opisywanie, wyjaśnianie, ocenianie i przewidywanie zdarzeń (faktów), procesów i zjawisk w sferze bezpieczeństwa, ale także projektowanie struktur i podejmowanie działań służących zapewnieniu bezpieczeństwa, wymaga wykorzystania wiedzy z różnych obszarów, dziedzin i dyscyplin naukowych. Takie podejście do badań naukowych sprzyja zarówno tworzeniu teorii bezpieczeństwa, jak i jej autonomicznej metodologii badań, służących rozwiązywaniu konkretnych problemów w dziedzinie bezpieczeństwa[25]. W tych okolicznościach, w ujęciu metodologii badań, opracowanie pracy licencjackiej i magisterskiej to sposób zdobywania materiałów do badań stanowiących podstawę do opracowania teoretycznego, rozwiązanie problemu naukowego i napisanie pracy naukowej.

2.3. Metody badawcze i ich zastosowanie

Prowadzenie badań naukowych jest działalnością badawczą, procesem przebiegającym zgodnie z określonymi metodami badawczymi, czyli sposobami świadomego i konsekwentnego postępowania, zapewniającą obiektywne poznanie naukowe rzeczywistości, tworzenia i rozwijania nauki w sensie treściowym. Naukowe metody to zespół działań mających zweryfikować lub sfalsyfikować naukową hipotezę badawczą, pozwalających na weryfikowanie i przedstawianie twierdzeń

[25] Por. http://safetyandsecurity.pl/index.php/2012/12/05/metodologia-badan-bezpieczenstwa/ [dostęp: 25.03.2018 r.].

i praw naukowych w oparciu o prawdziwe, zasadne, pełne, ścisłe i uporządkowane fakty naukowe badanego przedmiotu lub obszaru badań. To system jasno określonych reguł, koncepcji, hipotez, narzędzi, materiałów, informacji, czynności i procesów poznawczych stosowanych w postępowaniu badawczym, niezbędnych dla wyjaśniania określonego problemu naukowego, osiągnięcia celu badań, do którego się świadomie zmierza[26]. Reasumując, można zacytować definicję J. Apanowicza, który stwierdza, że metoda to: *zespół teoretycznie uzasadnionych zabiegów koncepcyjnych i instrumentalnych obejmujących najogólniej całość postępowania badawczego, zmierzającego do rozwiązania określonego problemu naukowego*[27]. Na rysunku 2 został przedstawiony jeden z możliwych wariantów metody naukowej.

Rysunek 2. Metoda naukowa

Źródło: http://www.home.umk.pl/~mwojc/wyklady_Teren/metoda%20naukowa.pdf [dostęp: 25.03.2018 r.].

Właściwością metod naukowych jest możliwość ich powtarzania we wszystkich przypadkach danego typu, w tym w różnych dyscyplinach naukowych. Cechami są: jasność, jednoznaczność, celowość, skuteczność, niezawodność.

Literatura przedmiotu wymienia różne kryteria podziału metod badań naukowych odpowiadających różnym dziedzinom nauki i rodzajom badanych problemów. Najważniejsze z nich to: **metody teoretyczne** (analiza, synteza, analogia, abstrahowanie, uogólnienie, indukcja, dedukcja itp.); **metody empiryczne** (obserwacja naukowa, eksperyment naukowy, metody zbierania sądów: ankietowanie, wywiad, modelowanie itp.). Jako robocze metody badawcze są wymieniane: metody obserwacyjne, eksperymentalne, statystyczne, porównawcze, analizy przypadków, krytyki źródeł, ankietowe, intuicyjne, analizy krytycznej, analizy logicznej, dyskusji naukowej i sporu naukowego[28]. Według innych źródeł: obserwacyjne,

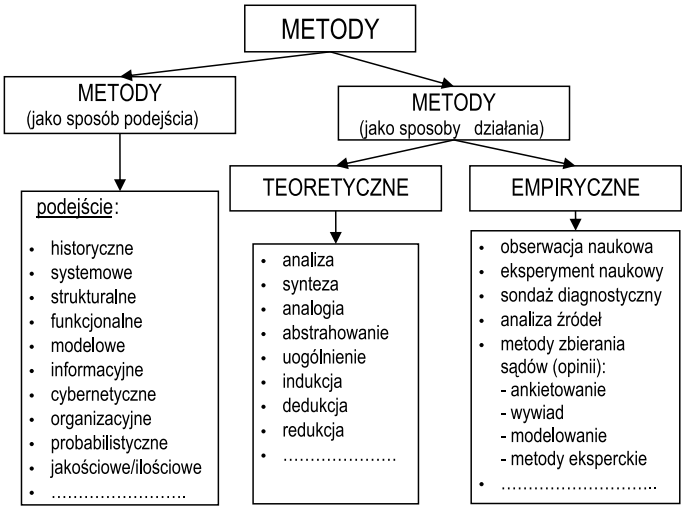
[26] Por. J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych,* Katowice 2010, s. 42–46.

[27] J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*..., op. cit., s. 59.

[28] Zob. J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław 1967, s. 24, 25; http://naukowa.wikidot.com/metoda-badan-naukowych [dostęp: 25.03.2018 r.].

monograficzne, badania dokumentów, sondażu diagnostycznego, analizy i konstrukcji logicznej, eksperymentalne, heurystyczne, indywidualnych przypadków, analizy i krytyki piśmiennictwa, statystyczne, symulacji komputerowej[29]. Jednym ze sposobów klasyfikacji jest podział na: **metody jakościowe**, **metody ilościowe**, **metody sondażowe** (eksperymentalne). Trzeba jednak pamiętać, że w rzeczywistości w każdej pracy proces badawczy jest kombinacją kilku metod.

Literatura przedmiotu podaje jeszcze wiele innych sposobów klasyfikacji, np. dzieląc na **metody jako sposoby podejścia** i **metody jako sposoby działania**. Na kolejnym stopniu ich dzielenia wyodrębnia się podział na metody teoretyczne i empiryczne. Powyższy sposób klasyfikacji został uwidoczniony na rysunku 3.

Rysunek 3. Podział metod badawczych (możliwy wariant)
Opracowanie własne.

Do podstawowych metod teoretycznych w naukach społecznych są zaliczane: analiza, synteza, abstrahowanie (abstrakcja), porównanie, uogólnienie. Na poziomie wnioskowania (syntetyzowania) – dedukcja, indukcja, redukcja, analogia[30].

Analiza to metoda polegająca na rzeczywistym lub myślowym podzieleniu przedmiotu badań (faktu, zjawiska, procesu, przedmiotu itp.) na części i badaniu każdej z osobna lub na zidentyfikowaniu komponentów tego przedmiotu, a następnie badania ich w stosownym zakresie i kolejności, celem wychwycenia ich istoty, natury czy charakteru, by następnie dokonać uogólnień i doprowadzić do poznania przedmiotu badań jako struktury ściśle powiązanych ze sobą wszystkich badanych elementów w jednolitą, organiczną całość. Jak wynika z powyższego, analiza przebiega według etapów: uzasadnione w teorii albo w wynikach badań empirycznych wyodrębnienie składników; dogłębna analiza pod kątem wyróżnionych aspektów.

[29] J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*..., op. cit., s. 61.

[30] Przyjęta w opracowaniu klasyfikacja metod badawczych jest autorską, jako najbardziej odpowiadającą na potrzeby pisania prac licencjackich i magisterskich na kierunku bezpieczeństwo narodowe.

Nie bacząc na kryteria klasyfikacji, spośród szerokiej gamy rodzajów analizy jako metody badawczej najbardziej użyteczne w dyscyplinie bezpieczeństwa można wymienić: **analizę elementarną – opisową** (polega na podzieleniu badanego przedmiotu badań na części bez dopatrywania się między nimi jakichkolwiek stosunków i powiązań; w badaniach naukowych stosowana samoistnie, najczęściej jednak jako przygotowanie analizy przyczynowej); **analizę strukturalną** (bada skład i strukturę obiektów podmiotu); **analizę przyczynową – funkcyjną** (polega na podziale przedmiotu na części składowe, ze zwróceniem uwagi na związki między nimi pod kątem przyczyn określających ich stany i zachowania; najczęściej jest poprzedzana analizą elementarną, stwierdzającą istnienie tych związków); **analizę porównawczą** (polega na porównaniu badanych elementów z przyjętymi za modelowe bądź optymalne celem wykazania wszelkich odchyleń od przyjętych norm); **analizę systemową** (w ścisłym i pełnym tego słowa znaczeniu lub w ograniczonym zakresie, np. w wymiarze strukturalnym, funkcjonalnym itp.); **analizę ilościową** (jako ilościowy opis faktów, zjawisk, procesów – w formie tabel statystycznych); **analizę jakościową** (jako jakościowy, tekstowy opis badanych faktów, zjawisk, procesów); **analizę jakościowo-ilościową** (jako jakościowy i ilościowy opis badanego przedmiotu, który, z różnych względów, wymaga połączenia obu elementów). Oprócz ww. mogą być stosowane inne rodzaje analiz, takie jak: **funkcjonalna**, **logiczna**, **matematyczna**, **wartości**.

Analiza jest stosowana jako samodzielna, złożona metoda badawcza, jednak bardzo często znajduje się w składzie innych metod, np. obserwacji i eksperymentu. Najczęściej, mimo wszystko, występuje i wzajemnie wiąże się z syntezą, którą warunkuje. Z drugiej strony, synteza stanowi punkt wyjścia do dalszych badań z wykorzystaniem analizy. Negatywną cechą analizy jest nadmierne skupianie się na szczegółach, co przekłada się na tracenie z pola widzenia przedmiotu badań jako całości, która w rzeczywistości jest obiektem zainteresowania.

Synteza to metoda polegająca na łączeniu, ujmowaniu szeregu pojęć i części w jedną całość. Opiera się na jej kojarzeniu, odtwarzaniu po prowadzonej analizie (nie znaczy to, że synteza jest odwróceniem analizy). Istotą syntezy jest dochodzenie do nowych wyników poprzez szerokie zastosowanie ujęć całościowych, tworzenie uogólnionych, wewnętrznie spójnych całości z większej liczby danych szczegółowych.

Najczęściej stosowanymi rodzajami syntezy są: **synteza elementarna** (to odwrócenie analizy, wykonanie czynności właściwych dla analizy w przeciwnym kierunku; ma ona podrzędne znaczenie); **synteza przyczynowa** (polega na twórczym wykorzystaniu poddanych analizie składników jako surowego materiału do dalszych badań. Syntetyzowanie odbywa się nie najprostszą, lecz wymyślną drogą wymagającą dodatkowych rozważań w związku z napotykanymi problemami, co, po zsumowaniu doświadczeń, pozwala dochodzić do nowych, często nieoczekiwanych wyników).

Synteza jest metodą naukową bardziej skomplikowaną i o wiele trudniejszą w zastosowaniu niż analiza, ponieważ wykorzystuje całe spektrum metod badawczych: abstrakcję izolującą i generalizującą, porównanie, grupowanie, generalizację historyczną i sprawozdawczą, analogię, indukcję, dedukcję itp.

Abstrahowanie to logiczna metoda naukowa polegająca na pomijaniu (eliminowaniu), odłączaniu (izolowaniu), wyodrębnianiu określonych detali przedmiotu badań, określonych, z obiektywnych dla badacza względów, jako nieistotne czy drugoplanowe, oraz na włączeniu do tych rozważań innych jego elementów, które zostaną uznane za mogące wnieść istotne bodźce odkrywcze. Formami w ten sposób rozumianej abstrakcji są: **analiza izolująca** (polega na wyodrębnieniu grupy zjawisk czy obiektów z szerszego zbioru w celu ich analizy lub na pominięciu pewnych elementów badanego przedmiotu przy zastosowaniu syntezy); **analiza generalizująca** (polega na analizie wielu przedmiotów wchodzących w skład wyróżnionego pod jakimś względem zbioru. Wyodrębnia się wówczas pewne wspólne cechy badanych przedmiotów, a następnie dokonuje ich generalizacji, która jest podstawą formułowania pojęć ogólnych, zasad i praw).

W naukach społecznych, w tym w dyscyplinie bezpieczeństwa, gdzie użycie eksperymentu w szerszym zakresie jest ograniczone, abstrakcja, jako złożona metoda badawcza – abstrahowania i kolejnych przybliżeń, odgrywa istotną rolę. W tym przypadku abstrakcja polega na tworzeniu fikcyjnych modeli przedmiotu badań celem wykonania na nich odpowiednich symulacji. Przebieg badań odbywa się w dwóch etapach: **abstrakcji właściwej** (tworzenia ogólnego modelu badanego przedmiotu w oparciu o cechy najważniejsze, eliminując drugorzędne i nieistotne, oraz jego badania i formułowania podstawowych prawidłowości, a następnie budowanie wstępnego zarysu teorii o badanym przedmiocie); **konkretyzacji modelu** (stopniowego przybliżania abstrakcyjnego obrazu do rzeczywistości, uzyskania takiego obrazu i występujących w nim prawidłowości, które pozwolą go odnieść do konkretnej rzeczywistości, poddać weryfikacji i stosować w praktyce)[31].

Porównanie to logiczna metoda badawcza polegająca na konfrontowaniu badanego przedmiotu z innymi podobnymi, wykrywaniu podobieństw i różnic między nimi oraz porównaniu właściwości (cech) istotnych dla prowadzonych badań. Warunkiem porównania jest ten sam rodzaj podmiotów lub pozostawanie ze sobą w określonych związkach zapewniających współmierzalność.

Porównanie jest szczególnie cenną metodą badań obiektów w procesie ich rozwoju, ewolucji. Pozwala ustalić zachodzące prawidłowości w obszarze kształtowania nowych cech, a następnie przewidywać dalszy kierunek rozwoju, przyszłe możliwe transpozycje i stany. Ma to bardzo istotne znaczenie w sytuacji, gdy wybrane zjawiska powtarzają się w określonym odstępie czasu.

Porównanie, jako logiczna metoda, ma wiele wspólnych cech i związków z abstrahowaniem, uogólnieniem, analogią. Jest ono również wykorzystywane w toku badań analitycznych i syntetycznych[32].

Uogólnienie to operacja myślowa w postaci wieloetapowego procesu przechodzenia od twierdzeń o jednostkowych zjawiskach badanego przedmiotu do pojęć i twierdzeń coraz bardziej ogólnych, dotyczących kolejnych pod względem strukturalnej złożoności grup zespołów lub zjawisk. Realizowane jest to za pomocą łączenia faktów (przedmiotów, zdarzeń, zjawisk, procesów) po wcześniejszym stwierdzeniu ich podobieństwa według przyjętego kryterium.

[31] Szerzej: E. Wiśniewski, *Metodyka*..., op. cit., s. 77.
[32] Szerzej: Ibidem, s. 77, 78.

Uogólnienie jest metodą bardzo skuteczną w identyfikowaniu prawidłowości – jest to możliwe dzięki ujawnianiu cech i zjawisk powtarzalnych – które są podstawą formułowania praw nauki, zasad postępowania, a także dokonywania systematyzacji, typizacji i klasyfikacji zjawisk. Uogólnienie jako logiczna metoda często przyjmuje formułę indukcji niezupełnej lub, w wyjątkowych sytuacjach, pełnej, a także przybiera postać porównania, w którym dodatkowo jest wykorzystywana synteza – grupowanie porządkujące przedmiotów (faktów, procesów). Uogólnienie także ma ścisłe związki z abstrahowaniem i analizą[33]. Szczególnymi formami uogólnienia są formy nazywane w metodologii uogólnieniem historycznym lub generalizacją historyczną[34], które mają zastosowanie w naukach społecznych.

Indukcja to funkcja myślenia polegająca na wnioskowaniu, przy czym w tej metodzie przesłanki wynikają z wniosku. Jest ona odpowiednikiem i pojęciem obejmującym empiryczne metody badawcze, ale także pewne formy wnioskowania dedukcyjnego. Indukcja to przechodzenie od nieznanego do znanego, od jedności do zbioru, od analizy faktów do ich uogólnienia, to wysnuwanie wniosków ogólnych z wielu spostrzeżeń szczegółowych[35]. Warunkami zastosowania indukcji, uogólniania zdań szczegółowych, są: odpowiednio duża ilość zdań obserwowanych; możliwość powtarzania obserwacji w różnorodnych warunkach; fakt, że żadne zdanie obserwowane nie może przeczyć uogólnieniu.

W szerszym znaczeniu metoda indukcji polega na *dokonywaniu obserwacji i eksperymentów, wyprowadzaniu na tej podstawie uogólnień oraz formułowaniu hipotez i ich weryfikacji; tzw. zasada indukcji jest regułą pozwalającą na przejście od przypadków zaobserwowanych do twierdzeń ogólnych obejmujących także przypadki niezaobserwowane*[36]. Indukcja, w ścisłym znaczeniu, obejmuje indukcję enumeracyjną i indukcję eliminacyjną.

Indukcja enumeracyjna (potoczna, tradycyjna) to wnioskowanie polegające na uznaniu ogólnie stwierdzonej prawidłowości (wniosku) na podstawie potwierdzonych zdań jednostkowych stwierdzających poszczególne przypadki tej prawidłowości, co w konsekwencji powoduje wyprowadzanie uogólnienia z jednostkowych znanych przypadków na wszystkie możliwe, w tym jeszcze nieznane przypadki. Inaczej ujmując, jest to definiowanie pewnej cechy na podstawie określonej liczby badanych przedmiotów po to, by odnieść ją do wszystkich z całego zbioru. Indukcja enumeryczna może mieć formę **zupełnej**, **wyczerpującej** (polega na wnioskowaniu, w którym jakąś ogólną prawidłowość uznaje się za prawdziwą na podstawie zdań stwierdzających wszystkie możliwe przypadki wystąpienia tej prawidłowości); lub **niezupełnej** (polega na uznaniu jakiejś ogólnej prawidłowości na podstawie skończonej liczby zdań stwierdzających niektóre wystąpienia tej prawidłowości; w rzeczywistości, prawie nigdy nie ma możliwości obserwowania dostatecznej ilości wszystkich możliwych przypadków, co ma negatywne skutki).

---

[33] T. Pilch, *Organizacja procesu badawczego w pedagogicznych badaniach środowiskowych*, Wrocław 1974, s. 129.

[34] Por. J. Stochaj, Ł. Roman, *Wybrane metody teoretyczne w naukach społecznych i ich zastosowanie*. „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej" nr 2/6/2013, s. 191.

[35] Por. J.M. Bocheński, *Współczesne metody*..., op. cit., s. 78.

[36] https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/indukcja;3914572.html [dostęp: 25.03.2018 r.].

Indukcja eliminacyjna (redukcyjna) polega na formułowaniu możliwie szerokiej listy hipotez na dany temat, w tym wykluczających się. Skoro hipotezy się wzajemnie wykluczają, to należy założyć, że wśród nich znajduje się tylko jedna hipoteza właściwa, prawdziwa. Zatem, eliminując po kolei poszczególne hipotezy za pomocą eksperymentów, można znaleźć tę właściwą. Eksperyment winien być prowadzony tak, by w jego rezultacie, za każdym razem była eliminowana co najmniej jedna z hipotez. Eksperyment ten nosi miano krzyżowego. Już na początku zakłada wstępną selekcję czynników, co wymaga założenia, że liczba hipotez jest skończona, czyli w sensie ogólnym ma miejsce ograniczona **różnorodność świata**. Przy czym liczba alternatywnych hipotez nie jest skończona, być może w świecie istnieje zjawisko, które nie zostało zidentyfikowane. Ponadto zakładamy, iż w ogóle istnieje jakakolwiek hipoteza prawdziwa[37].

Indukcja jako wnioskowanie prowadzące do wykrycia związku przyczynowo-skutkowego opiera się na tzw. kanonach J.M. Milla, metodach: zgodności, różnicy, zmian towarzyszących, zgodności i różnicy reszt[38]. W podsumowaniu należy jednak poczynić jedną uwagę – wnioskowania indukcyjne są ze swojej natury niedokładne, mają pewne prawdopodobieństwo błędu[39].

Dedukcja to ciąg logicznego rozumowania wynikowego, zbiór procedur naukowych stanowiących proces postępowania polegający na tym, że na podstawie przesłanki, która jest w nauce uznana za prawdziwą, wysuwa się wniosek. Rozumowanie dedukcyjne stanowi zasadę konstruowania dedukcyjnego systemu, to jest formułowania, rejestrowania i porządkowania aksjomatów (pewników, prawd) oraz wywodzenie z nich twierdzeń – dochodzenie do określonego wniosku na podstawie założonego wcześniej zbioru przesłanek. Istotą jest przechodzenie od ogółu do szczegółów, od twierdzeń ogólnych do faktów jednostkowych, przekształcanie danych wartości za pomocą zmiennego sposobu łączenia ich elementów oraz za pomocą dowolnych zmian niektórych elementów przy zachowaniu niezmienności innych. M. Łobocki pisze: (…) *w dedukcji ujawniamy lub odkrywamy w zasadzie jedynie fakty, które są zawarte wprost lub implicite w twierdzeniach ogólnych*[40]. Rozumowanie dedukcyjne jest w całości oparte o własne wewnętrzne założenia, to znaczy nie wnosi niczego nowego, co nie byłoby wcześniej wiadome, jedynie uwidacznia fakty pozostające jako niezauważalne, nie wymaga tworzenia nowych twierdzeń czy pojęć, jest prostym wyciąganiem wniosków. Dedukcja jest w swej naturze niezawodna. Jeśli jest przeprowadzona poprawnie, a przesłanki nie zawierają zdań fałszywych, to wyciągane wnioski są prawdziwe[41].

Redukcja to sposób koncypowania, w którym z wniosku wyłania się przesłankę, jednocześnie z przesłanek tej inferencji nie musi wynikać wniosek. Jest ona przeciwieństwem dedukcji, tzn. polega na dobieraniu do danego twierdzenia uznanego za prawdziwe takiego zdania, z którego to pierwsze logicznie wynika, czyli od na-

[37] Szerzej: J.M. Bocheński, *Współczesne metody*…, op. cit., s. 77–82.

[38] Zob. http://hektor.umcs.lublin.pl/~skraw/Wyklad-Podstawy_fizyki/Kanony_Milla.pdf [dostęp: 25.03.2018 r.].

[39] Szerzej: A. Grobler, *Metodologia*…, op. cit., s. 23–32.

[40] M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 1999. s. 50.

[41] Por. J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*…, op. cit., s. 25.

stępstwa do racji, a więc kierunek wnioskowania jest niezgodny z kierunkiem wynikania logicznego między zdaniami czy twierdzeniami. Jako wnioskowanie o charakterze uprawdopodobniającym redukcja nie daje gwarancji, że wyprowadzony z prawdziwych przesłanek wniosek jest również prawdziwy. Następstwo może być prawdziwe mimo fałszywych racji. Przy wnioskowaniu redukcyjnym mechanizm dedukcji polega na tym, że jest znany wynik czy skutek działania, i dochodzi się, jakie przyczyny go wywołały. Znając wniosek, definiuje się przesłanki. Reasumując, należy podkreślić, że redukcja jest metodą zawodną.

Analogia, jako rozumowanie, to przenoszenie twierdzeń dotyczących jednego zjawiska na inne na podstawie zidentyfikowanych podobieństw. Rozumowanie to wychodzi z obiektywnej rzeczywistości, że w naturze i stosunkach społecznych, obok różnorodności i chaosu, istnieje również podobieństwo rzeczy, zjawisk, procesów czy ich cech. Analogia, jako rodzaj wnioskowania, to procedura oparta na niezupełnej indukcji enumerycznej – pośrednia formuła między indukcją a dedukcją. Wnioskowanie to opiera się na założeniu, że każdy konkretny obiekt albo zjawisko odznaczające się pewną liczbą określonych cech nie stanowi ich przypadkowej kombinacji, lecz specyficzną spójną całość. W sytuacji gdy bez problemu można wyodrębnić porównywalne rzeczy, zjawiska, procesy, możliwość wnioskowania o nich w badaniach naukowych przez analogię staje się faktem, ponieważ zależność między cechami (stosunkami) każdego zjawiska jest podstawą twierdzenia, że wszystkie mogą powtórzyć się niezliczoną ilość razy w praktyce.

Stosowanie analogii w praktyce polega na systematyzowaniu faktów, zestawianiu i konfrontowaniu wyników, łączeniu lub przeciwstawianiu sobie wypracowanych zjawisk i wniosków, identyfikowaniu różnic i podobieństw oraz systematyzowaniu wypracowanych wyników. Analogia nie jest metodą dostarczającą dowodów, nie prowadzi do poznania związków między faktami i zjawiskami. Ma ona drugorzędne znaczenie w procedurze wnioskowania.

2.4. Techniki badań i narzędzia badawcze

Badanie naukowe to proces działań i czynności badawczych stosowanych w celu poznania prawdy o obiektywnej rzeczywistości, jej uzasadnienie i zaprezentowanie w postaci pojęć, twierdzeń bądź teorii naukowych. Ów proces jest realizowany w oparciu o adekwatne metody badań naukowych, przy wykorzystaniu właściwych technik badawczych realizowanych za pomocą stosownych, odpowiednio dobranych narzędzi badawczych.

Techniki badawcze to zespół szczegółowych i wyczerpujących czynności, konkretne, przemyślane działania w ramach prowadzonych badań cząstkowych z wykorzystaniem adekwatnej do potrzeb i możliwości techniki badawczej, które pozwalają np. gromadzić, porządkować i archiwizować potrzebne dane. Technikami badawczymi są: **obserwacja** (w każdej postaci: jawna, ukryta, uczestnicząca, nieuczestnicząca), **wywiad** (sformalizowany, swobodny i inne), **ankietowanie** (audy-

toryjne, indywidualne, pocztowe itp.), **badanie dokumentów** (ilościowe, jakościowe itp.) i inne.

Narzędzia badawcze natomiast to przedmioty, instrumenty, urządzenia techniczne, aparatura pomiarowa itp., służące do realizacji wybranej techniki badań. Jest to wszystko, co można wykorzystać do gromadzenia, rejestrowania i przechowywania badanych faktów, zjawisk i informacji. Narzędziami badawczymi najczęściej stosowanymi w naukach społecznych są **kwestionariusze wywiadu** i **ankiety**, **testy**, **arkusze statystyczne i finansowe**. Do współczesnych narzędzi badawczych należy zaliczyć także zautomatyzowane urządzenia techniczne i elektroniczne oraz komputery wraz z oprogramowaniem.

Obserwacja naukowa jest procesem celowego i planowego prostego spostrzegania jednostkowych faktów, zjawisk, osób lub przedmiotów w ściśle określonym czasie i miejscu w celu zgromadzenia o nich niezbędnych informacji. Obserwacja jest klasyfikowana według różnych kryteriów, m.in.: odmian (jakościowa i ilościowa); rodzajów (zwykła i uczestnicząca, kontrolowana i niekontrolowana); dokonań (bezpośrednia, pośrednia, jawna, ukryta); czasu (ciągła, okresowa); innych założeń (jednostkowa, grupowa oraz całościowa, wycinkowa)[42].

Każda obserwacja powinna charakteryzować się następującymi cechami: ***premedytacją****, tzn., iż obserwacja jest przeprowadzona w celu rozwiązania ściśle i w pełni określonego zadania, sformułowanego z dużą dokładnością i starannością,* ***planowością*** *(planowość pozwala bowiem wykluczyć luki obserwacji i skoncentrować się na tym, co jest najważniejsze i najbardziej istotne w zamierzonych badaniach),* ***celowością*** *– dzięki której uwaga obserwatora skupia się tylko na interesujących go z punktu widzenia rezultatów poznania zjawiska,* ***aktywnością****, która polega na tym, że obserwator nie rejestruje wszystkich spostrzeżeń, jakie docierają do niego od przedmiotu poznania, lecz dokonuje ich selekcji,* ***systematycznością*** *– będącą bardzo ważnym postulatem stawianym omawianej technice; obserwacja nie może być bowiem postrzeganiem przypadkowych dokonujących się jednorazowo w jednym okresie czynności poznawczych* [podkr. Z.S.][43]. J. Apanowicz pisze, że podstawowymi narzędziami obserwacji naukowej są: **technika obserwacji zewnętrznej**; **technika obserwacji uczestniczącej**; **technika obserwacji własnej działalności**[44]. Dodatkowo, obserwacja jako metoda i jako technika musi być **obiektywna**, **wierna**, **wyczerpująca**, **wnikliwa**.

Narzędziem obserwacji naukowej jest **arkusz (dziennik) obserwacji**, który winien zawierać nazwę i charakterystykę obserwowanego obiektu oraz zadanie: co zaobserwować, w jakim czasie, jakich narzędzi używać, ponadto powinien mieć miejsce na rejestrację zaobserwowanych faktów, czas ich zaistnienia, towarzyszących okoliczności oraz innych uwag i spostrzeżeń mogących mieć wpływ na prowadzone badania. Nieformalnymi narzędziami są: notatki, opisy, rejestracja dźwiękowa lub fotograficzna.

Możliwe wzory arkusza obserwacji zostały przedstawione na rysunku 4, 5, 6.

---

[42] Por. M. Krajewski, *O metodologii nauk i zasadach pisarstwa naukowego*, Gliwice 2010, s. 27, 28.

[43] Ibidem, s. 28.

[44] Szerzej J. Apanowicz, *Metodologiczne elementy procesu poznania naukowego w teorii organizacji i zarządzania*, Gdynia 2000, s. 121.

Arkusz obserwacji

L.p.	Treść obserwacji	Czas bieżący		Czas trwania (min.)
		godz.	min.	
	Początek obserwacji			
1				
2				
n				
	Zakończenie obserwacji			
	Razem			

Uwaga: W poszczególnych kolejno numerowanych wierszach zapisywane są nazwy zaobserwowanych zdarzeń

Rysunek 4. Wzór arkusza obserwacji
Opracowanie własne.

Arkusz obserwacji

Obszary obserwacji:

1. Miejsce obserwacji:……
2. Uczestnicy obserwacji:
   - 2.1. Liczba: ……..
   - 2.2. Przedział wiekowy: ……..
   - 2.3. Proporcja płci: ……..
   - 2.4. Sposób doboru próby: ……..
3. Opis zaistniałych faktów i zjawisk:
   - 3.1. Wyszczególnienie zaistniałych faktów i zjawisk:
     1. ……..
     2. ……..
     ……..
   - 3.2. Opis faktów i zjawisk:
     1. ……
     2. ……
     ……
4. Opis faktów i zjawisk towarzyszących stanowiących o wartości materiału empirycznego:
   1. ……
   2. ……
   ……
5. Wnioski, uwagi, ustalenia:
   ……

……..
Imię i nazwisko

Rysunek 5. Wzór arkusza obserwacji (możliwy wariant)
Opracowanie własne.

Arkusz obserwacji

Obszar obserwacji: ……

L.p.	Problemy badawcze	Przedmiot obserwacji	Opis kwestii podlegających obserwacji
1	Problem badawczy nr 1	Kwestia podlegająca obserwacji nr 1	Opis 1
		Kwestia podlegająca obserwacji nr 2	Opis 2
		Kwestia podlegająca obserwacji nr 3	Opis 3
2	Problem badawczy nr 2		
n			

Diagnoza, wnioski z przeprowadzonej obserwacji:
……
Miejsce i czas trwania obserwacji:……..……
Osoba prowadząca badanie: ……...……
……
(podpis)

Rysunek 6. Wzór arkusza obserwacji (możliwa wersja)
Opracowanie własne.

Wywiad to planowy i kierowany sposób zamierzonego poznawania faktów, opinii i postaw, pozyskiwania informacji od określonej zbiorowości za pośrednictwem bezpośredniej rozmowy badacza z respondentem lub respondentami. Jest to czynność dwustronna. Warunkiem skutecznego i efektywnego przeprowadzenia wywiadu jest właściwe jego przygotowanie (określenie celu i zestawu pytań korespondujących z badaną problematyką, osobiste zaangażowanie badacza). Najczęściej wymienianymi przyczynami zafałszowania prawdy jest zła wola respondentów, niewłaściwie przygotowany kwestionariusz, brak umiejętności i sprawności prowadzenia rozmowy przez badacza.

Literatura przedmiotu wymienia rodzaje wywiadów: **standardowe**, **półstandardowe**, **niestandardowe** oraz typy: **nieskategoryzowane** i **skategoryzowane** (różnią się zasadami konstrukcyjnymi – stopniem usystematyzowania i ujednolicenia pytań); **jawne** (badany poinformowany jest o celach, charakterze i przedmiocie wywiadu); **ukryte** (badanemu nie podaje się informacji o roli, celach i przedmiocie wywiadu); **jawne nieformalne – ukryte formalne** (*Różnica polega na tym, że badany, orientując się w fakcie prowadzenia z nim wywiadu, nie jest poinformowany o właściwym jego przedmiocie*[45]); **jawne formalne**; **indywidualne** i **zbiorowe** (przedmiotem badań są opinie pojedynczej osoby lub większej, ale jednorodnej grupy)[46].

[45] T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1998, s. 86.
[46] M. Krajewski, *O metodologii nauk*..., op. cit., s. 27.

Narzędziem badawczym wywiadu jest wspomniany **kwestionariusz**, który winien zawierać dyspozycje wynikające z celów, problemów i hipotez badawczych.

Ankietowanie *to technika badawcza polegająca na pisemnym udzielaniu odpowiedzi na pytania tworzące świadomy, logiczny, konsekwentny i spójny zestaw pytań służących do rozwiązania określonej tezy lub szczegółowego problemu badawczego*[47]. Od strony technicznej – to samodzielne wypełnienie przez badanego specyficznych kwestionariuszy o wysokim stopniu standaryzacji, czasami w obecności ankietera, częściej jednak osobiście[48]. Ankieta jako narzędzie poznania jest w niektórych sytuacjach niezastąpioną techniką badawczą. Jednak efektywność i skuteczność zależy od zaangażowania się w jej skrupulatne przygotowanie i przeprowadzenie, podczas którego należy kierować się celowością badań, w konsekwencji odpowiednio sformułować treść pytań, ułożyć je w prawidłowej kolejności, przygotować jasną, zrozumiałą i krótką instrukcję wypełnienia ankiety oraz starannie wydrukować formularze, stworzyć przyjazne warunki do jej wypełnienia. Aby preliminować maksymalną wiarygodność uzyskiwanego materiału, należy dążyć do zapewnienia jak najszerszej próby badań. Dodatkowo, pod kątem treści ankiety, należy przygotować kryteria, które posłużą do interpretacji wyników i wypracowania wniosków.

Jak można zauważyć, najważniejszym elementem procesu ankietowania jest przygotowanie pytań. W tej kwestii J. Apanowicz pisze: *Konstruując ankietę należy zdawać sobie sprawę, że nie może to być dowolny ani przypadkowy zbiór pytań. Powinien to być świadomy, konieczny i logiczny, zawsze konkretny, ścisły i jedno problemowy zestaw zapytań*[49]*.* Pytania ankietowe mogą być: zamknięte (forma testu, respondent podkreśla lub zaznacza wybraną odpowiedź), półotwarte (oprócz zestawu odpowiedzi jest miejsce na wyrażenie innego, własnego zdania przez respondenta), koniunktywne (respondent ma możliwość wyboru kilku odpowiedzi, które winien poddać autorskiej hierarchizacji), dysjunktywne (ograniczony wybór odpowiedzi, spośród podanych prawidłowych, tylko do jednej). Inne źródła mówią, że pytania winny *zawsze być konkretne, ścisłe i jednoproblemowe*[50].

W ramach badań ankietowych literatura przedmiotu wyróżnia następujące rodzaje ankiet: pocztową, prasową, telefoniczną, internetową, audytoryjną, ogólną, bezpośrednią.

Budowa, opracowanie kwestionariusza. Jednym z podstawowych narzędzi badawczych podczas wywiadu i ankietowania jest kwestionariusz. W zależności od typu badania wyróżnia się **kwestionariusz ankiety** – narzędzie stosowane w technice zwanej ankietą i **kwestionariusz wywiadu** – narzędzie stosowane w technice zwanej wywiadem.

Przed rozpoczęciem prac mających na celu stworzenie kwestionariusza należy sprecyzować jego strukturę – ustalić, z jakich części powinien się składać, określić formułę i treść poszczególnych elementów, przedstawić sobie jego format, wygląd zewnętrzny.

---

47 J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*..., op. cit., s. 86.
48 Por. T. Pilch, *Zasady badań*..., op. cit., s. 86.
49 J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*..., op.cit., s. 88.
50 H. Grabowski, *Wykłady z metodologii badań naukowych*, Kraków 2013, s. 67.

Tworząc kwestionariusz ankiety i wywiadu, należy: określić cele badań i problemy badawcze; sporządzić wstępną listę pytań; określić skale do określonych pytań i odpowiedzi; sprawdzić i zweryfikować treść pytań oraz sformułować ich ostateczną wersję; opracować kwestionariusz próbny, roboczy; przeprowadzić badania pilotażowe; uwzględniając spostrzeżenia z badań pilotażowych, opracować ostateczną wersję kwestionariusza.

Opracowanie kwestionariusza polega na wykonaniu szeregu czynności w postaci: określenia jego celu i przedmiotu, wyboru metody oraz techniki badania, ustalenia parametrów i wielkości próby, opracowania wstępnej listy pytań, przeprowadzenia konsultacji w kwestii założeń badawczych i listy pytań, opracowania wstępnej (roboczej) wersji kwestionariusza oraz materiałów pomocniczych (np. instrukcji dla ankietera), wykonania docelowej wersji kwestionariusza.

Struktura – układ kwestionariusza to fizyczne rozplanowanie i sposób prezentacji kwestionariusza. Najczęściej wymienianymi elementami (częściami) strukturalnymi kwestionariusza są według różnych autorów: część wstępna, (**adresowo-tytułowa**, formalno-ewidencyjna, nagłówkowa); część zasadnicza (właściwa, **merytoryczna**); część końcowa (**metryczkowa**).

W **części wstępnej**, która powinna mieścić się na pierwszej stronie – w najbardziej rozbudowanym wariancie – winny znajdować się następujące informacje: nazwa instytucji badawczej, która prowadzi badanie (wraz z adresem i numerem telefonu); dane identyfikujące osobę przeprowadzającą badania; tytuł badania, kwestionariusza (powinien być starannie dobrany, możliwie krótki); numer kwestionariusza; cel badań (naukowy i praktyczny), ich zasięg i charakter (wzmianka o sposobach wykorzystania wiedzy pozyskanej z odpowiedzi). Mogą się tam znajdować także inne niezbędne lub stosowne (grzecznościowe) informacje np.: uzasadnienie skierowania kwestionariusza do respondenta oraz zaznaczenie dobrowolności jego wypełnienia; określenie stopnia możliwości wglądu respondenta do wyników badań; zapewnienie o anonimowości badania i poufności jego danych; apel o szczerość; podziękowanie – *ex ante* itp.

Jedną z możliwych formuł części wstępnej ankiety jest **list wprowadzający** (**intencyjny**) do kwestionariusza, który jest pisany w celu zapoznania respondentów z przeznaczeniem sondażu oraz zmotywowania ich do udzielenia wartościowych odpowiedzi. Powinien on identyfikować instytucję podejmującą badania oraz badacza prowadzącego konkretne badania, określać cel badań, przedstawiać argumenty mające przekonać respondentów do wypełnienia kwestionariusza, zapewnić ich, że przedstawione przez nich informacje nie dostaną się w niepowołane ręce. List wprowadzający (intencyjny – *dołączany do ankiety pocztowej*[51]) powinien być bardziej szczegółowy w porównaniu do wywiadu osobistego. W pierwszym przypadku jest on jedynym tekstem wyjaśniającym wszystkie przedstawione wyżej sprawy związane z ankietą, w drugim, w ramach osobistego kontaktu, zawsze istnieje możliwość doraźnego wytłumaczenia kontrowersyjnych lub niezrozumiałych problemów. List wprowadzający winien posiadać odpowiedni do prowadzonych badań oraz grona respondentów styl. Inaczej należy go formułować, gdy jest

[51] Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych,* Poznań 2001, s. 603.

kierowany do szerokiego grona, co pozwala nadać mu charakter bardziej formalny (zastosować powszechnie używany nagłówek), a inaczej, gdy wymagane jest osobiste podejście do konkretnych respondentów (stosując w miejscu nagłówka zwroty grzecznościowe).

Kolejnym elementem części wstępnej kwestionariusza jest **instrukcja** lub **instrukcje** (dla respondenta i/lub ankietera – w zależności od tego, kto fizycznie wypełnia kwestionariusz). Co do ich zakresu i treści można spotkać szeroką gamę interpretacji. Np. S. Stachak stwierdza, że powinna ona zawierać informacje: *kto prowadzi badania, jaki jest główny cel badania, jak należy odpowiadać na postawione pytania, w jakim stopniu gwarantuje się anonimowość badanych osób*[52]*.* Inne źródła podają: *Instrukcja określa: co należy odczytać, czego nie należy czytać, precyzuje, jak należy czytać pytanie (np. odczytaj powoli, akcentując zaznaczone słowa). Instrukcje są jednym z elementów standaryzujących sytuację wywiadu*[53]. Jest ona elementem kwestionariusza zawierającym dyspozycje i komentarze wszędzie tam, gdzie to jest niezbędne, który może być dołączany do poszczególnych pytań, grup pytań (działów tematycznych) lub mieć charakter ogólny i dotyczyć całego kwestionariusza. Celem jej jest wyjaśnienie, w jaki sposób należy udzielić odpowiedzi, gdy przewidziana procedura jest niestandardowa lub skomplikowana. Może ona być bardzo prosta, zawierać jedynie informację, jak zaznaczyć konkretną odpowiedź. Najbardziej charakterystycznymi zdaniami takiej instrukcji są stwierdzenia:

- „proszę wskazać jedną najważniejszą odpowiedź"
- „niepotrzebne skreślić"
- „podkreśl wybraną odpowiedź"
- „wybrane odpowiedzi zaznacz znakiem X"
- „zaznacz swoją odpowiedź znakiem V w odpowiedniej kratce"
- „podkreśl max. 3 odpowiedzi"
- „uszereguj odpowiedzi w skali od 1 do co najmniej 6"
- itp.

W przypadku konieczności udzielenia odpowiedzi np. na pytania tabelaryczne, warunkowe, pytania skale itp. może być bardziej złożona. Wtedy typowymi stwierdzeniami mogą być:

- „na każde pytanie odpowiadaj w takim porządku, w jakim zostało ono zamieszczone w ankiecie"
- „zaznaczaj te odpowiedzi, które są najbliższe Twoim zapatrywaniom"
- „jeżeli chciałbyś przedstawić swoje informacje w bardziej obszerny sposób, dokonaj tego w wolnym miejscu pozostawionym na końcu kwestionariusza"
- itp.

[52] S. Stachak, *Podstawy metodologii nauk ekonomicznych,* Warszawa 2006, s. 175.

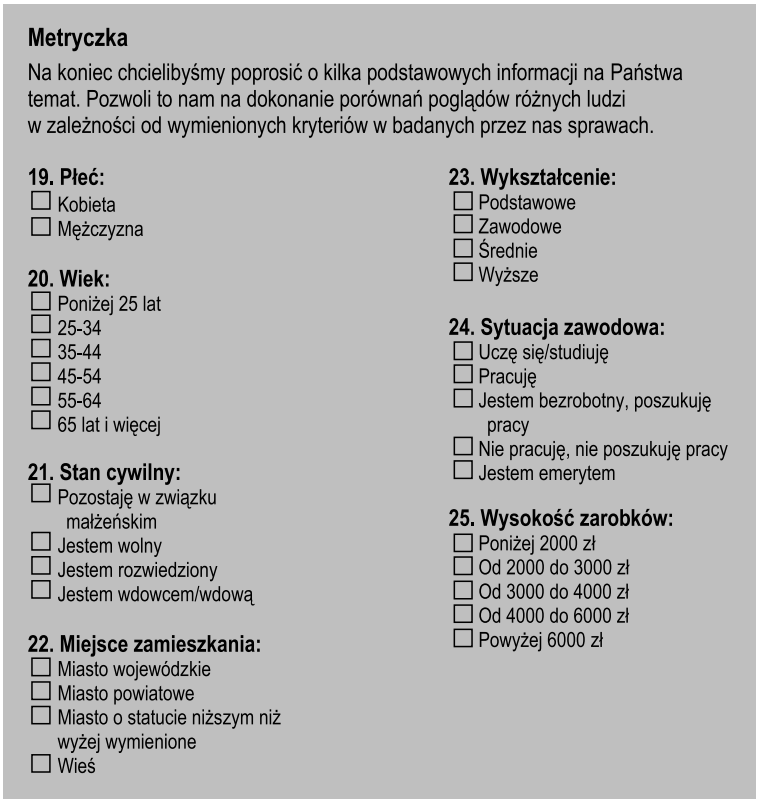
[53] http://edumedsenior.umed.pl/wp-content/uploads/2018/07/Metody-bada%C5%84-spo%C5%82ecznych_skrypt.pdf [dostęp: 22.02.2020 r.].

Zasadniczą częścią każdego kwestionariusza ankiety (wywiadu) są pytania. Pytania te są wtórnym narzędziem do pozyskania materiału empirycznego pozwalającego przetestować hipotezy badawcze. Od strony metodologicznej ich treść jest wynikiem transformacji celów badawczych do postaci, która pozwoli uzyskać od respondenta jak najwięcej niezbędnych informacji na badany temat.

Najogólniej pytania, od strony technicznej, można podzielić na: **pytania początkowe**, **wprowadzające** – zadawane w celu nawiązania kontaktu z respondentem, wprowadzenia go do tematyki i zaprezentowania kontekstu badania, oraz **pytania zasadnicze** dotyczące badanych zagadnień – odnoszące się do problematyki będącej przedmiotem badania i mające na celu uzyskanie informacji od respondentów. Od strony charakteru dzieli się je na **zamknięte** i **otwarte**. Poza tym pytania winny być podzielone na bloki tematyczne, w których w pierwszej kolejności umieszcza się pytania ogólne, następnie szczegółowe, o opinię na określony temat, a na końcu pytania pozwalające sprawdzić, czy respondent rzetelnie udzielał odpowiedzi. Kwestionariusze z przeważającą liczbą pytań zamkniętych z wnikliwie dobranymi kafeteriami są nazywany narzędziem **ustrukturyzowanym**, **skategoryzowanym**. Kwestionariusze zawierające głównie pytania otwarte stosowane są w **jakościowych wywiadach pogłębionych**.

Część końcowa, metryczka zawiera pozamerytoryczne pytania dotyczące kwestii osobowych, danych społeczno-demograficznych o indywidualnych cechach respondenta, cechach pozwalających scharakteryzować go jako uczestnika badania. W metryczce prosi się respondentów o podanie takich danych, jak: płeć, wiek, wielkość aglomeracji, w której mieszkają, wykształcenie, sytuację zawodową, dochód (dochód miesięczny respondenta lub na osobę w rodzinie) i innych informacji, których zakres i szczegółowość zależy od tematu badania i postawionych hipotez. Odnosząc się do treści metryczki – pytania tam umieszczone nie powinny obejmować spraw, które mogłyby, w przypadku prowadzenia ankietowania anonimowego, pozwolić na identyfikację respondentów. Problem ten stał się szczególnie istotny w świetle najnowszych unormowań prawnych dotyczących ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych oraz swobodnym przepływem takich danych[54]. Niektóre źródła proponują umieszczenie w metryczce także podziękowań za wypełnienie kwestionariusza. Może to być jednowyrazowe stwierdzenie „dziękuję". Przykładowa treść metryczki została pokazana na rysunku 7.

[54] Sprawy te regulują: *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (EU)* 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych), Dz.U.UE.L z 2016 roku, poz. 119.1, oraz Ustawą z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych, Dz. U. z 2018 roku, poz. 1000 z późn. zm.

Metryczka

Na koniec chcielibyśmy poprosić o kilka podstawowych informacji na Państwa temat. Pozwoli to nam na dokonanie porównań poglądów różnych ludzi w zależności od wymienionych kryteriów w badanych przez nas sprawach.

19. Płeć:
☐ Kobieta
☐ Mężczyzna

20. Wiek:
☐ Poniżej 25 lat
☐ 25-34
☐ 35-44
☐ 45-54
☐ 55-64
☐ 65 lat i więcej

21. Stan cywilny:
☐ Pozostaję w związku małżeńskim
☐ Jestem wolny
☐ Jestem rozwiedziony
☐ Jestem wdowcem/wdową

22. Miejsce zamieszkania:
☐ Miasto wojewódzkie
☐ Miasto powiatowe
☐ Miasto o statucie niższym niż wyżej wymienione
☐ Wieś

23. Wykształcenie:
☐ Podstawowe
☐ Zawodowe
☐ Średnie
☐ Wyższe

24. Sytuacja zawodowa:
☐ Uczę się/studiuję
☐ Pracuję
☐ Jestem bezrobotny, poszukuję pracy
☐ Nie pracuję, nie poszukuję pracy
☐ Jestem emerytem

25. Wysokość zarobków:
☐ Poniżej 2000 zł
☐ Od 2000 do 3000 zł
☐ Od 3000 do 4000 zł
☐ Od 4000 do 6000 zł
☐ Powyżej 6000 zł

Rysunek 7. Przykładowa metryczka kwestionariusza ankiety i wywiadu
Opracowanie własne.

Badanie dokumentów to technika badawcza służąca do zbierania informacji o badanym przedmiocie, zarówno pierwotnych, jak i wtórnych (np. w postaci opinii wyrażonych przez innych badaczy). Od strony technicznej polega na porządkowaniu i interpretacji treści zawartych w różnych dokumentach pod kątem ustalonego problemu badawczego lub przyjętej hipotezy badawczej. Technika ta służy do ewaluacji wstępnych, opisowych, a także ilościowych informacji o badanym przedmiocie. Badanie dokumentów nie jest samodzielnie stosowanym instrumentem naukowego poznania.

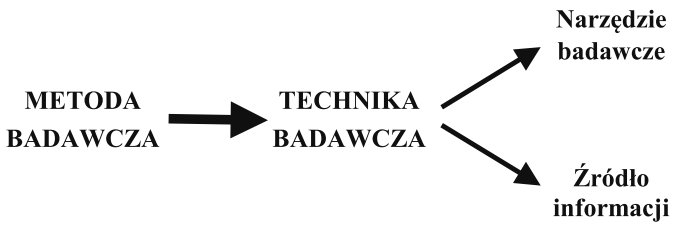
Literatura przedmiotu rozróżnia analizę dokumentów: **klasyczną** (jakościową czy opisową) polegającą głównie na ich treściowej interpretacji – poszukiwaniu indywidualnych właściwości dokumentu i jego autora. Ogranicza się do analizy dokumentu i jakościowego opisu pod kątem przedmiotu badań w płaszczyźnie wewnętrznej, tj. zawartych w nim treści, i zewnętrznej, tj. danych dotyczących czasu i warunków jego powstania oraz wiarygodności; **nowoczesną** (ilościową) polegającą na analizie dokumentów i ilościowym opisie, przy czym opis nie ogranicza się wyłącznie do formuły zestawienia liczbowego, tj. zawiera także ocenę

wartości poznawczej, wiarygodności i autentyczności dokumentu, określa uzasadnienie przydatności przy rozwiązywaniu badanego problemu. Precyzuje także kryteria, według których dany dokument ma być poddany analizie.

Badanym dokumentem może być każdy wiarygodny materiał przedstawiający określone informacje wiążące się z badanym przedmiotem. Materiały objęte badaniem mogą mieć postać dokumentów: pisanych, werbalnych (np. protokoły i sprawozdania itp.), cyfrowych, statystycznych (np. zestawienia statystyczne itp.), obrazowo-dźwiękowych (np. rysunki, nagrania magnetofonowe i wideo, filmy, fotografie, przeźrocza itp.), mogą być wykonane w formie drukowanej lub na nośnikach elektronicznych. Dokumenty te mogą zawierać faktyczny stan rzeczy lub dane do prognoz przyszłościowych.

Istnieje wiele kryteriów klasyfikacji dokumentów. Jednym z nich jest ich pochodzenie. Według tego kryterium dokumenty dzieli się na: zastane (przypadkowe), powstałe w wyniku działań niezwiązanych bezpośrednio z podejmowanym procesem badawczym; tworzone intencjonalnie (systematyczne), czyli wytwarzane niezależnie od intencji badającego; powstałe z inspiracji badającego w procesie zainicjowanych badań[55]. Przyjmując kryterium pełnionej roli, dokumenty dzieli się na: pierwotne (rejestry faktów i zdarzeń, w tym: protokoły, sprawozdania, dokumentacja fotograficzna, pisma urzędowe, umowy itp.); wtórne (opracowania wytworzone na podstawie dokumentów pierwotnych). Narzędziami badawczymi analizy dokumentów mogą być **arkusz analizy** czy **programy komputerowe**.

Reasumując, należy wyraźnie podkreślić, że autorzy prac nie zawsze dostatecznie rozumieją różnice między metodami, technikami i narzędziami badawczymi. Nierzadko metody nazywane są technikami i *vice versa*. Tu należy się wyjaśnienie, że w sensie logicznym techniki badawcze są pojęciami podrzędnymi w stosunku do metody badawczej, a w sensie rzeczowym – o znacznie węższym zakresie niż metoda[56]. Dodatkowo, przyjęte metody badań decydują o doborze odpowiednich technik badawczych, jednak ma tu miejsce sprzężenie zwrotne, ponieważ patrząc na tę kwestię z drugiej strony, można zauważyć, że zespół przyjętych technik badawczych i sposób ich zastosowania określa adekwatną do sytuacji metodę badawczą. Hierarchia metodyczna metody, techniki i narzędzi została przedstawiona na rysunku 8.

Rysunek 8. Hierarchia metodyczna metod, technik i narzędzi
Źródło: F. Chybalski, M. Matejun, *Organizacja jako przedmiot badań – od zbierania danych do analizy wyników* [w:] A. Adamik (red.), *Nauka o organizacji. Ujęcie dynamiczne*, Warszawa 2013, s. 129.

[55] Por. M. Krajewski, *O metodologii nauk*..., op. cit., s. 24.
[56] Por. J. Apanowicz, *Metodologiczne elementy*..., op. cit., s. 120.

Najdobitniej różnicę między techniką badawczą a narzędziem badawczym można wyjaśnić, przyjmując, że technika badawcza jest czynnością, a narzędzie badawcze jest instrumentem. Różnica między omawianymi pojęciami została przedstawiona w tabeli 2.

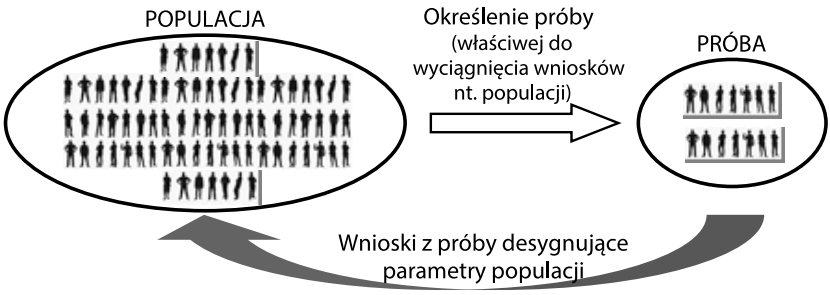
Tabela 2. Niektóre metody, techniki i narzędzia badawcze

Metody	Techniki	Narzędzia badawcze
Obserwacji	- obserwacji uczestniczącej - obserwacji postronnej	- dziennik obserwacji - arkusz obserwacji
Wywiadu	- wywiadu sformalizowanego - wywiadu swobodnego	- arkusz wywiadu - dyspozycje do wywiadu
Ankietowa	- ankiety audytoryjnej - ankiety indywidualnej - ankiety pocztowej	- kwestionariusz ankiety
Analizy dokumentów	- analizy ilościowej - analizy jakościowej	- arkusz analizy - programy komputerowe

Opracowanie własne na podstawie: https://pracemagisterskiee.wordpress.com/2012/10/08/techniki-badawcze/ [dostęp: 25.03.2018 r.].

2.5. Dobór próby badawczej z populacji

Prowadzenie badań naukowych najczęściej dotyczy wielkich zbiorowości ludzkich (grup społecznych), przebadanie których w większości przypadków – z różnych względów (np. finansowych, czasowych, technicznych itp.) – jest niemożliwe, niewykonalne, nierealne lub po prostu niewłaściwe. W tej sytuacji zachodzi konieczność pozyskiwania niezbędnych informacji jedynie od niewielkiej – w porównaniu do populacji – grupy, która pomimo swej ograniczonej wielkości powinna dostarczyć wiarygodnych i wystarczających informacji do wyciągnięcia wniosków mogących zdefiniować badaną populację. Rzeczywistość jest taka, że badacze niemal zawsze opierają się na małej liczbie przypadków (próbach), z których wyciągają wnioski o całej zbiorowości, czyli populacji. Muszą jednak być świadomi, że ma to pewne konsekwencje w postaci dodatkowych zabiegów, które winny zapewnić, by wyniki otrzymywane z próby odpowiednio odzwierciedlały stan, jaki zostałby stwierdzony, gdyby badaniom poddana została cała populacja. Istota doboru próby, a następnie – na podstawie danych z próby wyprowadzania wniosków o populacji – desygnowania parametrów populacji została przedstawiona na rysunku 9.

Rysunek 9. Istota doboru próby i desygnowania parametrów populacji
Opracowanie własne.

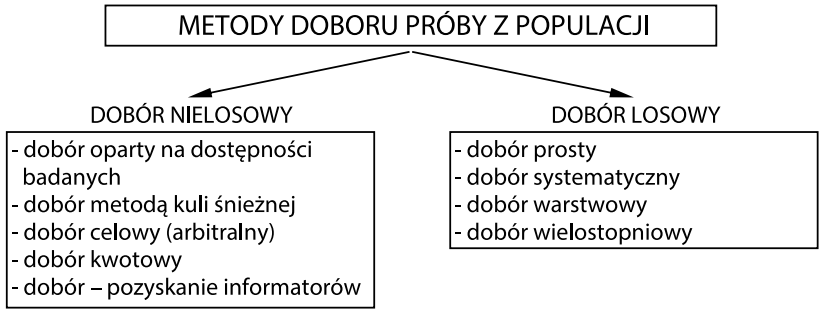
W specjalistycznej literaturze przedmiotu **populacja** jest definiowana jako: *całkowity zbiór obiektów poddanych analizie,* […] *zbiór wszystkich przypadków wykazujących określone cechy*[57]; *określony teoretycznie zbiór obiektów będących przedmiotem badania* (*populacja badania – zbiór elementów, z którego faktycznie dobierana jest próba*)[58]; *wszystkie przypadki lub obserwacje, które obejmuje dana hipoteza: wszystkie jednostki analizy, do których odnosi się dana hipoteza, dobrze zdefiniowany zbiór jednostek analizy, zbiór elementów zdefiniowanych zgodnie z teoretycznymi zainteresowaniami badacza*[59].

Drugim pojęciem wymagającym wyjaśnienia jest „próba". Jak wcześniej zostało zaznaczone, próba jest takim podzbiorem populacji, który winien w maksymalnie obiektywnym stopniu ją odzwierciedlać. W literaturze poświęconej metodologii badań można znaleźć szeroką gamę definicji tego pojęcia. Według różnych autorów **próba** to: *część populacji* […], *podzbiór danych pochodzących z populacji będący podstawą uogólnień na całą populację* (dodatkowo autorzy stwierdzają, że: ***Podzbiorem*** [podkr. Z.S.] *jest każdy układ elementów należących do populacji, który nie obejmuje wszystkich elementów definiowanych jako populacja*)[60]; *podzbiór obserwacji lub przypadków dobranych z określonej populacji, dowolny podzbiór jednostek wybranych w jakiś sposób z populacji*[61]; *zbiór elementów, które zostają faktycznie poddane badaniu*[62]. Dobór próby służy przede wszystkim: uzyskaniu reprezentatywności (statystycznej lub innego typu) oraz kontroli obciążeń próby, generalnie ujmując – uzyskiwaniu wyników, które mają wartość naukową. Według J. Sztumskiego *Próba jest wówczas reprezentatywna, jeżeli jest takim podzbiorem, który pod względem swojej struktury i składu odpowiada wiernie temu zbiorowi, z którego została pobrana. Jest to zatem swoisty model, stanowiący jak gdyby miniaturę tego układu, którego część stanowi, czyli z jakiego został wyłoniony*[63].

[57] Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze...*, op. cit., s. 193, 606.
[58] E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Warszawa 2013, s. 550.
[59] J.B. Johnson, H.T. Reynolds, J.D. Mycoff, *Metody badawcze w naukach politycznych*, Warszawa 2010, s. 229, 232, 618.
[60] Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze...*, op. cit., s. 193, 208, 606.
[61] J.B. Johnson, H.T. Reynolds, J.D. Mycoff, *Metody badawcze...*, op. cit., s. 229, 619.
[62] E. Babbie, *Podstawy badań...,* op. cit., s. 207.
[63] J. Sztumski, *Wstęp...*, op. cit., s. 156.

Jak już wcześniej zostało zaznaczone, wielkość próby oraz metody i sposoby wyboru jej elementów stanowią o jakości (trafności i rzetelności) wnioskowania o populacji. W krajowej i zagranicznej literaturze poświęconej badaniom w naukach społecznych prawie zawsze autorzy wyodrębniają **nielosowe (nieprobabilistyczne)** i **losowe (probabilistyczne)** metody (typy, techniki) doboru prób oraz stosownie do wymienionych nazw metod doboru określają odpowiadające im rodzaje prób.

Nielosowymi (nieprobabilistycznymi) sposobami doboru próby, według różnych źródeł (autorów), są: **dobór oparty na dostępności badanych**, **dobór metodą kuli śnieżnej**, **dobór celowy lub arbitralny**, **dobór kwotowy oraz dobór – pozyskiwanie informatorów**. Jako losowe (probabilistyczne) sposoby określania próby są wymieniane: **prosty dobór losowy**, **dobór systematyczny**, **dobór warstwowy**, **dobór wielostopniowy**. Graficzna ilustracja metod i sposobów została przedstawiona na rysunku 10.

Rysunek 10. Metody doboru próby
Opracowanie własne.

Czym charakteryzują się wyżej wymienione metody doboru prób oraz odpowiednie próby?

Dobór oparty na dostępności badanych polega na włączeniu do próby osób wygodnych, łatwo dostępnych (z ulicy, z najbliższego otoczenia itp. miejsc). Metoda jest stosowana, gdy badania mają charakter eksploracyjny lub gdy nie można określić czy zlokalizować populacji docelowej.

Dobór metodą kuli śnieżnej jest stosowany w sytuacji, gdy są trudności ze zidentyfikowaniem specyficznej populacji (elitarnej, patologicznej, rzadkiej lub trudnej). Wyróżnia się dotarciem do nielicznej grupy badanych elementów statystycznych, a za ich pośrednictwem do następnych podobnych, aż do osiągnięcia właściwej liczebności próby.

Dobór celowy lub arbitralny opiera się na znacznej swobodzie, całkowicie subiektywistycznych kryteriach i subiektywnej decyzji badacza posiadającego określoną, domniemaną wiedzę o badanej populacji i celach badań co do wyboru elementów próby, które są znacznie ograniczone i zróżnicowane. Wyniki badań na próbach dobieranych tym sposobem nie mogą być uogólniane, ponieważ wspo-

mniany subiektywizm może zniekształcać rzeczywistość, co przeszkadza w wypracowaniu rzetelnych wniosków.

Dobór kwotowy polega na wyborze liczbowo określonych segmentów próby w proporcji odpowiadającej strukturze badanej populacji.

Dobór – pozyskiwanie informatorów to sposób polegający na nawiązaniu współpracy z wybranymi członkami badanej społeczności; społeczności, która – z różnych względów – jest wyjątkowo zamknięta, niedostępna.

Dobór losowy prosty to najbardziej znana i rozpowszechniona metoda losowania w badaniach społecznych. Jej kolejnymi etapami są: ustalenie operatu losowania, ponumerowanie wszystkich elementów, dokonanie wyboru (losowania) elementów próby przy wykorzystaniu tablic liczb losowych (lub specjalnych programów komputerowych). Korzystanie z tablic polega na wybraniu z dowolnego wiersza i kolumny pierwszej liczby (ilość jej cyfr zależy od wielkości populacji), a następnie dobraniu dalszych liczb w kolejności ich występowania w kolumnie (w górę, dół lub po skosie). Zgodnie z odczytywanymi liczbami pobiera się do próby odpowiednie elementy. Proces ten jest kontynuowany aż do wylosowania niezbędnej liczby elementów, które będą stanowić próbę.

Dobór systematyczny polega na losowym wyborze jednego z początkowych elementów populacji (losowego punktu startowego), a następnie wszystkich kolejnych poprzez dodawanie pewnej stałej liczby zwanej „odstępem losowania" lub „interwałem losowania", której wartość wynika z ilorazu wielkości populacji i wielkości zakładanej próby niezbędnej do przeprowadzenia wiarygodnych badań.

Dobór warstwowy polega na podziale populacji na dające się wyróżnić w jej obrębie warstwy (homogeniczne podzbiory), podstawą wyodrębnienia których jest określone kryterium społeczno-demograficzne, np. płeć, wykształcenie, klasa społeczna, miejsce zamieszkania (usytuowanie geograficzne), narodowość itp. – co sprawia, że warstwy między sobą są heterogeniczne – a następnie oddzielnym losowaniu z każdej warstwy odpowiedniej liczby elementów do próby.

Dobór wielostopniowy jest dokonywany wtedy, gdy badania są prowadzone na dużą skalę – są problemy ze stworzeniem wyczerpującej listy całej populacji, która najczęściej zbudowana jest z subpopulacji – oraz istnieją trudności w pozyskaniu danych o tej populacji ze względu na jej liczebność lub funkcjonowanie na bardzo dużym terenie np. państwa lub kontynentu.

III

Metodyczna struktura pracy

3.1. Procedura prowadzenia badań

Przygotowanie pracy licencjackiej i magisterskiej zamyka się w dwóch równolegle przebiegających procesach: postępowania badawczego oraz prezentacji wyników dociekań naukowych. Postępowanie badawcze to zdobywanie i krytyczne przetwarzanie informacji, ich selekcjonowanie i grupowanie, ustalanie współzależności zjawisk będących przedmiotem dociekań, badanie przebiegu konkretnych zjawisk i procesów oraz ustalanie ich wzajemnej konfiguracji, identyfikowanie tworzenia się nowej jakości, ustalanie i określanie nowych nieznanych prawidłowości w ramach tworzenia nowej jakości, tworzenie definicji oraz praw naukowych[64]. Prezentacja wyników przyjmuje formułę wykonania fragmentów pisemnego opracowania, które obrazują badawczy wysiłek Autora. Przedmiotem tego rozdziału jest ukazanie i wyjaśnienie istoty najważniejszych elementów badań oraz prezentacji ich wyników.

Literatura przedmiotu podaje wiele definicji procedury prowadzenia badań naukowych. Najczęściej wymieniane stwierdzają, że proces badawczy to: *łańcuch następujących po sobie i z góry określonych etapów (faz, ogniw), kroków czynności badawczych, które stanowią pewną zamkniętą całość*[65]; *całościowy schemat działania, który badacze podejmują w celu skonstruowania (zbudowania, wytworzenia) wiedzy*[66]; *wszystkie środki, jakie chcemy faktycznie wykorzystać dla osiągnięcia zamierzonego celu poznawczego*[67].

[64] Por. Z. Stachowiak, *Metodyka i metodologia pisania prac kwalifikacyjnych*, Warszawa 2001, s. 48.
[65] B. Żechowska, *Wybrane metodologiczne wzory badań empirycznych w pedagogice*, Katowice 1985, s. 9.
[66] S. Juszczyk, *Badania ilościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne,* Katowice 2005, s. 39.
[67] J. Sztumski, *Wstęp…,* op. cit., s. 38.

Tu trzeba zaznaczyć, że procedura prowadzenia badań jest elementem szerszego procesu stanowiącego całokształt działalności naukowej. Jej miejsce zostało przedstawione na rysunku 11.

Rysunek 11. Miejsce badań naukowych w całokształcie działalności naukowej
Źródło: http://biuroliterackie.net/assets/wnioskowanie-indukcyjne-pisanie-pracy-magisterskiej1--603x361.jpg [dostęp: 25.03.2018 r.].

Studiując źródła dotyczące metodyki pisania pracy licencjackiej i magisterskiej, można znaleźć wiele propozycji procedury prowadzenia badań. J. Pieter wyróżnia następujące etapy pracy naukowej, które są jednocześnie głównymi składnikami metody naukowej. Są to:

1. Ustalenie i uzasadnienie problemu oraz dostrzeżenie zagadnień pochodnych.
2. Krytyka problemu w świetle dotychczasowych osiągnięć nauki (analiza literatury przedmiotu).
3. Wyliczenie niezbędnych założeń lub twierdzeń, czasem także hipotez.
4. Ustalenie metod roboczych, obejmujące krytykę metod dotychczasowych i wybór lub konstrukcję metod nowych.

5. Przeprowadzenie badań: wykonanie czynności wynikających z postawionego problemu i wybranej metody roboczej.
6. Opracowanie materiałów zebranych w czasie badań i ich synteza.
7. Pisemne opracowanie wyników badań aż do stanu pracy gotowej do druku.
8. Krytyczna ocena przebiegu własnych badań i pisemnego opracowania wyników[68].

T. Pilch natomiast w swoim autorskim schemacie organizacji badań wyodrębnia **fazę koncepcyjną**, która obejmuje następujące etapy:

1. Temat – przedmiot, cel, uzasadnienie.
2. Problemy badawcze.
3. Hipotezy badawcze.
4. Wybór terenu badań i dobór próby.
5. Typologia zmiennych.
6. Schemat wyjaśniania związków między zmiennymi.
7. Typologia wskaźników do zmiennych.
8. Metody, techniki i narzędzia badań.
9. Definicje teoretyczne ważniejszych pojęć.
10. Badania pilotażowe.
11. Ostateczna wersja problemów badawczych, hipotez teoretycznych i narzędzi badań.
12. Harmonogram badań.
13. Bibliografia.

Następnie wyodrębnia **fazę wykonawczą**, do której zalicza następujące etapy:

1. Przeprowadzenie badań właściwych.
2. Uporządkowanie materiałów badawczych.
3. Opracowanie klucza kodyfikującego.
4. Kodyfikacja i opracowanie statystyczne.
5. Analiza jakościowa, klasyfikacja zagadnień i zależności.
6. Weryfikacja hipotez.
7. Opracowanie teoretyczne[69].

Innym przykładem usystematyzowania procedury jest prowadzenie procesu badawczego według następujących etapów:

1. Sformułowanie i uzasadnienie problemu badawczego i celu badania.
2. Sformułowanie pytań badawczych, tez i hipotez.
3. Określenie przedmiotu badania i czasu badań.
4. Zdefiniowanie badanych cech oraz ich charakteru.
5. Dobór metod, technik i narzędzi.
6. Przyjęcie procedur badawczych.
7. Przeprowadzenie badania właściwego.
8. Uporządkowanie i prezentacja wyników.
9. Wnioskowanie[70].

[68] Por. J. Pieter, *Ogólna metodologia…,* op. cit., s. 42.
[69] Zob. T. Pilch, *Zasady badań…,* op. cit., s. 171, 172.
[70] Zob. www.zakrzewska-bielawska.pl/new/seminarium_dyplomowe_(1).ppt [dostęp: 25.03.2018 r.].

Literatura przedmiotu podaje także szczegółowe procedury w odniesieniu do konkretnej formuły prowadzenia badań, przygotowania pracy licencjackiej lub magisterskiej. Przykładem może być studium przypadku jako szczegółowy opis rzeczywistego przedmiotu badań, przygotowany w celu wyjaśnienia np. przyczyn, rezultatów i uwarunkowań jego funkcjonowania w określonych warunkach. Tu zalecanymi etapami pracy są:

1. Określenie problemu merytorycznego, wyznaczenie celów badania oraz sformułowanie pytań badawczych.
2. Dobór przypadków, z wykorzystaniem takich kryteriów jak: dostępność danych, wyrazistość i różnorodność przypadków, a także krytyczna możliwość formułowania uogólnień oraz przyjęcia określonej pozycji badawczej.
3. Wybór metod i technik badawczych oraz opracowanie narzędzi gromadzenia danych, z uwzględnieniem ich różnorodności oraz możliwości wykorzystania triangulacji analiz empirycznych.
4. Przeprowadzenie szczegółowych i wnikliwych badań terenowych.
5. Analiza danych jakościowych oraz ilościowych.
6. Kształtowanie uogólnień poprzez wykraczanie poza dostępne dane empiryczne.
7. Konfrontacja z literaturą oraz z wynikami badań wtórnych.
8. Zamknięcie badania, w ramach którego następuje formułowanie zdań orzekających o cechach, relacjach lub wzorcach dynamiki zdarzeń, co jest uzależnione od zakresu merytorycznego podejmowanego w ramach studium przypadku.
9. Uogólnienie, które stanowi często wstęp do dalszych badań związanych z ilościowym testowaniem sformułowanych propozycji[71].

Najogólniej ujmując, procedura ta obejmuje: **formułowanie problemu badawczego i problemów szczegółowych, określanie przedmiotu badań, dobór metod, technik i narzędzi badawczych, prowadzenie badań i wyciąganie z nich wniosków**.

Wybierając odpowiednią procedurę badań, Autor winien się kierować kryteriami wynikającymi ze specyfiki przedmiotu i celu badań oraz rodzaju badanego problemu, ograniczeń czasowych, a także wielkości posiadanych sił i środków, którymi może rozporządzać w toku badań, posiadanej wiedzy teoretycznej o metodach, technikach i narzędziach badawczych oraz praktycznych możliwościach ich wykorzystania. Ważne jest, by etapy były realizowane we właściwej, logicznej kolejności, przykładowo, wybór metody roboczej nie może poprzedzać ustalenia problemu itp. Możliwą formą przedstawienia procedury prowadzonych badań jest schemat. Przykład został zaprezentowany na rysunku 12.

[71] Zob. www.zakrzewska-bielawska.pl/new/seminarium_dyplomowe_(1).ppt [dostęp: 25.03.2018 r.].

Rysunek 12. Możliwa procedura prowadzenia badań (wariant)
Opracowanie własne

W poniższych podrozdziałach zostaną przedstawione informacje merytoryczne i praktyczno-procesualne o najważniejszych etapach, elementach postępowania badawczego oraz prezentacji wyników dociekań w formie pracy licencjackiej i magisterskiej. Do tych części zostały zaliczone: tematyka i temat pracy, tytuł pracy, cele badań (pracy), główny problem badawczy, problemy szczegółowe, hipotezy robocze. Natomiast problematyka opisu prowadzonych badań została przedstawiona w podrozdziale 4.5. „Część zasadnicza" w punkcie „Metodyczno-metodologiczne założenia treści rozdziałów".

3.2. Tematyka i temat pracy

Tematyka pracy licencjackiej i magisterskiej to określony zakres wiedzy posiadający swoje odbicie w dostępnej literaturze przedmiotu lub wynikający ze znajomości realiów życia i działalności praktycznej. Źródłem treściowym tematyki oraz tematu pracy licencjackiej i magisterskiej są: zakres problematyki obowiązującej na kierunku studiów i realizowanej w ramach przedmiotów, które są w programie kształcenia. Proces wyboru tematyki i tematu to nic innego, jak dogłębna analiza danych źródłowych – w wybranych dziedzinach zainteresowania – np. zalecanych

jako literatura obowiązkowa i uzupełniająca na konkretnych przedmiotach. Po zapoznaniu się z dostępnymi materiałami należy wybrać jedną z dziedzin, która wzbudza zainteresowanie i może być przedmiotem dalszej dogłębnej analizy. Powyższe czynności winny być dokonywane systematycznie w toku studiów. Po wyborze dziedziny zainteresowania należy dokonać dodatkowych przeszukiwań informacji w instytucjach i innych materiałach źródłowych, do których w przypadku nauk o bezpieczeństwie można zaliczyć: struktury, organizacje i instytucje zajmujące się bezpieczeństwem narodowym, prasę specjalistyczną (krajową i zagraniczną), literaturę specjalistyczną (krajową i zagraniczną). Źródłem informacji mogą być także: spotkania i rozmowy z praktykami oraz przedstawicielami środowisk naukowych (udział w zebraniach i dyskusjach w wybranych instytucjach oraz w seminariach i konferencjach na uczelniach), a także koncepcje własne, rodzące się w wyniku wzbogacania wiedzy. Dopiero na podstawie tak zdobytej wiedzy, której stan należy dodatkowo ocenić pod kątem wcześniejszych zamiarów, można dokładnie określić tematykę pracy, wstępnie rozpoznać problem badawczy, a następnie określić temat pracy. Całokształt powyżej przedstawionych czynności jest określany jako wstępny etap badań.

Temat pracy winien być propozycją Studenta, ale może także być zasugerowany przez promotora. Decydując się na wybór tematu, Autor powinien kierować się następującymi argumentami: posiadanymi zainteresowaniami, uzdolnieniami i umiejętnościami, zdobytą wiedzą teoretyczną, ambicjami zawodowymi i oczekiwaniami co do miejsca pracy, możliwościami korzystania z literatury przedmiotu (polskiej i obcojęzycznej) oraz dokumentów, możliwościami podjęcia określonych badań itp. Wybór tematu pracy winien być przedyskutowany z promotorem, który może przedstawić problem z szerszej perspektywy i ukierunkować w kwestii ostatecznego sprecyzowania.

Możliwie szybkie ustalenie tematu pracy jest ważne, po pierwsze, aby móc przystąpić do gromadzenia i studiowania właściwych materiałów oraz by dokładnie określić, jaka będzie treść pracy, i rozpocząć pisanie wybranych fragmentów pracy, bez ryzyka długich dygresji i ekskursów niemających ścisłego związku z wybranym problemem, po drugie, aby określić wszystkie elementy i aspekty, wystarczające do pełnego i wyczerpującego zdefiniowania wszystkich kwestii związanych z procedurą badawczą.

Formułowanie tematu pracy jest procesem rozłożonym w czasie. Rozpoczyna się od prowizorycznego zredagowania, w formie ogólnej. Ostateczną formę temat pracy przyjmie wraz z opracowaniem koncepcji pracy. Od strony merytorycznej i redakcyjnej temat nie powinien być ani zbyt szeroki, ani zbyt specjalistyczny, jednak możliwie szczegółowy i konkretny. Barierami w tej kwestii są umiejętności, ambicje i wola Autora, dostępność literatury i dokumentów oraz warunek możliwości wyczerpującego przedstawienia zagadnienia na ograniczonej liczbie stron pracy licencjackiej lub magisterskiej. Z punktu widzenia naukowości temat powinien być oryginalny, tak aby praca stanowiła realny wkład do nauki, co najważniejsze, wykonalny.

3.3. Tytuł pracy

Tytuł pracy dyplomowej to jej nazwa. Jest wąskim, zwięzłym i jednoznacznym przedstawieniem tematu pracy, informacją o treściach zawartych w opracowaniu oraz wyznacznikiem podjętej problematyki – formą nazwania głównego problemu badawczego. Tytuł powinien być aktualny i zgodny ze współczesnymi dezyderatami kierunku studiów.

Teoretycznie tytuł pracy dyplomowej musi odpowiadać wymogom: **adekwatności** – być odbiciem treści pracy; **naukowości** – wynikać z bazy źródeł naukowych, być sformułowany w sposób problemowy, a nie opisowy, wskazywać na walory naukowe lub/i utylitarne pracy; **zwięzłości** – być maksymalnie krótki i jednocześnie określać całość tematyki, w związku z którą można wykonać wyczerpujące opracowanie; **zrozumiałości** – być umiejętnie sprecyzowany, zarówno co do zakresu pojęciowego, jak i wymogów stawianych przed pracą; **merytoryczności** – mieć związek z kierunkiem studiów, zawierać terminy powszechnie przyjęte w literaturze przedmiotu, oddawać istotę badań i postawionych tez.

W praktyce tytuł winien być oryginalny, dokładnie informować przeszukujących materiały naukowe w bazie danych o treści pracy, zawierać słowa, które oddają istotę poruszanej problematyki naukowej (nie należy używać pustosłowia). Nie może być zbyt szeroki ani zbyt wąski, ale krótki (zwięzłość tytułu zwiększa szanse potencjalnych zacytowań). W szczególnych przypadkach może być złożony z podtytułu albo ostatecznie wyjaśniony i sprecyzowany we wstępie poprzez rzeczowe, przestrzenne i czasowe ograniczenia zakresu pracy. Jednym z najważniejszych wymogów, który musi spełniać tytuł, jest zaciekawienie potencjalnych czytelników, którzy często tylko na podstawie tego kryterium określają, czy publikacja jest dla nich interesująca. W tej kwestii winien być informacyjnie nośny, poznawczo intrygujący, a nawet prowokacyjny, zwracać na siebie uwagę i zachęcać do zapoznania się z pracą.

Od strony edytorskiej tytuł powinien mieć postać hasła, które jednak nie może pokrywać się z nazwą dyscypliny, winien zawierać terminy (słowa) wskazujące na charakter problemu, być językowo poprawny bez zbędnych i niejasnych słów oraz sformułowań opisowych, nie zawierać niezrozumiałych, tautologicznych i obcych wyrazów oraz skrótów, a także neologizmów nieakceptowanych przez środowisko naukowe.

Precyzując tytuł pracy licencjackiej i magisterskiej, należy przejrzeć bibliografię, aby stwierdzić, czy nie został już wcześniej użyty. Nie wolno powtarzać tego samego tytułu. Wybór tytułu musi być konsultowany i zaakceptowany przez promotora, a także zatwierdzony przez Senacką Komisję Jakości Kształcenia. Po zatwierdzeniu nie może być dowolnie zmieniany.

W tym miejscu należy podkreślić, że w literaturze przedmiotu można znaleźć wiele odmiennych opinii w kwestii użycia terminów „temat" i „tytuł". Z jednej strony mówi się, że nie należy mylić tytułu z tematem pracy. Temat określa przedmiot pracy w sposób szeroki, ogólny, niekoniecznie precyzyjny, a w ramach jednego tematu można przyjąć wiele tytułów. Z drugiej strony na postawione pytanie: „Temat czy tytuł rozprawy naukowej?" istnieje następująca odpowiedź: *Ważniej-*

szym słowem jest „temat", gdyż zgodnie z powszechną encyklopedyczną interpretacją oznacza podstawową ideę (myśl) organizującą treść rozprawy, porządkującą zespół motywów jej podjęcia, zapewniającą spójność całego dzieła. Słowo „tytuł" ma raczej znaczenie tylko semantyczne (drugorzędne) i oznacza sposób językowego sformułowania tematu lub problemu szczegółowego (...). W polskim prawie dotyczącym stopni naukowych używa się pojęcia „temat rozprawy"[72].

3.4. Cel pracy

Każda działalność, w tym pisane pracy licencjackiej i magisterskiej, musi zmierzać do ściśle określonego i zdefiniowanego celu[73]. Cel najczęściej rozumiany jest jako *zbiór konkretnych efektów działań, zbiór wzajemnie powiązanych dążeń, aspiracji i zamierzonych efektów o różnym stopniu konkretności, uświadomiony i pożądany przez konkretną osobę lub grupę społeczną stan rzeczy, który zamierza się osiągnąć*[74], lub inaczej: formalnie ustalone i przewidziane do zrealizowania zamierzenia wynikające z potrzeb[75]. A więc celem może być zarówno końcowy efekt jakiejś działalności, jak i samo działanie. Z powyższego wynika, że jakiekolwiek działanie, w tym pisanie pracy licencjackiej i magisterskiej oraz samo badanie naukowe bez określenia celu, jakiemu ma ono służyć, należy uznać za nieracjonalne. Wychodząc od przedstawionej prawidłowości warunkującej sprawne i celowe działania, jedną z pierwszych czynności winno być sformułowanie celów pisania pracy, które będą nadawać jej sens oraz staną się wskaźnikiem określającym, jaką drogę wybrać, by osiągnąć przyszły założony stan. W szczególnych sytuacjach celom można nawet nadać formę zadań[76].

Cele, jako sformułowania pokazujące przyszłe (zamierzone) efekty, pozwalają, po przeprowadzeniu kolejnych etapów pisania pracy, kontrolować, czy postęp prac jest właściwy, i wskazują, jak reagować, gdy wystąpią odchylenia od założonych zamiarów. Ponadto, po wykonaniu całości opracowania, umożliwiają określenie stopnia realizacji planowanych zamierzeń – skuteczności całokształtu badań i ich prezentacji.

Cel pracy ma odpowiadać na pytanie: Po co piszemy pracę licencjacką lub magisterską? Dokładniej ujmując, można to sformułować następująco: Co jest oczekiwanym rezultatem pracy? Co trzeba zrobić, aby ten rezultat osiągnąć? Generalnie ujmując, celem napisania przez Autora pracy licencjackiej lub magisterskiej na danym kierunku studiów, poziomie i profilu kształcenia jest samodzielne przygotowanie poprawnego, zwartego opracowania naukowego przedstawiającego ogólny zasób jego wiadomości, umiejętności samodzielnego analizowania i wnioskowania oraz nową wiedzę uzyskaną w badaniach własnych.

[72] https://ekonom.ug.edu.pl/web/download.php?OpenFile=97 [dostęp: 25.03.2018 r.].
[73] Zob. T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Kraków 1969, s. 83.
[74] A. Koźmiński, W. Piotrowski (red.), *Zarządzanie. Teoria i praktyka*, Warszawa 1994, s. 49.
[75] J. Penc, *Strategie zarządzania,* Warszawa 1994, s. 203.
[76] Zob. L. Krzyżanowski, *Podstawy nauk o organizacji i zarządzaniu*, Warszawa 1994, s. 180.

W kwestii redakcyjnej cel pracy powinien być sformułowany zwięźle. Jeśli jego treść jest rozbudowana, najlepiej odnotować go w punktach. Można też napisać cel główny i zaplanować etapy jego realizacji.

3.5. Cele badań

Jednym z ważniejszych, wręcz priorytetowym elementem pracy naukowej jest właściwe i prawidłowe sformułowanie celów badań. S. Nowak przyjmuje, że celem badań jest uzasadnienie twierdzeń o pewnym jednostkowym przedmiocie lub o pewnej ograniczonej czasowo i przestrzennie określonej klasie zjawisk[77]. Inny autor stwierdza: *cel badań to dążenie do wzbogacenia wiedzy o osobach, rzeczach i zjawiskach będących przedmiotem badań*[78]. W pewnym uproszczeniu można przyjąć, że celem badań jest znalezienie naukowych odpowiedzi na pytania zawarte w problemie naukowym. Cele badań mają kluczowe znaczenie motywujące do realizacji podjętych działań poprzez jasne określenie punktu, do którego się zmierza, oraz poprawności prowadzonych badań. Określenie celów winno mieć miejsce na etapie wstępnego rozpoznania problemu badawczego. Pierwszy zarys celu badań powinien zacząć się krystalizować już podczas desygnowania problemu naukowego, a następnie stopniowo konkretyzować się w trakcie jego precyzowania. To warunkuje poprawność kolejnych czynności procesu badawczego, w tym dobór metod, technik i narzędzi, niezbędnych dla rozwiązania określonego problemu naukowego.

Wielokrotnie występują sytuacje, w których zachodzi konieczność rozbudowania treści celów. W tych okolicznościach należy sformułować cel ogólny (główny), który powinien wynikać z przyjętego typu badań i istoty problemu badawczego – cel musi zawierać kluczowe informacje dla rozwiązania problemu, oraz cele szczegółowe (pomocnicze)[79], które powinny się odnosić do kolejnych pytań badawczych wynikających z problemu badawczego. Praca może zawierać wiele celów szczegółowych.

Pierwotnym czynnikiem, determinującym proces określania celów, jest sam zamiar prowadzenia badań naukowych. Poza tym, treść i forma celów badań jest warunkowana przez: rodzaj i charakter przedmiotu badań, istotę i kategorię problemu badawczego, obowiązujące paradygmaty badawcze, typ badań, ambicje, umiejętności, kompetencje metodyczne oraz możliwości techniczne prowadzącego badania itp. Cele badawcze mówią o tym, jakiego typu wiedza ma być efektem badania. Typ wiedzy, jaką chce się uzyskać, determinuje problemy badawcze, które można podzielić na trzy grupy, tj. wychodzące z: pytania „**co?**", wtedy celem jest opis; pytania „**dlaczego?**", wówczas celem jest wyjaśnianie i zrozumienie; pytania „**jak?**", wtenczas celem jest wprowadzenie zmiany w istniejącej rzeczywistości. Cele badań mogą być formułowane wprost lub utożsamiane z problemem badawczym, hipotezą.

[77] Zob. S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych*, Warszawa 1995, s. 26–27.
[78] W. Dudkiewicz, *Przewodnik metodyczny dla studentów pedagogiki,* Kielce 1996, s. 31.
[79] Zob. T. Kotarbiński, *Traktat…*, op. cit., s. 83.

Celem badań nie może być jednak samo rozwiązanie problemu badawczego, ale uzyskanie pożądanych efektów prowadzonych badań. Cele powinny być: zgodne z zainteresowaniami badacza, istotne z merytorycznego punktu widzenia, ciekawe poznawczo lub użyteczne w praktyce, weryfikowalne (sformułowane w sposób mierzalny), realistyczne (możliwe do osiągnięcia), od strony redakcyjnej – krótkie, ale jednoznaczne i szczegółowe. Formuła treści celu winna być zdaniem określającym przewidywany, przyszły stan wiedzy, jaki badacz chce osiągnąć.

W pracach badawczych wyróżnia się: **cele teoretyczne** (poznawcze) – zdobycie wiedzy o przedmiocie zainteresowania, jego specyficznych cechach, właściwościach, strukturze, interakcjach wewnętrznych i zewnętrznych itd.; **cele praktyczne** – opracowanie konkretnego użytecznego planu, projektu, modelu itd., który może być praktycznie wykorzystany; **cele metodologiczne** – zaproponowanie metody lub metodyki poznania konkretnego przedmiotu, obiektu itp.

Konkretnymi celami badań mogą być: w badaniach podstawowych teoretycznych – teoretyczne wzbogacenie wiedzy dotyczącej danej dziedziny lub dyscypliny poprzez odkrywanie nowych prawd, związków zachodzących między zjawiskami, tworzenie podbudowy teoretycznej i opracowywanie nowych teorii; w badaniach stosowanych praktycznych – sformułowanie nowych pragmatycznych wniosków, które mogą być wdrożone do praktyki w celu poprawy efektywności działania; w badaniach stosowanych deskryptywnych – opis struktury i/lub mechanizmów funkcjonowania badanych obiektów i zjawisk; w badaniach stosowanych eksplanacyjnych – zidentyfikowanie i wyjaśnienie relacji, zależności między określonymi zmiennymi; w badaniach stosowanych replikacyjnych – poszukiwanie potwierdzenia lub różnicy w badanym uprzednio zjawisku lub procesie, tworzenie nowych hipotez[80].

Cele badań określa Autor pracy i przedstawia promotorowi do zatwierdzenia w koncepcji pracy.

3.6. Główny problem badawczy

E.B. Wilson pisał: *Sukcesy i sławę w nauce zawdzięcza się nie tyle zręczności w rozwiązywaniu problemów, co umiejętności ich wybierania*[81]. Jak z powyższych treści wynika, problem badawczy to pryncypialny element prowadzonych badań. Wskazuje na obszar niewiedzy i artykułuje zdecydowaną postawę, determinację badacza do przeprowadzenia czynności poznawczych celem znalezienia odpowiedzi na budzące niepokój kwestie. Ze względu na wagę i znaczenie tego elementu procedury badawczej jest on przedmiotem zainteresowania wielu teoretyków zajmujących się tą problematyką naukoznawstwa, którzy są autorami znanych definicji. Przykładowo, J. Sztumski pisze: *Problemem badawczym nazywamy to, co jest przedmiotem wysiłków badawczych, czyli po prostu to, co orientuje nasze przedsięwzięcia poznawcze*[82]*.* M. Łobocki stwierdza, że (…) *problemy badawcze to pytania,*

[80] Szerzej: J. Apanowicz, *Metodologia ogólna…,* op. cit., s. 33–37.
[81] E.B. Wilson, cyt. za: T. Pilch, *Zasady badań…*, op. cit., s. 172.
[82] J. Sztumski, *Wstęp…*, op. cit., s. 38.

na które poszukujemy odpowiedzi prowadząc badania naukowe[83]. S. Nowak definiuje problem badawczy jako *pewne pytanie lub zespół pytań, na które odpowiedzi ma dostarczyć badanie*[84]. T. Pilch stwierdza, że *problem badawczy w stosunku do sformułowanego wcześniej przedmiotu badań jest uściśleniem i ukierunkowaniem zainteresowań badacza*[85]. J. Pieter za problem badawczy uznaje *pytanie, które stawiamy sobie i na które odpowiedzi możemy uzyskać jedynie w wyniku pewnych czynności badawczych*[86]. K. Ajdukiewicz pisze, że problemy badawcze mają postać pytań, które można podzielić na dwie grupy: **pytania rozstrzygnięcia** – rozpoczynające się od partykuły pytajnej „**czy**?", na które można udzielić jednej z dwóch wykluczających się odpowiedzi: „**tak**" lub „**nie**"; **pytania dopełnienia** – podające ogólny schemat odpowiedzi. Po podstawieniu odpowiednich wartości pod zmienną otrzymuje się każdorazowo nowe pytanie – prawdziwe lub fałszywe. Jest ono jedną z możliwych odpowiedzi na pytania dopełnienia. Tu należy zaznaczyć, że nie każde pytanie jest problemem badawczym. Jeśli na pytanie można znaleźć odpowiedź, która nie wymaga studiowania literatury, prowadzenia badań w oparciu o metody naukowe – pytanie nie jest problemem badawczym[87].

Źródłem określenia problemów badawczych jest sytuacja problemowa, która wyłania się wraz z zaobserwowaniem faktów, które nie są identyfikowane w ramach istniejących teorii. Ustalanie problemu badawczego polega na określeniu i objaśnieniu, na gruncie dotychczasowej wiedzy, pewnego, subiektywnie odczuwanego stanu niewiedzy, a następnie na precyzyjnym wyodrębnieniu pytań i problemów, które muszą wyczerpywać cały zakres tej niewiedzy. Dodatkowo, sformułowane problemy winny zawierać wszystkie zależności między zmiennymi, a ich formuła powinna gwarantować rozstrzygalność empiryczną oraz wartość praktyczną. Ostateczna treść problemu musi artykułować stan wiedzy – to, co się wie, jak i stan niewiedzy – to, czego się nie wie. Fragment mówiący o tym, czego się nie wie, winien być podstawą skoncentrowania uwagi w celu pozyskania tej wiedzy.

Uogólniając, problem badawczy to pytanie o naturę badanego zjawiska, o istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, cechami zjawiska, to obiektywna świadomość trudności ze zrozumieniem i wyjaśnieniem istoty określonego fragmentu rzeczywistości, to stwierdzenie o stanie niewiedzy wyrażone w formie pytania[88]. Problem badawczy to główny wyznacznik określający obszar i zakres niewiedzy Autora oraz cele i ramy badań naukowych. Sformułowanie go wymaga pewnej ogólnej wiedzy o danej tematyce, której źródłem jest literatura przedmiotu. Poprawność sformułowania problemu badawczego jest funkcją: wyczerpania jego zakresu, uwzględnienia zależności między zmiennymi, zastosowania rozstrzygnięcia empirycznego. Od strony logicznej i językowej treść

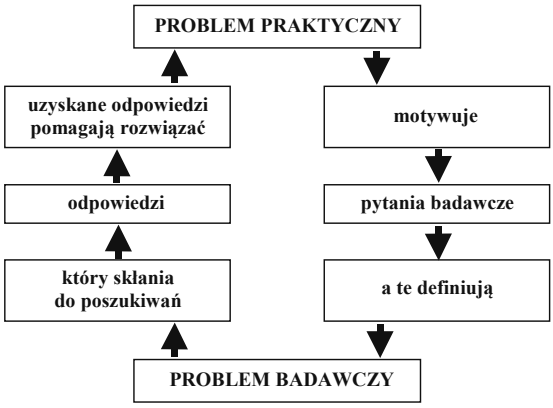
[83] M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych,* Warszawa 1999, s. 103.
[84] S. Nowak, *Metodologia badań…*, op. cit., s. 214.
[85] T. Pilch, *Zasady badań…*, op. cit., s. 67.
[86] J. Pieter, *Ogólna metodologia…,* op. cit., s. 67.
[87] Zob. J. Apanowicz, *Metodologiczne elementy…*, op. cit., s. 68.
[88] Por. T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych,* Warszawa 2001, s. 43.

problemu badawczego powinna być na tyle precyzyjna, wyrazista i jasna, aby była jednoznacznie rozumiana.

Wszelkie problemy badawcze można podzielić na pewne typy, przyjmując za podstawę podziału np. przedmiot, zakres, rolę, jaką spełnia dany problem w nauce. Na tej podstawie wyróżnić można problemy: **teoretyczne** i **praktyczne**; **ogólne** i **szczegółowe**; **podstawowe** i **cząstkowe**[89].

W metodologii badań naukowych wymienia się następujące podstawowe czynniki mające wpływ na treść i formę problemów badawczych. Są to: osobiste podejście autora, tzn. reprezentowana indywidualna struktura psychiczna o charakterystycznych upodobaniach i doświadczeniach osobistych; potrzeby społeczne badań, tzn. zakres użyteczności praktycznej badanego problemu; stopień znajomości aspektów naukowo-metodologicznych, tzn. doświadczenie naukowe badacza[90].

Formułowanie problemu badawczego to proces koncepcyjny, który może przebiegać według różnych schematów. Może on przykładowo przyjąć następujący układ: określenie ogólnego zarysu problemu, który jest obiektem zainteresowania; zrozumienie istoty i genezy tego problemu; przestudiowanie niezbędnej literatury tematu; generowanie zamysłów problemu badawczego; precyzyjne zdefiniowanie problemu badawczego[91]. Inny wariant formułowania problemu badawczego został zaprezentowany na rysunku 13. Jego specyfika polega na tym, że badań nie rozpoczyna się od poszukiwania tematu, ale od konfrontacji z problemem praktycznym, którego rozwiązanie wymaga postawienia, a następnie rozwiązania problemu badawczego.

Rysunek 13. Problem praktyczny i problem badawczy
Źródło: J. Kozłowski, *Formułowanie problemu*, „Sprawy Nauki" nr 3, 4/1999, s. 25.

W pracy licencjackiej i magisterskiej najlepiej przyjąć formułę jednego głównego problemu badawczego, uzupełnionego trzema lub czterema problemami szcze-

[89] Por. J. Apanowicz, *Metodologia ogólna…*, op. cit., s. 45.
[90] Por. Z. Zaborowski, *Wstęp do metodologii badań pedagogicznych*, Wrocław 1973, s. 138; szerzej: J.M. Bocheński, *Współczesne metody…*, op. cit., s. 41.
[91] C.R. Kothari, cyt. za: http://researchonline.pl/baza/czytaj/podkategoria/39 [dostęp: 25.03.2018 r.].

gółowymi. Formułując problem badawczy, należy dołożyć starań, aby był on prawidłowy pod względem: merytorycznym (treści adekwatne i właściwe co do celu, zadań i istoty badań), logicznym (rzeczowy, odzwierciedlający przebieg badania naukowego) i redakcyjnym (jasno sformułowany, pozwalający zrozumieć czekające badacza zadania). Sformułowanie problemu badawczego zapoczątkowuje realne planowanie procesu badań oraz jego formuły.

3.7. Problemy szczegółowe

Zdefiniowanie głównego problemu badawczego nie wystarczy, by zaplanować i przeprowadzić skuteczne badania. Kolejnym działaniem, jakie powinien podjąć badacz, jest określenie tez (pytań problemowych, problemów szczegółowych) wynikających z problemu głównego. *Jest to zatem to, co wyrażone twierdzeniem lub pytaniem należy zbadać, poznać i udowodnić*[92]. Sformułowanie ich jest niezbędne od strony procesowej, ponieważ to one stanowią podstawę do przyjęcia szczegółowych hipotez, które z kolei warunkują podjęcie decyzji o kształcie procedury badawczej, jaką należy przyjąć celem rozwiązania problemu naukowego (badawczego). Aby to było możliwe, ogół treści pytań problemowych musi spełniać trzy warunki: obejmować cały zakres podjętej tematyki, jasno wskazywać kierunki poszukiwań badawczych oraz sposoby i metody badań, wyjaśniać temat[93].

Wychodząc z celów prowadzonych badań, pytania problemowe jako tezy (problemy szczegółowe) mogą być: **opisowe** – dotyczą stwierdzenia faktów, zjawisk, stanów, rzeczy i ich właściwości (charakterystyki), rozpoczynają się od słów: „**jaki**?", „**który**?", „**dlaczego**?" itp.; **przyczynowo-skutkowe** – stanowiące o zależnościach i powiązaniach między różnymi zjawiskami lub procesami; **utylitarne** – związane z zastosowaniem procesów, faktów, zjawisk w praktyce. Mogą one dotyczyć oceny wartości pomiarowych testów. Pytania stawiane są w celu dokonania rozwiązań w pracach konstrukcyjnych, wdrożeniowych lub adaptacyjnych, mogą także dotyczyć skuteczności oddziaływania w nauczaniu i wychowaniu[94].

Literatura przedmiotu wyróżnia cztery rodzaje pytań problemowych (problemów szczegółowych): **definicyjne** – **opisowe** (dotyczą istnienia i istoty badanych zjawisk, przynależności zjawisk, faktów czy zależności od danej dziedziny, dyscypliny lub specjalności naukowej); **wyjaśniające** (dotyczą celów działania, rodzajów działania prowadzących do realizacji zakładanych celów, efektów działania ze względu na zakładane cele i istniejące warunki, warunków określających skuteczność działania, zakresu stosowania określonego typu badań); **quasi-wyjaśniające**; **prakseologiczne**[95].

Lista pytań problemowych może być bardzo długa – zależy to od wielu czynników, jednak, jak było wcześniej wspomniane, praca licencjacka i magisterska winna zawierać nie więcej niż trzy, cztery problemy szczegółowe. Od tej liczby zależy

[92] J. Apanowicz, *Metodologia ogólna...,* op. cit., s. 46.
[93] Por. T. Pilch, *Zasady badań...,* op. cit., s. 176.
[94] Por. J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*..., op. cit., s. 47.
[95] Por. Ibidem, s. 46, 47.

później liczba hipotez roboczych oraz rozdziałów pracy. Najważniejszym wymogiem, który winny spełniać, to wyartykułowanie, czego dotyczy temat, gdzie szukać rozwiązania oraz jakimi sposobami to osiągnąć.

3.8. Hipotezy

W literaturze przedmiotu można znaleźć zdecydowane stwierdzenia, że hipoteza jest niezbędnym elementem każdego procesu badawczego, jest koniecznym i najmocniejszym atrybutem naukowości. Od strony koncepcyjnej jest pierwszą nasuwającą się na myśl odpowiedzią na postawione wcześniej pytanie problemowe[96], od strony strukturalnej prowadzonych badań jest kolejnym i dokładniejszym w stosunku do problemu pojęciem określającym zakres badanej rzeczywistości, dokładniej opisuje zmienne, które są wyrażone w wielkim przybliżeniu w problemie. Formułowanie i stawienie hipotez jest początkiem procesu myślowego nad rozwiązaniem problemu badawczego, który sprowadza się do ich weryfikacji lub falsyfikacji za pomocą właściwych metod i narzędzi. Hipotezy formułuje się zwykle, gdy jest szukana odpowiedź na pytania: *od czego ten fakt zależy? w jakich warunkach powstaje? jakie skutki wywołuje? tzn., gdy chodzi o poznanie przebiegu i warunków zjawisk (procesów) powtarzających się*[97]. Według T. Pilcha *hipotezą nazywa się wszelkie twierdzenia częściowo tylko uzasadnione, przeto także wszelki domysł, za pomocą którego tłumaczymy dane faktyczne, a więc też i domysł w postaci uogólnienia, osiągniętego* (…) *na podstawie danych wyjściowych*[98], lub inaczej, hipoteza *to przypuszczenie na temat rzeczywistości, nie do końca przekonywująca, uogólniona wypowiedź, założenie badawcze, które ma na celu wyjaśnić określone zdarzenia i fakty lub przewidywać wystąpienie nowych*[99]. W literaturze przedmiotu często stosowanym pojęciem jest „hipoteza robocza", które przykładowo T. Kotarbiński definiuje następująco: *Hipoteza robocza to taka hipoteza (czyli teza dobierana jako racja dla danych następstw), którą się interesujemy nie ze względu na poszlaki jej prawdziwości, lecz dla jej płodności lub doniosłości w ułatwieniu dalszej pracy*[100]. Pojęcie to jest uzasadniane faktem, że na etapie badań początkowych wiedza Autora jest niekompletna, często wręcz fałszywa.

Literatura przedmiotu określa funkcje hipotez, ich wymogi oraz poddaje je licznym klasyfikacjom, których podstawą są odpowiednie kryteria. Najczęściej wymienianymi funkcjami są: **odkrywcza**, **wyjaśniająca** i **prewidystyczna**, które są zaliczane do grupy heurystycznych, warunkujących rozwój nauki poprzez przechodzenie od wiedzy zastanej do nowej, jeszcze niepoznanej. Treść tych hipotez winna być próbą odpowiedzi na pytania: *jakie zależności występują między zjawiskami? co jest przyczyną określonego zjawiska? jaka jest struktura i organizacja tego zjawiska? jakie czynniki wywierają wpływ na to zjawisko? dlaczego dane zjawisko*

[96] Zob. W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczyciela*, Warszawa 1995, s. 54.
[97] J. Apanowicz, *Metodologiczne elementy…*, op. cit., s. 76.
[98] T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań…*, op. cit., s. 46.
[99] S. Stachak, *Podstawy metodologii…*, op. cit., s. 89.
[100] Zob. T. Kotarbiński, *Elementy teorii…*, op. cit., s. 248.

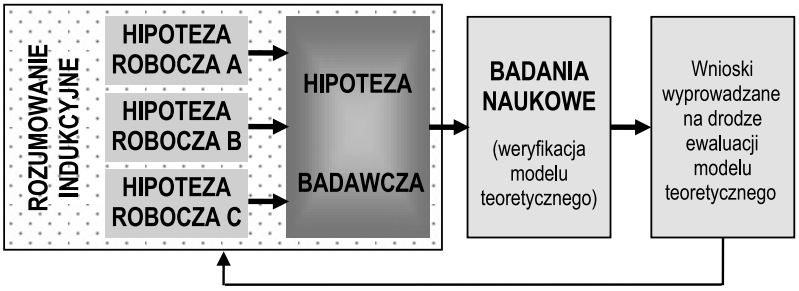
ma taki, a nie inny charakter?[101]. Wymieniana także w literaturze funkcja **praktyczna** polega na wykorzystaniu narzędzia pozwalającego na określanie zakresu i środków niezbędnych do rozwiązywania problemów naukowych oraz operacjonalizującego te problemy poprzez wyznaczenie empirycznych warunków i kryteriów ich rozwiązywania[102].

Hipotezy można dzielić na: **opisowe** (zakładające współwystępowanie lub współzmienność badanych zjawisk) oraz **przyczynowo-skutkowe** (będące próbą zdefiniowania genezy badanych zjawisk). Dodatkowo są wymieniane hipotezy: **nomologiczne** (dedukcyjno-nomologiczne, probabilistyczne, statystyczne), **diagnostyczno-deskryptywne**, **prakseologiczne**. Przyjmując za kryterium stopień ogólności, hipotezy dzieli się na **ogólne** i **szczegółowe**[103] lub **proste** (formułowane na podstawie pobieżnej obserwacji) oraz **złożone** (*zakładające istnienie powiązań między zdarzeniami lub nawet skomplikowanych łańcuchów przyczyn i skutków*)[104].

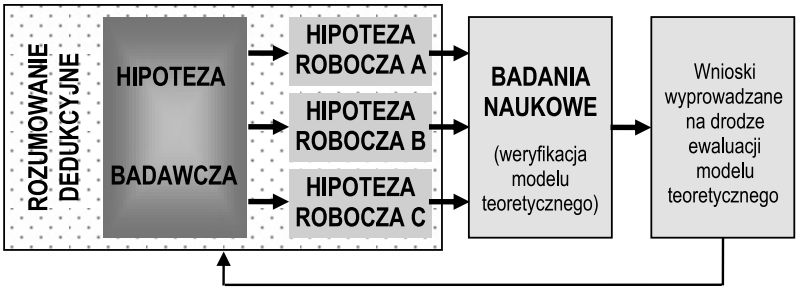
Liczba i treść hipotez zależy od treści i formuły celu oraz problemu badawczego. Najprostsza hipoteza może być jedynie uogólnieniem obserwacji, a w wersji rozbudowanej może sugerować istniejące więzi między zdarzeniami. Według T. Pilcha zadaniem badacza jest sformułowanie możliwie wielu hipotez obejmujących wszelkie znaczące zależności i cechy badanego środowiska, obiektu lub zjawiska, mających znaczenie dla badań[105]. W pracy licencjackiej i magisterskiej może być jedna, dwie lub trzy hipotezy robocze, które winny przyjmować postać zdania co najmniej dwuczłonowego o charakterze przypuszczającym, odzwierciedlającego związki pomiędzy zmiennymi. Pierwszy człon to stwierdzenie określające warunek i założenie domysłu, drugi natomiast to zwrot wynikowy i teza domysłu badawczego. W zależności od tego, co Autor chce osiągnąć, prowadząc badania naukowe (tzn.: poznać prawidłowość empiryczną dotychczas niewyjaśnioną; rozpoznać prawidłowość, która jest niedostatecznie naukowo wyjaśniona; uzupełnić lub zastąpić nową teorią wiedzę z danej dziedziny nauki; rozstrzygnąć własne założenia lub przypuszczenia) można wyróżnić dwa sposoby formułowania hipotez: **wyprowadzania dedukcyjnego** w oparciu o ogólną wiedzę teoretyczną dotyczącą problemu badawczego; **rozumowania indukcyjnego** na podstawie obserwacji i analizy badanej rzeczywistości[106]. Inne źródła podają, że w budowie hipotez można wykorzystać analogię, logiczne tłumaczenie faktów, przyczynowe, funkcjonalne i strukturalne związki zależności, tworzenie modeli. Tak czy inaczej, hipoteza ma być wnioskiem z dotychczasowych obserwacji i doświadczeń badacza oraz powinna mieć swe uzasadnienie w dotychczasowym dorobku naukowym[107] i być zgodna z obowiązującymi prawami i przyjętymi naukowo zasadami. Musi tłumaczyć zjawiska już wyjaśnione oraz uzasadniać zjawiska jeszcze nieznane, z tym że zawarte treści muszą potwierdzać możliwą prawdziwość przypuszczeń. Zatem, zanim Autor rozpocznie formułowanie hipotezy, powinien zapoznać się z li-

[101] J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania…*, op. cit., s. 78.
[102] Szerzej: Ibidem.
[103] Zob. Ibidem, s. 79.
[104] T. Pilch, *Zasady badań…*, op. cit., s. 28.
[105] Ibidem, s. 27.
[106] Por. K. Kuciński, *Metodologia nauk ekonomicznych: dylematy i wyzwania*, Warszawa 2010, s. 95.
[107] Por. M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii…*, op. cit., s. 76–78.

teraturą i stanem wiedzy w obszarze podjętego tematu. Od strony wymogów formalnych hipoteza musi dać się zweryfikować, być przypuszczeniem wysoce prawdopodobnym, być twierdzeniem jednoznacznym i możliwie szczegółowym[108]. Jej ostateczna formuła winna mieć charakter zadaniowy. Trzeba także pamiętać, że od hipotez w dużej mierze zależą główne kierunki badań oraz techniki badawcze i narzędzia. Wyprowadzenie indukcyjne i dedukcyjne hipotez zostało przedstawione na rysunku 14 i 15.

Rysunek 14. Wyprowadzanie indukcyjne hipotez
Źródło: http://biuroliterackie.net/assets/wnioskowanie-indukcyjne-pisanie-pracy-magisterskiej1--603x361.jpg [dostęp: 25.03.2018 r.].

Rysunek 15. Wyprowadzanie dedukcyjne hipotez
Źródło: http://biuroliterackie.net/assets/wnioskowanie-dedukcyjne-pisanie-prac-magisterskich1--610x361.jpg [dostęp: 25.03.2018 r.].

[108] Zob. Ibidem.

IV

Redakcyjna struktura pracy

4.1. Założenia ogólne

Praca licencjacka i magisterska jako opracowanie naukowe powinna posiadać pewien modelowy układ strukturalno-merytoryczny, przyjęty jako standardowy w większości prac publikowanych. Konstrukcja ta w szczególności powinna mieścić się w szerokim spektrum wariantów przyjętych w naukach społecznych.

Strukturę pracy dyplomowej można rozpatrywać według kryteriów redakcyjnych i metodologicznych. Szerzej stosowanym sposobem jest pierwsze podejście, które odnosi się do fizycznego układu opracowania.

Praca licencjacka i magisterska w swej merytorycznej postaci z reguły składa się z trzech podstawowych elementów: **wstępu**, **części zasadniczej** i **zakończenia**. Szczegółowy układ pracy może być jednak odmienny, jeżeli wynika to z konkretnej tematyki. Jako opracowanie zwarte praca licencjacka i magisterska, w szerokim ujęciu, powinna składać się z następujących elementów:

- strona tytułowa;
- spis treści;
- wstęp;
- część zasadnicza (rozdziały i podrozdziały);
- zakończenie;
- bibliografia;
- wykaz rysunków, tabel, schematów, map, fotografii itp.;
- glosariusz terminów (jeżeli jest taka potrzeba);
- załączniki.

W szczególnych przypadkach, gdy praca przyjmuje charakter bardziej rozbudowanego dzieła lub gdy Autor podchodzi ambitnie do postawionego sobie zadania, w strukturze opracowania mogą się dodatkowo znaleźć:

- stosowane skróty (jeżeli jest taka potrzeba);
- indeks nazwisk (jedynie w wyjątkowych sytuacjach);
- indeks rzeczy (jeżeli autor dąży do uzyskania wyższej oceny).

4.2. Strona tytułowa

Pierwsza strona pracy licencjackiej i magisterskiej to strona tytułowa. Zawiera ona zazwyczaj pewne podstawowe informacje o charakterze obligatoryjnym. Na tej stronie powinny znajdować się następujące elementy:

- pełna nazwa uczelni;
- nazwa wydziału;
- rodzaj pracy;
- imię i nazwisko studenta;
- numer jego albumu;
- tytuł pracy;
- dane promotora;
- miejsce i rok napisania pracy.

Najważniejszym elementem strony tytułowej jest tytuł pracy dyplomowej, stąd istnieje potrzeba jego wyróżnienia poprzez powiększenie czcionki (do rozmiaru 16 lub 18) i jej wytłuszczenie. Gdy tytuł nie mieści się w jednym wierszu, należy zwrócić uwagę na jego podział. Każdy wiersz winien tworzyć niejako oddzielną całość.

Wszystkie treści i ww. elementy strony tytułowej powinny być wyśrodkowane, w jednakowej odległości od lewego i prawego marginesu kartki po oprawieniu pracy. Wyjątkiem jest informacja o promotorze, którą umieszcza się po prawej stronie.

Strona tytułowa winna być wykonana przy użyciu tej samej czcionki co cała praca. Wszystkie dane tekstowe na tej stronie (za wyjątkiem używanych skrótów – stopni naukowych promotora i nazwy uczelni) nie powinny kończyć się kropką. Strona tytułowa liczona jest jako pierwsza, jednak nie jest oznaczana numerem.

Stronę tytułową, jeśli chodzi o jej graficzny układ (rozmieszczenie poszczególnych elementów, wielkość czcionki itp.), można przygotować według wzoru podanego w załączniku 1.

4.3. Spis treści

Spis treści jest standardowym elementem opracowania zwartego wyszczególniającym wszystkie najważniejsze elementy układu pracy wraz z określeniem rozmieszczenia ich na poszczególnych stronach. W spisie treści powinny być wy-

mienione: wstęp; rozdziały merytoryczne wyodrębnione w tekście podstawowym wraz z podrozdziałami kolejnych stopni (nie więcej niż trzy); zakończenie; bibliografia; wykaz rysunków, tabel, schematów; załączniki. W bardziej rozbudowanych pracach można dodatkowo umieścić: stosowane skróty (przed wstępem); glosariusz terminów (przed załącznikami); indeksy np. nazwisk lub/i rzeczy (także przed załącznikami).

Spis treści autor może wykonać „ręcznie", spisując wszystkie tytuły, a następnie po zredagowaniu pracy wpisać odpowiednie strony, lub automatycznie poprzez wykorzystanie w edytorze Word opcji „Odwołania", następnie opcji „Spis treści". Aby jednak było to możliwe, w toku pisania Autor musi formatować tekst zgodnie z przyjętymi w edytorze Word w opcji „Narzędzia główne" stylami nagłówków wyszczególnionymi w opcji „Style". Przykładowy spis treści został zaprezentowany w załączniku 2.

4.4. Wstęp

Wstęp ogólnie definiowany jest jako *początkowa część dzieła napisana przez autora lub inną osobę, której celem jest wprowadzenie w treść pracy; może nosić także inne nazwy: słowo wstępne, wprowadzenie, uwagi wprowadzające, prolegomena lub prodrom*[109]. Powszechnie uznaje się go za jedną z ważniejszych części pracy każdego dzieła pisarskiego – jest bacznie czytany przez zainteresowanych i recenzenta. W przypadku pracy licencjackiej i magisterskiej jako formy piśmiennictwa naukowego wstęp jest stałym, standardowym elementem informującym, o czym jest praca – stanowi jej formalny początek, wprowadzenie potencjalnych czytelników w treść, fragment mający na celu zainteresowanie ich pracą. W tym celu należy tu w sposób wyważony uwypuklić efekty i zalety pracy. Jako element opracowania naukowego wstęp powinien informować, jakie rezultaty chce osiągnąć Autor oraz w jaki sposób zamierza tego dokonać. Od strony strukturalnej wstęp powinien zawierać kilka, ułożonych w logiczną całość, merytorycznych elementów ogólnoinformacyjnych: ogólną wzmiankę na temat podejmowanej problematyki; opis dotychczasowego stanu wiedzy – co już zostało dowiedzione w temacie z zakresu podejmowanej problematyki (jej ważność); uzasadnienie zajęcia się problemem i wyboru tematu (powiązanie z pracą zawodową, zainteresowanie zagadnieniem, chęć pogłębienia wiedzy itp.); przedstawienie celu pracy – prowadzonych badań. Jako że w pracy licencjackiej i magisterskiej wstęp może pełnić funkcję metodologiczną, w dalszej części należy w nim umieścić: główny problem badawczy i problemy szczegółowe; hipotezę roboczą oraz hipotezy szczegółowe; przedmiot badań; przestrzenny i czasowy zakres badań oraz wynikające z tego ograniczenia; główne metody, techniki i narzędzia badawcze, które są wykorzystane w toku prowadzonych dociekań, a także, bardzo syntetycznie, założenia i przebieg badań. Kolejny element wstępu to przedstawienie charakteru i konstrukcji pracy, które powinno obejmować: ogólny jej układ i strukturę; zwięzły opis merytorycznych

[109] M. Krajewski, *O metodologii nauk*..., op. cit, s. 180.

treści zawartych w poszczególnych rozdziałach (przedmiot, cel i podejmowane problemy) oraz zakończeniu (nie można zamknąć tego w jednym zdaniu, należy poświęcić jeden akapit), a także krótkie informacje o pozostałych jej fragmentach; ograniczenia dotyczące problemów związanych z pisaniem pracy, wynikające np. z braku możliwości dostępu do materiałów źródłowych lub z kompetencji autora; syntetyczną charakterystykę wykorzystanych materiałów źródłowych. W końcowej części wstępu można umieścić także inne dane, wynikające np. ze specyfiki podjętej problematyki, charakteru opracowania lub okoliczności pozyskiwania materiałów źródłowych, głównie od osób fizycznych udzielających informacji lub wywiadów.

Od strony redakcyjnej należy zwracać uwagę, by we wstępie nie powtarzać treści, które są zamieszczone w innych fragmentach pracy lub winny być w zakończeniu, oraz unikać przypisów. Jego objętość musi być racjonalna, liczyć maksymalnie dwie-trzy stronice.

Większość literatury przedmiotu stwierdza, że wstęp należy zredagować i ostatecznie napisać po zakończeniu całej pracy, jednak trzeba być świadomym, że jego treści są tworzone systematycznie przez cały czas prac koncepcyjnych i organizatorskich. Przykładowy układ wstępu został przedstawiony w załączniku 3.

4.5. Część zasadnicza

Ogólne założenia

Część zasadnicza to główny, ze wszech miar merytoryczny, samodzielnie wykonany element pracy licencjackiej i magisterskiej. W tym członie zawarte są wszystkie najistotniejsze treści teoretyczne, które, zdaniem Autora, stanowią o istocie badanego problemu, oraz treści przedstawiające jego wysiłek badawczy, a także osiągnięte wyniki. Część zasadnicza, od strony strukturalnej, składa się z rozdziałów i podrozdziałów.

Literatura przedmiotu stwierdza: *Rozdział to część dzieła stanowiąca zwartą całość tematyczną, opatrzona tytułem, przedtem kolejną liczbą (najczęściej rzymską) i słowem „rozdział"*[110]. Rozwijając problematykę, należy dodać, że rozdział to podstawowy element pracy stanowiący zwartą merytoryczną całość tematyczną części zasadniczej, opatrzony tytułem sformatowanym zgodnie z przyjętymi technicznymi wymogami pracy. Tytuły rozdziałów pracy powinny wynikać z tytułu pracy dyplomowej oraz szczegółowych problemów badawczych. Tematyka i treści poszczególnych rozdziałów merytorycznych powinny odpowiadać kolejnym szczegółowym problemom badawczym określonym we wstępie pracy. W tym celu na początku winien zostać przedstawiony szczegółowy problem badawczy oraz założenia badawcze. Pośredni wpływ mają tu także cel główny i cele szczegółowe (dobrze jest, gdy oznaczony punktem problem został w całości wyjaśniony w jednym miejscu). Żaden z tytułów rozdziałów merytorycznych nie powinien pokry-

[110] Ibidem, s. 178.

wać się z tytułem pracy licencjackiej i magisterskiej, dodatkowo w ich treści należy unikać powtarzania myśli, haseł czy konkretnych sformułowań.

Zalecana liczba rozdziałów pracy licencjackiej to zwykle trzy, a pracy magisterskiej – trzy–pięć. Nie jest to jednak regułą. Ich liczba, stosownie do potrzeb wynikających z tematu i ambicji Autora, może być większa.

Poszczególne rozdziały powinny być konstytuowane w sposób umożliwiający uzyskanie spójnej, logicznie powiązanej całości pracy dyplomowej. Aby rozdziały były czytelne i stanowiły uporządkowaną strukturalnie całość, winny zostać podzielone na podrozdziały, którym również należy nadać odpowiednie tytuły i których treści będą koncentrować się na konkretnym zagadnieniu merytorycznym, a od strony prowadzonych badań będą zawierać szczegółowy tok wywodu naukowego i dogłębną argumentację osiąganych wyników. *Podrozdział to część rozdziału stanowiąca pewną całość treściową, wyodrębniona graficznie*[111]. Tytuły podrozdziałów winny być formułowane podobnie jak tytuły rozdziałów. Stosownie do potrzeb wynikających z rozległości obszaru tematycznego zaleca się rozbudowę o kolejne poziomy podrozdziałów, jednak nie głębiej niż do trzeciego stopnia (1.1.1.). Podrozdziały niższego stopnia należy poświęcić konkretnym, stosunkowo wąskim kwestiom lub drobnym problemom. Pamiętać należy, że minimalna ilość podrozdziałów w rozdziale to dwa. Pisząc tytuły rozdziałów i podrozdziałów, należy przestrzegać następujących zasad: po wszystkich numerach stawiać kropkę, dłuższe tytuły dzielić na dwa wiersze zgodnie z sensem logicznym, nie dzielić wyrazów, po tytule nie stawiać kropki.

Rozdziały powinny być numerowane kolejną liczbą (arabską lub rzymską). Numeracja może być także poprzedzona słowem „Rozdział". Każdy rozdział należy rozpoczynać od nowej strony. Podrozdziały numeruje się liczbami arabskimi. Kompletna numeracja powinna stanowić standardowy wielorzędowy cyfrowy system. Winna być wykonana automatycznie poprzez wykorzystanie w edytorze Word opcji „Narzędzia główne" następnie opcji „Numerowanie" i „Lista wielopoziomowa". Tytuły rozdziałów i podrozdziałów oraz ich numeracja powinny odpowiadać informacjom zawartym w spisie treści. Chronologiczna struktura części zasadniczej została przedstawiona w załączniku 4.

Każdy z rozdziałów winien kończyć się podsumowaniem, konkretnymi wnioskami z przeprowadzonych badań i analiz stanowiącymi rozwiązanie problemu szczegółowego, któremu poświęcony jest rozdział. Podsumowanie to może także zawierać odniesienie do wybranych fragmentów hipotezy, tzn. określać stopień jej weryfikacji. Od strony strukturalnej treści podsumowania mogą mieścić się w ostatnim podrozdziale, w tym celu zredagowanym, lub po wykropkowaniu.

W ogólnym ujęciu część tę winny cechować: kompletność, kompleksowość, jasność i zwięzłość układu, spoistość logiczna, harmonia proporcji pomiędzy poszczególnymi rozdziałami i podrozdziałami (należy unikać znaczących dysproporcji między poszczególnymi ww. elementami). Podstawowymi cechami poprawnej konstrukcji części zasadniczej winna być: prostota i przejrzystość (wyraźnie wy-

[111] Ibidem, s. 177.

eksponowany kierunek i droga dojścia do celu), zwięzłość i zwartość (unikanie zbędnych rozważań oraz powtórzeń).

Metodyczno-metodologiczne założenia treści rozdziałów

Jeśli chodzi o merytoryczną zawartość rozdziałów, ich treści mogą się diametralnie różnić. W pracy licencjackiej i magisterskiej można wyróżnić rozdziały poświęcone zagadnieniom teoretycznym, badaniom empirycznym oraz syntetyzującym całość problematyki. Jeżeli jeden z rozdziałów ma charakter empiryczny, powinien nawiązywać do treści rozdziałów teoretycznych. Analogicznie sytuacja wygląda w odniesieniu do rozdziału syntetyzującego. W żadnej z omawianych prac nie zaleca się wykonywania rozdziału metodologicznego w dosłownym sensie jego rozumienia[112], odpowiednie treści z tego zakresu winny znaleźć się we wstępie lub w pierwszym rozdziale poświęconym wywodom teoretycznym traktowanym jako podstawa do dalszych rozważań. Najbardziej typową strukturą jest podział na: ***rozdział teoretyczny*** *(pierwszy) – identyfikacja aktualnego stanu wiedzy nakreślonej tematem pracy, to odpowiedź na pytanie: jak jest?;* ***rozdział merytoryczny*** *(drugi) – odpowiedź na pytanie: dlaczego tak jest?, tutaj pojawia się tło prowadzonych badań*; ***rozdział merytoryczny*** *(trzeci) – zasadniczy – odpowiedź na pytanie: jak powinno być? – propozycje rozwiązań koncepcyjnych w oparciu o uzyskane rezultaty badawcze;* ***rozdział merytoryczny*** *(czwarty) – prognostyczny – odpowiedź na pytanie: jak może być w przyszłości? lub też: co robić, aby było tak, jak powinno być?* [podkr. Z.S.][113]. Na czym polega specyfika poszczególnych typów rozdziałów?

Przystępując do pisania pracy na określony temat, Autor musi mieć podstawową wiedzę teoretyczną, znać teorię problemu w stopniu, na jaki pozwalają studia zasadniczej literatury fachowej. W tym celu powinien mieć rozpoznaną podstawową literaturę przedmiotu, a także być w stanie swobodnie korzystać z innych istniejących materiałów źródłowych. W standardowym ujęciu pierwszy rozdział powinien ujmować problematykę od strony teoretycznej, być syntetyczną analizą stanu wiedzy z obszaru określonego przez temat opracowania. Jednak nie należy szczegółowo opisywać opublikowanych prac. Jest to z założenia błędne. Winno to być studium podstawowej literatury przedmiotu pozwalające na potwierdzenie znajomości aktualnego stanu wiedzy, a także krytyczna analiza rozważanych problemów, definiująca nieścisłości lub luki w istniejącej teorii, których zidentyfikowanie jest niezbędnym warunkiem zdefiniowania problemu badań i dywagacji wokół zagadnień mieszczących się w obszarze przedmiotu badań. Rozdział ten winien także definiować podstawowe pojęcia, terminy i zwroty przyjęte w terminologii dyscypliny naukowej, wyczerpująco wyjaśnić ich znaczenie, głównie tych nowych, proponowanych przez piszącego pracę. W wypadku wieloznaczności powinien preferować jedno pojęcie, najbardziej odpowiadające kontekstowi pracy,

[112] Chodzi tu o treści teoretyczne dotyczące metodologii badań, np. dosłownego definiowania pojęć „nauka", „problem badawczy", „hipoteza" itp. w rozumieniu różnych autorów lub różnych szkół metodycznych.

[113] M. Wiatr, *Problemy naukowe*, „Zeszyty Naukowe WSOWL" nr 3/157/2010, s. 387.

tak aby później konsekwentnie go używać. Wskazana jest także systematyzacja wykorzystywanych pojęć.

Rozdział ten powinien być pisany pod kątem przyjętej procedury badawczej. Jest on jednocześnie niezbędnym warunkiem poprawnego rozwiązania problemu badawczego i osiągnięcia założonych celów.

Kolejne rozdziały (od jednego do trzech) to elementy o charakterze analitycznym mające na celu rozwiązanie kolejnych problemów szczegółowych. Materiał dla tej części pracy powinien zostać zgromadzony przez Autora w wyniku własnych empirycznych badań, np. obserwacji, badań ankietowych, wywiadów itp. W aspekcie wtórnych źródeł w tym rozdziale Autor w mniejszym stopniu opiera się na teoretycznych pozycjach literatury naukowej, w większym zaś na materiałach generowanych w konkretnych instytucjach będących obiektem zainteresowania (raportach, statystykach, zestawieniach kwartalnych i rocznych itp.). Wartościowym źródłem informacji są wewnętrzne wydawnictwa fachowe opisujące działalność prowadzoną przez badane instytucje. W tym miejscu trzeba jednak zaznaczyć, że w przypadku prowadzenia badań w instytucjach zajmujących się bezpieczeństwem mogą wystąpić obiektywne trudności w dotarciu do znacznej grupy dokumentów lub w pozyskaniu informacji. Zgodnie z przyjętą procedurą rozważań, w oparciu o wykonywane badania empiryczne, winny być przedstawiane wyniki prowadzonych dociekań i formułowane konkretne wnioski. Opracowanie tych rozdziałów wymaga od Autora wysiłku praktycznego i analitycznego, ponieważ musi wskazać związki i zależności zachodzące pomiędzy analizowanymi faktami, zjawiskami i procesami, a następnie określić dające się zauważyć prawidłowości, by na ich podstawie sformułować teorię naukową.

Ostatni rozdział to merytoryczny element części zasadniczej, który wymaga od Autora największego wysiłku intelektualnego w kwestii ostatecznego usystematyzowania wyników badań, wyciąganych wniosków oraz zredagowania końcowych konkluzji. Powinien być odzwierciedleniem syntezy własnych przemyśleń, tu może znaleźć się odpowiedź na postawiony główny problem badawczy. Głównymi formami wysiłku intelektualnego Autora są: interpretowanie, wnioskowanie, dowodzenie, definiowanie, stawianie hipotez, wysuwanie praw naukowych czy konstruowanie modeli[114].

Interpretowanie jest to wyjaśnienie wyników, udzielenie odpowiedzi, dlaczego zaistniałe fakty miały miejsce i jakie jest ich znaczenie. Polega na przedstawieniu racji określanej jako prawdziwa. Wymaga od Autora: znajomości teorii problemu, dysponowania faktami, logicznego myślenia, umiejętności uzasadniania własnych wywodów. Jego zastosowanie jest jednym z najważniejszych uwarunkowań poprawności pracy.

Wnioskowanie to proces myślowy polegający na przyjęciu pewnego zdania za prawdziwe i dochodzeniu do przeświadczenia o prawdziwości innego zdania, to wyodrębnienie nowej prawdy ze zbioru poznanych prawd. Wnioskowanie może mieć formę: dedukcji, indukcji, redukcji, analogii.

Definiowanie to element syntetyzowania polegający na nadaniu konkretnych znaczeń rzeczom realnym albo wyrażeniom, terminom i zwrotom językowym

[114] Por. Z. Stachowiak, *Metodyka i metodologia*..., op. cit., s. 40.

utworzonym w toku opisu wyniku badań za pomocą znanych słów. Sama definicja, jako wynik definiowania, może mieć formę: opisową, polegającą na przedstawieniu za pomocą najbardziej wyrazistych cech zewnętrznego obrazu definiowanego obiektu; analityczną, ujmującą wzajemne interakcje składników; syntetyczną, eksponującą te składniki, które są założeniem powstania danego pojęcia. Prowadząc definiowanie, Autor winien przestrzegać zasad: komunikatywności, powszechności, jednomianowości, jednoznaczności, pełności terminologii, zwięzłości[115].

Stawianie hipotez w tej części opracowania to formułowanie, w oparciu o otrzymane wyniki badań i nowy stan wiedzy Autora, przypuszczeń co do dalszego rozwoju teorii lub praktyki w obszarze prowadzonych badań. Tworzenie hipotez to wychodzenie ze stanu otrzymanego po sformułowaniu ostatecznych wniosków i formułowanie – na podstawie złożonego cyklu przyczynowo-skutkowego wynikającego z prawidłowości i ciągłości zjawisk – wizji przyszłej rzeczywistości. Jest to element rozwijania rozpoczętych badań.

Formułowanie praw naukowych to czynność polegająca na identyfikowaniu prawidłowości, uogólnianiu naukowo dowiedzionych tez, formułowaniu zasad w obszarze prowadzonych badań. W pracy licencjackiej i magisterskiej jest to stosunkowo rzadka czynność.

Modelowanie to teoretyczne lub empiryczne tworzenie rzeczywistości celem wyjaśnienia badanych aspektów.

Zaprezentowane powyżej czynności winny doprowadzić do ostatecznych konkluzji o charakterze oceniającym, syntetyzującym, prognozującym, postulującym itp.

* *
*

Przedstawiona ogólna struktura części zasadniczej oraz wewnętrzna zawartość poszczególnych rozdziałów jest jedną z możliwych do zastosowania. Nigdy nie należy się sztywno trzymać proponowanych szablonów. Dlatego dopuszcza się elastyczność wynikającą z innowacyjności działań Autora w konstruowaniu tej części.

4.6. Zakończenie

Zakończenie w pracy licencjackiej i magisterskiej winno pełnić dwojaką funkcję: ogólnie rozumianego podsumowania badań naukowych przeprowadzonych w celu rozwiązania głównego problemu badawczego, weryfikacji hipotez roboczych, czyli zbilansowania wyników podjętych badań; podsumowania całokształtu procesu prowadzonych badań oraz wykonania, w postaci zwartego dokumentu, pracy licencjackiej lub magisterskiej od strony organizacyjnej. Zakończenie powinno wyraźnie korespondować ze wstępem oraz nawiązywać do niego (czyli do pierwotnych zamierzeń pracy) i zawierać końcowe wnioski wynikające z całokształtu pracy. W ramach powyższych ustaleń w zakończeniu winny znaleźć się

[115] Szerzej: S. Stachak, *Wstęp do metodologii nauk ekonomicznych*, Warszawa 1997, s. 219–220.

syntetyczne stwierdzenia: co było istotą i sensem prowadzonych badań i pisanej pracy; co osiągnięto, jakie tezy udowodniono – jakie są ostateczne wnioski (można je sformułować w punktach, nie należy powtarzać treści z innych części pracy[116]); czy i w jakim stopniu zostały zweryfikowane hipotezy badawcze; a w związku z tym, w jakim stopniu zostały osiągnięte zamierzenia i cele sformułowane we wstępie.

Ważnym elementem są także stwierdzenia Autora co do największych jego osiągnięć oraz kwestie trudności przy prowadzeniu procesu badawczego. Autor winien także wskazać zagadnienia, które pozostały otwarte i nierozwiązane, zauważone luki w teorii problemu oraz kierunki prowadzenia dalszych badań w zakresie rozważanej problematyki. Wysunięcie postulatów co do potrzeby prowadzenia dalszych badań świadczy o woli Autora kontynuowania edukacji, podjęcia na ten temat kolejnych studiów.

Dodatkowo Autor winien zawrzeć własne rekomendacje dla pracy, np. co do możliwości wykorzystania jej dla praktycznego doskonalenia zawodowego czy naukowo-edukacyjnego, tym samym podkreślić jej walory poznawcze, aplikacyjne, edukacyjne, marketingowe itp.

Od strony edytorskiej i redakcyjnej zakończenie pracy nie może być jej streszczeniem, ma być szczegółowe i zwięzłe, zawierające najważniejsze informacje użyteczne dla osób, które niekoniecznie zapoznały się szczegółowo z całą pracą, jednak nie obszerniejsze niż dwie-trzy strony, nie powinno zawierać przypisów, cytatów ani odniesień do innych pozycji, winno być pisane w czasie przeszłym.

Zakończenie, podobnie jak wstęp, pełni szczególne znaczenie w pracy. Jest elementem najdobitniej ukazującym twórczy i kreatywny charakter pracy Autora oraz jego intelektualne umiejętności ostatecznej syntezy wniosków opartych na wcześniej udowodnionych tezach. Zakończenie jest głównym przedmiotem dogłębnej analizy oraz surowej oceny promotora i recenzenta. Dla przyszłych czytelników zakończenie jest elementem informującym ich o ostatecznych merytorycznych konkluzjach wynikających z treści opisanych w pracy.

4.7. Bibliografia

Bibliografia, inaczej literatura, zgodnie z normą – bibliografia załącznikowa, to uporządkowany spis (wykaz, zestawienie) publikacji, m.in.: książek, czasopism, artykułów w czasopismach, aktów normatywnych, materiałów niepublikowanych, źródeł internetowych, źródeł statystycznych itp., do których Autor odwołuje się w tekście swojej pracy. Bibliografia jest obowiązkowym elementem każdej pracy naukowej. Umożliwia weryfikację przedstawionych treści oraz pokazuje, z jak szerokiej literatury Autor korzystał. Sporządzana może być w oparciu o normy: PN-ISO 690:2002 *Dokumentacja. Przypisy bibliograficzne. Zawartość, forma i struktura*; PN-79/N-01222/07 *Kompozycja wydawnicza książki. Bibliografia załącznikowa*;

[116] W tej kwestii zdania są podzielone. Część badaczy stwierdza, że należy powtórzyć treści wniosków z poprzednich rozdziałów, gdyż recenzenci, być może, uważnie czytają tylko wstęp i zakończenie.

PN-ISO 690-2:1999. *Informacja i dokumentacja. Przypisy bibliograficzne – Arkusz 2: Dokumenty elektroniczne i ich części*, lub według systemu harwardzkiego. Ostatnim dokumentem normującym te kwestie jest norma PN-ISO 690:2012, która wprowadza tłumaczenie angielskiej wersji ISO 690:2010 IDT *Informacja i dokumentacja. Wytyczne opracowania przypisów bibliograficznych i powołań na zasoby informacji*, która określa tylko ramy projektowania reguł. Dodatkowo w piśmiennictwie często spotyka się również inne formy opisu i są one także poprawne. Biorąc pod uwagę, że w Polsce nie ma przepisu narzucającego kształt bibliografii, norma dopuszcza wiele wariantów, jej wybór zależy od Autora, jednak w celu uniknięcia nieporządku należy wybrać jeden „model" i konsekwentnie go stosować.

W bibliografii w zasadzie umieszcza się tylko te pozycje, które są wykorzystane i przywołane w tekście pracy. Wyjątek mogą stanowić słowniki i encyklopedie. Z drugiej strony, niektóre opracowania stwierdzają, że dopuszcza się pominięcie prac o charakterze metodologicznym. W pracy licencjackiej i magisterskiej, celem uporządkowania przedstawionych źródeł, proponuje się zestawienie w porządku: **publikacje zwarte** (książki, monografie, opracowania naukowe itp.); **dokumenty**; **artykuły** (pozycje periodyczne); **strony internetowe**. Dopuszcza się także wymienienie innych grup literatury.

Każda pozycja bibliografii powinna składać się z następujących elementów: nazwisko i pierwsza litera imienia (imion); tytuł oraz podtytuł pracy (pisany kursywą); nazwa wydawcy lub jego skrót; miejsce i rok wydania.

Bibliografię należy formatować w porządku alfabetycznym według nazwisk autorów dzieł bez nadawania im kolejnych numerów.

Sporządzenie bibliografii nie powinno stanowić dla Autora specjalnej trudności. Warunkiem jej sprawnego wykonania jest systematyczne odnotowywanie i klasyfikowanie w trakcie pisania wszystkich wykorzystywanych pozycji. Drugim sposobem jest wykorzystanie, po napisaniu pracy, w edytorze Word opcji „Odwołania" a następnie opcji „Bibliografia". Wszystkie skojarzone z pracą źródła automatycznie zostaną sformatowane jako bibliografia.

Bibliografię umieszcza się zaraz za zakończeniem, przed wykazem rysunków, tabel, schematów, map itp. Proponowany wariant formatowania bibliografii, który można wykorzystać w pracy licencjackiej i magisterskiej, został przedstawiony w podrozdziale 5.5. „Przypisy i bibliografia".

4.8. Wykaz rysunków, tabel, schematów, map

Jeżeli praca naukowa zawiera co najmniej kilka elementów graficznych – rysunków, tabel, schematów, map, fotografii itp., należy wykonać ich spis. Każdy spis winien mieć swój stosowny tytuł. Ze względu jednak na ograniczoną objętość pracy oraz niewielką liczbę ww. elementów wykaz ten należy wykonać jako jedno połączone zestawienie. Spis ten rozpoczyna się od nowej strony, a umieszcza się go pod koniec pracy, po bibliografii. Autor może wykonać spis „ręcznie", opisując poszczególne elementy, a następnie po zredagowaniu pracy wypisać je w wyka-

zie według kolejności występowania w pracy oraz dopisać odpowiednie strony, na których się one znajdują, lub automatycznie – poprzez wykorzystanie w edytorze Word opcji „Odwołania", następnie opcji „Podpisy – Wstaw spis ilustracji". Aby jednak było to możliwe, w toku pisania Autor musi formatować tekst zgodnie z przyjętymi w edytorze stylami „Podpisy – Wstaw podpis".

4.9. Załączniki

Standardową częścią pracy licencjackiej i magisterskiej są załączniki. Stanowią one, od strony merytorycznej, uzupełnienie teoretycznych i praktycznych rozważań, od strony redakcyjnej zaś są rozwiązaniem pozwalającym na zachowanie ciągłości tekstu i przejrzystości pracy. Dokumentami często umieszczanymi w załącznikach są: wyciągi lub całe akty prawne, zarządzenia, normy, instrukcje itp. Formami prezentowania ww. dokumentów mogą być: zwarty tekst, mapy, schematy, tabele, rysunki, wydruki komputerowe, fotografie itp.

Dodatkowo w załącznikach mogą być prezentowane narzędzia, materiały i dokumentacja, wykorzystywane w procedurze prowadzonych badań, np. pełniące istotną rolę dokumentów źródłowych, obszerne zestawienia potwierdzające ich obiektywność. W tej kwestii załącznikami może być szeroka gama materiałów. W przypadku prac typowo badawczych mogą to być: wzory druków, oryginalne ankiety, kwestionariusze, testy, raporty z wywiadów i obserwacji, protokoły badań, wydruki obliczeń, szczegółowe dane statystyczne w postaci tabel, które dotyczą badań, wyniki badań itp.

Część zawierająca załączniki jako element opracowania naukowego winna spełniać odpowiednie wymogi redakcyjne, tzn. zasadą jest, że każdy załącznik umieszczany jest na nowej stronie; posiada swój numer i tytuł; jest opatrzony opisem źródła, z którego pochodzi; jest drukowany czcionką mniejszą niż tekst zasadniczy pracy, a odstęp wierszy jest jak najmniejszy. Dodatkowo, załączniki powinny być umieszczone w kolejności zgodnej z porządkiem ich wykorzystania w pracy; jeżeli są objętościowo niewielkie, można na jednej stronie umieścić ich większą liczbę, a jeżeli są obszerne, rozmieszcza się je na kilku stronach pod jednym tytułem i numerem; Autor, powołując się w tekście głównym na załącznik, wykonuje zapis *Zob. załącznik nr X* lub *Zał. nr X*; duża liczba załączników wymusza wykonanie ich spisu.

Reasumując, w załącznikach należy zamieścić takie materiały, których umieszczenie w tekście głównym pracy byłoby niewskazane, zarówno ze względów redakcyjnych, jak i merytorycznych. Należy także podkreślić, że załączniki nie mogą być wybiegiem mającym na celu sztuczne zwiększenie objętości pracy. Winny być prezentowane tylko w uzasadnionych przypadkach, tymczasem zdarzają się takie sytuacje, że są one zbędne. Ich brak nie jest wadą pracy. W wielu sytuacjach można tak sformatować określone materiały źródłowe, że umieszczenie ich w tekście nie będzie konstrukcyjnie naruszać jego wyrazistości, ciągłości i przejrzystości; można również powołać się na materiały ogólnie dostępne, które bez problemu

można znaleźć na stronach internetowych. Taka sytuacja jest wręcz koniecznością w wypadku potrzeby odniesienia się np. do bardzo obszernych dokumentów, liczących po kilkaset stron.

4.10. Stosowane skróty

Wykaz stosowanych skrótów jest specjalnym załącznikiem, który objaśnia znaczenie często wykorzystywanych w pracy skrótów – połączeń pierwszych liter dwóch lub większej liczby wyrazów, które pełnią zasadniczo funkcję całego wyrażenia złożonego z tych wyrazów. W terminologii nauk społecznych występują skróty ogólnie przyjęte, powszechnie znane i często używane, oraz skróty, które nie są na co dzień stosowane i mogą budzić wątpliwości co do ich zamieszczenia w tekście. Te drugie winny być szczególnie wyeksponowane w wykazie. Wykaz stosowanych skrótów jest sporządzany w porządku alfabetycznym i jest umieszczany na początku pracy przed wstępem.

4.11. Indeks nazwisk

Indeks (skorowidz) nazwisk jest jednym z najczęściej wykonywanych spisów, który zawiera wszystkie nazwiska występujące w pracy (w tekście głównym i przypisach), także autorów cytowanych materiałów źródłowych, z podaniem stron, na których występują. Nazwiska wymieniane są w porządku alfabetycznym. Dla uzyskania lepszej przejrzystości, nazwiska rozpoczynające się od kolejnej litery można oddzielić przerwą lub wyróżnić tę literę. Indeks umieszcza się na końcu pracy i drukuje mniejszą czcionką niż tekst podstawowy; może być on również sformatowany w dwóch kolumnach. W pracy licencjackiej i magisterskiej indeks ten jest wykonywany wyjątkowo rzadko.

4.12. Indeks rzeczy

Indeks (skorowidz) rzeczowy to kolejny nieobligatoryjny element pracy. Jeżeli jest wykonywany, winien obejmować wszystkie najważniejsze terminy i pojęcia z dziedziny wiedzy, której dotyczy praca. Od strony edytorskiej stanowi cenne uzupełnienie o charakterze informacyjnym. Jest swego rodzaju przewodnikiem po pracy, ułatwiającym szybkie dotarcie do poszukiwanych treści, w przypadku gdy czytelnik nie jest zainteresowany studiowaniem całego materiału. W obszernych dziełach indeks ten znacznie podnosi ich wartość merytoryczną. Wymogi redakcyjne indeksu rzeczy są identyczne jak w przypadku indeksu nazwisk.

V

Techniczne wymogi pracy

5.1. Format stron

Wymogi formalne co do graficznego kształtu pracy licencjackiej i magisterskiej są standardowymi normami przyjętymi dla powszechnie obowiązującego formatu stron maszynopisu. Zaleca się przyjęcie następujących wytycznych:

- format arkusza pracy: A4, pisany jednostronnie;
- marginesy: lewy 3,5 cm; górny i dolny 2,5 cm, prawy 2 cm; w pracy drukowanej dwustronnie marginesy lustrzane;
- wszystkie strony pracy (za wyjątkiem tytułowej i jej drugiej strony) numerowane. Numeracja ciągła w obrębie całej pracy (zaczynająca się od nr 3 na str. 3 – spisu treści) w stopce (na środku lub po prawej stronie). W przypadku druku dwustronnego numeracja stron parzystych wyrównana do lewej, na nieparzystych – do prawej.

Format strony Autor winien ustawić, rozpoczynając pisanie pracy za pomocą edytora Word, opcji „Układ", a następnie opcji „Marginesy", „Orientacja", „Rozmiar".

5.2. Tekst główny

Tekst główny jest podstawowym fragmentem pracy licencjackiej i magisterskiej. Zajmuje on gros jej objętości, bez względu na rodzaj elementu przyjętej struktury pracy. Wobec powyższego jego format oraz układ są szczególnie ważkie przy ocenie jakości opracowania. Najczęściej wymienianymi wymogami ogólnymi dla omawianych prac są:

- czcionka *Times New Roman* lub *Arial* o rozmiarze 12 pkt, krój zwykły, kolor czcionki wyłącznie czarny, zastosowana opcja dzielenia wyrazów;
- interlinia, odstęp między wierszami 1,5 pkt;
- tekst wyjustowany, w szczególnych przypadkach wyrównany do lewego marginesu;
- tekst winien być podzielony na wersy, które zaczynają się akapitem wyróżniającym się wcięciem np. 1,5 cm (jednakowe w całej pracy). Nie powinno się stosować: akapitów długości jednego zdania (akapit winien zawierać co najmniej trzy, cztery zdania); zdań długości powyżej trzech linii tekstu; akapitów dłuższych niż pół strony;
- tekst nie powinien zawierać pojedynczych liter na końcu wiersza (należy je wyeliminować przy ostatecznej redakcji poprzez operację „ctrl + shift + spacja");
- strony nie powinny zaczynać się i kończyć pojedynczymi wierszami akapitu (najczęściej opcję tę zapewnia sam edytor);
- stałymi elementami tekstu głównego, które mogą mieć odmienny styl techniczny, są cytaty, skróty, a także przypisy, które są umieszczane w dolnej części strony;
- dopełnieniem tekstu głównego mogą być: elementy graficzne (rysunki, tabele, schematy, mapy, fotografie itp.).

Przy przedstawionym formacie strony oraz zachowaniu wymogów wielkości czcionki i odstępów powstaje znormalizowana strona maszynopisu, tj. 30 wierszy na stronie, po 60 znaków w wierszu, co daje ok. 1800 znaków na stronie.

Format tekstu Autor winien ustawić, rozpoczynając pisanie pracy za pomocą edytora Word, w opcji „Narzędzia główne", a następnie „Czcionka", „Akapit", „Style", oraz w opcji „Układ", po czym „Wcięcie", „Odstępy", „Dzielenie wyrazów", a także opcji „Odwołania" (wybrane pozycje).

5.3. Akapity, cytaty, wyliczenia, skróty

Akapity

Akapit to *ustęp tekstu zaczynający się od nowego wiersza* lub *początkowy wiersz nowego ustępu*[117]. Jest częścią większej całości, czyli strony, jednocześnie niezależną całością pod względem merytorycznym – winien rozpoczynać nową myśl, stanowić osobny etap refleksji, który powinien charakteryzować się spójnością wewnętrzną i zewnętrzną. Niektóre akapity mogą jednak pełnić funkcję pomocniczą, celem ułatwienia zrozumienia całości tekstu czy nadania mu spójności. Podział tekstu na oddzielne akapity jest uzależniony od przedstawianych treści oraz sprawności językowej piszącego.

Od strony formatu tekstu akapit to jego wydzielony fragment wyróżniający się wcięciem pierwszego wiersza (zazwyczaj od 1 do 1,5 cm), odstępami i stylami,

[117] https://sjp.pwn.pl/slowniki/akapit.html [dostęp: 25.03.2018 r.].

które w edytorze Word można automatycznie ustawić za pomocą opcji „Układ", następnie „Akapit", gdzie znajdują się opcje „Wcięcie" i „Odstępy".

Cytaty

Zgodnie z art. 29 *Ustawy z 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych*:

1. *Wolno przytaczać w utworach stanowiących samoistną całość urywki rozpowszechnionych utworów oraz rozpowszechnione utwory plastyczne, utwory fotograficzne lub drobne utwory w całości, w zakresie uzasadnionym celami cytatu, takimi jak wyjaśnianie, polemika, analiza krytyczna i naukowa, nauczanie lub prawami gatunku twórczości.*
2. *Wolno w celach dydaktycznych i naukowych zamieszczać rozpowszechnione drobne utwory lub fragmenty większych utworów w podręcznikach i wypisach.*
3. *Wolno w celach dydaktycznych i naukowych zamieszczać rozpowszechnione drobne utwory lub fragmenty większych utworów w antologiach*[118].

Zgodnie z powyższym, w pracy licencjackiej i magisterskiej mogą znajdować się fragmenty innych dzieł, które jako dokładne cytaty winny być oznaczone za pomocą cudzysłowów „drukarskich" lub kursywy. Cytaty te winny być opisane w przypisach poprzez podanie imienia i nazwiska autora oraz źródła. Cytaty w cytacie natomiast opatruje się cudzysłowem francuskim: «».

Poniżej został zaprezentowany wzór cytatu i odwołania do źródła.

„Każde cytowanie innej pracy jest w tekście opatrzone odpowiednim odsyłaczem do cytowanej pracy"[1].

lub:

Każde cytowanie innej pracy jest w tekście opatrzone odpowiednim odsyłaczem do cytowanej pracy[1].

[1] J. Tyc, *Standardy edytorskie tekstów naukowych*, Warszawa 1999, s. 17.

Wyliczenia, wypunktowania

Tekst główny często zawiera wyliczenia i wypunktowania. Muszą one także spełniać wymogi redakcyjne, tzn. winny: być jednakowe w całym tekście; być opatrzone ogólnie przyjętymi punktorami (cyfry [w tym rzymskie], litery [w tym duże], kreski lub inne znaki przyjęte w edytorze Word); mieć wcięcie i być wyrównane do lewej strony. Innymi sposobami zaznaczenia tekstu w wyliczeniach jest wysunięcie pierwszego wiersza w lewo lub wyróżnienia w każdym wyliczanym zdaniu pierwszego wyrazu, np. poprzez pogrubienie. Gdy treść poszczególnych punktów jest krótka i całe wyliczenie mieści się w jednym zdaniu, to może być ono sformatowane jako zdanie ciągłe. Wyliczenia i wypunktowania można w edytorze Word wykonywać automatycznie za pomocą opcji „Narzędzia główne", następnie „Akapit", gdzie należy wykorzystać możliwości „Punktory" i „Numerowanie".

[118] *Ustawa z 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych.*

Skróty

W języku polskim istnieje wybrana część wyrazów i wyrażeń często występujących w tekstach, które zaleca się podawać w formie skrótów. Wykaz skrótów najczęściej używanych, niebudzących wątpliwości, mogących mieć zastosowanie w każdym tekście, został przedstawiony w tabeli 3.

Tabela 3. Wykaz skrótów

Wyraz/wyrażenie	Skrót
i tak dalej	itd.
i tym podobne	itp.
między innymi	m.in.
na przykład	np.
około	ok.
porównaj	por.
pod tytułem	pt.
punkt	pkt
tak zwane	tzw.
to jest	tj.
to znaczy	tzn.
zobacz	zob.

Opracowanie własne.

Użycie innych skrótów, np. stosowanych dla opisu wielowyrazowych nazw własnych, standardowych jednostek miar lub w opisach bibliograficznych, regulują inne zasady. Najlepszą pomocą w tej kwestii jest słownik języka polskiego. Skróty własne Autora wprowadzone w tekście mogą być stosowane jedynie po ich wyjaśnieniu w wykazie skrótów lub w tekście, gdy występują po raz pierwszy (w nawiasie, bezpośrednio po zastosowaniu danego wyrażenia w pełnym brzmieniu). Stosowanie skrótów w danym tekście powinno być konsekwentne.

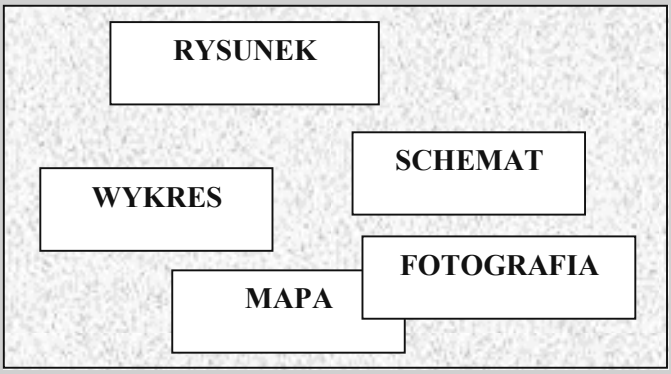
5.4. Elementy graficzne

Ważnym elementem opracowania naukowego są rysunki, tabele, schematy, mapy, fotografie itp. Elementy te w znacznym stopniu wzbogacają tekst, pozwalają na łatwiejsze zrozumienie przedstawianych myśli oraz wyraźniejsze i dobitniejsze udokumentowanie wyników badań. Zamieszczone w opracowaniach ww. graficzne fragmenty zobrazowania treści, od strony edytorskiej, powinny mieć konsekwentnie jednolitą budowę, mieścić się na jednej stronie, być czytelne i jednocześnie nie za duże. Ich wielkość i format muszą korespondować z tekstem pracy, mieć jednakowy opis i stosowną numerację (obecnie zaleca się sporządzanie ww. elementów za pomocą programów Microsoft Office – Excel, Microsoft Graph).

Umieszcza się je w tekście zaraz po przywołaniu, które ma charakter odsyłacza podanego w nawiasie okrągłym, np. „(Rys. 1.)" itp. Elementy graficzne umieszczone w tekście nie powinny wykraczać poza marginesy stron. Muszą być czytelne i przejrzyste. Każdy element musi mieć podane źródło.

Przykład rysunku, schematu, wykresu, mapy, fotografii

Do opisu rysunków, wykresów, schematu, map, fotografii w zasadzie stosuje się te same zasady i wzory. Poniżej zostały przedstawione możliwe warianty opisów.

Rysunek 1. Treść tytułu rysunku

Źródło: Wydawnictwo zwarte, czasopismo, adres internetowy (według schematu podanego w punkcie „Przypisy").

Dopuszczalne są także poniżej przedstawione konfiguracje opisu rysunku:

Opracowanie własne.

lub:

Opracowanie własne na podstawie: Wydawnictwo zwarte, czasopismo, adres internetowy (według schematu podanego w punkcie „Przypisy").

lub:

Rysunek 1. Treść tytułu rysunku

Dopuszcza się pisanie tytułu i źródła w dowolnej kolejności.

Przykład tabeli

Tabele są ważnym elementem faktograficznym. Zawierają duże ilości danych. Wobec powyższego każdorazowo należy dobierać wielkość czcionki w poszczególnych kolumnach tak, aby tabela była czytelna i przejrzysta, niezależnie od jej

układu (pionowego czy poziomego). Tabele należy umieszczać centralnie na stronie. Przykład opisu został zaprezentowany poniżej.

Tabela 1. Treść tytułu tabeli

Źródło: Wydawnictwo zwarte, czasopismo, adres internetowy (według schematu podanego w punkcie „Przypisy").

Dopuszczalne są także poniżej przedstawione konfiguracje opisu tabeli:

Tabela 1. Treść tytułu tabeli

Opracowanie własne.

lub:

Opracowanie własne na podstawie: Wydawnictwo zwarte, czasopismo, adres internetowy (według schematu podanego w punkcie „Przypisy").

W opisach dopuszcza się pisanie: „Rysunek 1.", „Tabela 1.", „Wykres 1.", „Schemat 1.", „Fotografia 1.", „Mapa 1.", lub w części przypadków ich skróty: „Rys. 1.", „Tab. 1.", „Fot. 1.". Opisy te mogą być wyśrodkowane lub wyrównane do lewego marginesu. Czcionka pogrubiona, o jeden punkt mniejsza niż tekst główny, w naszym przypadku 11 pkt. Na końcu nie stawia się kropki (chyba że należy do skrótu).

Przy opisie źródła tekst powinien być wyrównany do lewego marginesu, czcionka zaś – o dwa punkty mniejsza niż tekst główny, w naszym przypadku 10 pkt. W sytuacji gdy jest to opracowanie własne, piszemy jedynie „Opracowanie własne" lub „Opracowanie własne na podstawie:". Tytuł i źródła wymienionych elementów graficznych mogą być zapisywane w dowolnej kolejności.

Wszystkie graficzne elementy numeruje się osobno kolejnymi numerami. Do tego celu można wykorzystać w edytorze Word opcję „Odwołania", „Wstaw podpis", następnie należy ustawić „Etykietę", tzn. wybrać lub wpisać słowa „Rysunek", „Wykres" itd., opisać dany element, zaakceptować, co spowoduje, że opis automatycznie zostanie umieszczony w odpowiednim miejscu. Wykorzystanie tej opcji pozwoli w późniejszym czasie automatycznie wykonać spis poszczególnych elementów.

5.5. Przypisy i bibliografia

Przypisy odgrywają w pracy bardzo ważną rolę, są elementem aparatu naukowego pracy, który: pokazuje, z jakich źródeł Autor korzystał przy pisaniu pracy oraz jakie zna inne dokonania naukowe w danej dziedzinie; umożliwia porównanie tego, co pisze Autor, z opiniami innych; pozwala zweryfikować przedstawiane dane, sprawdzić, czy treści zawarte w pracy są zgodne ze stanem faktycznym; wzmacnia wiarygodność prowadzonych wywodów; wskazuje źródła pochodzenia myśli, opisów faktów, danych statystycznych, ilustracji graficznych itp. Powoływanie się na inne materiały źródłowe lub odwoływanie się do nich jest wyrazem właściwego z nich korzystania. Częstym błędem jest zbyt oszczędne sporządzanie przypisów. Ogólnie przypisy można podzielić na: **bibliograficzne** (źródła pochodzenia cytatów i informacji); **dygresyjne** (uwagi autora); **odsyłające** (kierują do innych prac); **polemiczne** (komentują inne wypowiedzi); **rzeczowe** (komentują tekst główny); **słownikowe** (podają znaczenie terminów).

W publikacjach naukowych można spotkać dwa zasadnicze typy przypisów: **typ harwardzki**, używany najczęściej w naukach ścisłych i przyrodniczych, oraz **typ klasyczny**, używany w licznych wydawnictwach na skalę międzynarodową, jednocześnie będący opcją narzędzi edytorów tekstów. Każdy z nich charakteryzuje się szeroką gamą właściwości. W pracy licencjackiej i magisterskiej preferowany jest typ klasyczny jako bardziej zrozumiały i funkcjonalny.

Według tego typu w publikacjach zwartych (książkach) opis winien zawierać następujące elementy: inicjał (inicjały) imienia (imion) autora (autorów); nazwisko (nazwiska) autora (autorów); tytuł książki (zapisany kursywą); nazwę wydawnictwa (fakultatywnie); miejsce i rok wydania; numer strony (stron), z której (których) pochodzą informacje. W przypadku czasopism zamiast tytułu książki jest tytuł artykułu (zapisany także kursywą), w miejscu wydawcy jest nazwa czasopisma (ujęta w cudzysłów), oraz konsekwentnie, numer czasopisma i rok wydania.

Poniżej zostały przedstawione, na konkretnych przykładach, wzory najczęściej stosowanych opcji tego typu przypisów[119].

[119] W przedstawionych przykładach imiona, nazwiska, tytuły itd. nie zawsze odnoszą się do rzeczywistych danych.

Publikacje zwarte (książki, monografie, opracowania naukowe itp.):

W wypadku dosłownego cytowania:

- podstawowy wariant:

---

[1] *Encyklopedia PWN*, Warszawa 2003, s. 444.
[2] *Słownik języka polskiego*, tom II, Warszawa 1979, s. 785.
[3] *Rocznik demograficzny GUS*, Warszawa 2008, s. 34.
[4] M. Weber, *Polityka, zawód i powołanie*, Kraków 1998, s. 56.
[5] J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, Gdynia 2002, s. 10.
[6] W. Pytkowski, *Organizacja badań i ocena prac naukowych*, Warszawa 1981, s. 11, 12.

- wariant z wieloma autorami:

---

[1] J. Baylis, J.J. Wirtz, C.S. Gray, E. Cohen, *Strategia we współczesnym świecie. Wprowadzenie do studiów strategicznych*, Kraków 2009, s. 5.
[2] J. Jarocki (i inni), *Polityka bezpieczeństwa na starym kontynencie*, Toruń 2010, passim.

- wariant z redaktorem:

---

[1] A. Koźmiński (red.), *Zarządzanie. Teoria i praktyka*, Warszawa 1996, s. 548.

- źródło cytowane powyżej:

---

[1] Ibidem, s. 548, lub Ibidem.

Mogą być stosowane zamiennie: „Ibidem" lub „Tamże".

- rozdział z książki:

---

[1] R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych* [w:] B. Davis, E. Haliżak, *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku,* Warszawa 1997, s. 5.

- autor cytatu z książki:

---

[1] S. Sałajczyk, cyt. za: T. Ghyczy, B. Oetinger, Ch. Bassford, *Clausewitz o strategii*, Warszawa 2002, s. 20.

- źródło cytowane kolejny raz:

---

[1] J. Baylis, J.J. Wirtz, C.S. Gray, E. Cohen, *Strategia we współczesnym świecie*…, op. cit., s. 5.

Mogą być stosowane zamiennie: „op. cit." lub „dz. cyt.".

Dokumenty:

1 *Decyzja Rady z dnia 22 stycznia 2001 r. ustanawiająca Komitet Wojskowy Unii Europejskiej (2001/79/WPZiB).*
2 *Europejska Strategia Bezpieczeństwa z 2003 r*.
3 *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej.*
4 *Konkluzje Rady w sprawie Globalnej Strategii na rzecz polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Unii Europejskiej*, Rada do spraw zagranicznych, 17 października 2016 r.
5 *Konkluzje Rady w sprawie postępów w realizacji globalnej strategii UE w dziedzinie bezpieczeństwa i obrony*, 6875/17, 06 marca 2017.
6 *Traktat o Unii Europejskiej*.
7 *Wersje skonsolidowane Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej* 2012/C 326/01.

Artykuły (pozycje periodyczne):

1 A. Czajowski, *Polityka w pięciu odsłonach: metatypologia zjawiska*, „Wrocławskie Studia Politologiczne" nr 12/2011, s. 7.
2 J. Gryz, *Współczesny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego" nr 1/2006, s. 43.
3 Z. Sabak, *Wielokulturowość a kultura strategiczna Europy*, „Przyszłość. Świat – Europa – Polska" nr 1/37/2017, s. 23.

Strony internetowe:

1 https://sjp.pl/polityka [dostęp: 09.10.2017 r.].
2 http://www.uczelwars.pl/pdf/technika.pdf [dostęp: 03.10.2017 r.].
3 http://www.gen-prof.pl/pr_dypl.pdf [dostęp: 09.11.2017 r.].

Inne, bardziej rozbudowane przypisy:

1 Zob. http://geopolityka.net/pojecie-bezpieczenstwa/ [dostęp: 09.11.2017 r.]. Por. J.S. Nye, cyt. za: R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych* [w:] B. Davis, E. Haliżak, R. Zięba, *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe,* Warszawa 1997, s. 5.
2 Wymienione wymiary bezpieczeństwa oraz ich charakterystyka oparta została o rozważania M. Pietrasia [w:] M. Pietraś, *Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa*, „Sprawy Międzynarodowe" nr 2/1997, s. 32.
3 Szerzej na ten temat: J. Skoczyński, *Encyklopedia socjologii*, tom I, Warszawa 1998, s. 101–103; *Słownik języka polskiego*, tom I, Warszawa 1995, s. 305; O. Spengler, *Zmierzch Zachodu*, Warszawa 2001, s. 48; http://www.ae.krakow.pl/~gap/doki/30sympozj/Kreacjawr.pdf [dostęp: 12.07.2012 r.].

Opcja wykorzystania „Por.", „Zob.", „Szerzej:" w wypadku pisania podobnych treści, powoływania się na dane lub wskazania szerszego materiału:

[1] Por. M. Castells, *Społeczeństwo sieci*, Warszawa 2010, s. 7.
[2] Zob. Z. Sabak, *Wielokulturowość a kultura strategiczna Europy*, „Przyszłość. Świat – Europa – Polska" nr 1/37/2017, s. 23.
[3] Szerzej: https://sjp.pl/polityka [dostęp: 09.10.2017 r.].
[4] Szerzej: J. Skrzyp, *Geopolityka*, Warszawa 2014, passim; C. Flint, *Wstęp do geopolityki*, Warszawa 2008, s. 27–54.

Przypisy w pracy licencjackiej i magisterskiej należy umieszczać u dołu strony, automatycznie, przy wykorzystując w edytorze Word opcji „Odwołania", następnie „Przypis dolny", lub stosując skrót klawiaturowy „Alt + J". Przypisy są wykonywane czcionką o 2 pkt. mniejszą od tekstu podstawowego z odstępem linii 1 punkt.

Formuła bibliograficzna ww. źródeł wygląda następująco:

Publikacje zwarte:

Baylis J., Wirtz J.J., Gray C.S., Cohen E., *Strategia we współczesnym świecie. Wprowadzenie do studiów strategicznych,* Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
Encyklopedia PWN, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
Ghyczy T., Oetinger B., Bassford Ch., *Clausewitz o strategii,* Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002.
Koźmiński A. (red.), *Zarządzanie. Teoria i praktyka,* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.
Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie,* Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, Kraków 1969.
Rocznik demograficzny GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2008.
Słownik języka polskiego, tom II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1979.

Dokumenty:

Decyzja Rady z dnia 22 stycznia 2001 r. ustanawiająca Komitet Wojskowy Unii Europejskiej (2001/79/WPZiB).
Europejska Strategia Bezpieczeństwa z 2003 r.
Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej.
Konkluzje Rady w sprawie Globalnej Strategii na rzecz polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Unii Europejskiej, Rada do spraw zagranicznych, 17 października 2016 r.
Konkluzje Rady w sprawie postępów w realizacji globalnej strategii UE w dziedzinie bezpieczeństwa i obrony, 6875/17, 06 marca 2017.
Traktat o Unii Europejskiej.
Wersje skonsolidowane Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej 2012/C 326/01.

Artykuły:

Czajowski A., *Polityka w pięciu odsłonach: metatypologia zjawiska*, „Wrocławskie Studia Politologiczne" nr 12/2011.
Gryz J., *Współczesny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego" nr 1/2006.
Sabak Z., *Wielokulturowość a kultura strategiczna Europy*, „Przyszłość. Świat – Europa – Polska" nr 1/37/2017.

Strony internetowe:

http://www.gen-prof.pl/pr_dypl.pdf
http://www.uczelwars.pl/pdf/technika.pdf
https://sjp.pl/polityka

Różnica w stosunku do przypisów polega na przestawieniu inicjałów imion za nazwisko, umieszczeniu w opisie nazwy wydawnictwa, nie zamieszczaniu numerów stron w publikacjach zwartych i artykułach, nie podawaniu dat dostępu w przypadku stron internetowych oraz uporządkowaniu każdego spisu pod względem alfabetycznym (książki i artykuły względem nazwisk autorów).

VI

Pisanie pracy

Pisanie pracy licencjackiej i magisterskiej to proces twórczy, zmierzający do weryfikacji logicznej wyników badań, a dobre pisarstwo naukowe powinno liczyć się z możliwościami recepcji pracy przez potencjalnych odbiorców. Sposób przekazywania informacji ma stwarzać szanse na ich jednoznaczne zrozumienie[120]. Aby ten proces przebiegał w sposób zorganizowany i był owocny, muszą być spełnione niezbędne warunki, do których można zaliczyć: sporządzenie koncepcji pracy, posługiwanie się językiem naukowym, przestrzeganie zasad pisania prac, spełnienie kryteriów oceny tych prac.

6.1. Koncepcja pracy

Koncepcja pracy licencjackiej i magisterskiej to idea i zamysł całokształtu aktywności Autora – obmyślony projekt rozwiązania problemu badawczego i przygotowania opracowania zwartego. To *krótkie opracowanie zawierające wyszczególnienie kluczowych elementów rozpoczynającego się badania, z uwzględnieniem tematu i problemów badawczych, celu pracy i jego uzasadnienia subiektywnego*[121]. Koncepcja pracy, jako nieformalny dokument, który został przygotowany we współpracy z promotorem, a następnie przez niego zaakceptowany, winna stanowić metodologiczno-merytoryczną podstawę prowadzenia badań naukowych oraz formalną zgodę ich rozpoczęcia. Jej treść winna obejmować następujące dane (informacje):

1. Temat pracy i jego uzasadnienie oraz tytuł opracowania.
2. Cele pracy i badań naukowych.

[120] Por. B. Wojciechowski, *Pisarstwo naukowe. Ocena prac naukowych* [w:] *Praca promotora z doktorantem. Materiały konwersatorium*, Krynica 1997, s. 75.

[121] Por. D. Kubinowski, *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia-metodyka-ewaluacja*, Lublin 2011, s. 274.

3. Główny problem badawczy oraz problemy szczegółowe.
4. Hipotezy robocze.
5. Zakres rozważań (podmiotowy, przedmiotowy, przestrzenny i czasowy).
6. Metody i narzędzia badawcze.
7. Materiały źródłowe.
8. Zarys układu pracy.

Są to najważniejsze i kluczowe dla badań oraz wykonania opracowania tekstowego wyznaczniki. Zatwierdzenie przez promotora podstawowych założeń pracy zawartych w koncepcji stwarza Autorowi komfort pod względem pewności, że nie będzie musiał dokonywać w międzyczasie zmian strukturalnych i metodycznych. Koncepcja pracy, jako jej wizja, jest także dla jej Autora planem, a po wykonaniu kalkulacji czasowej także określoną strategią działania, harmonogramem pozwalającym na prowadzenie celowej i zorganizowanej pracy badawczej oraz pisarskiej, którą może poddać samokontroli. Promotorowi pozwala natomiast na ewentualne korygowanie, zwracanie uwagi, co jest robione źle i co należałoby poprawić, a także stanowi podstawę rozliczania z wykonania poszczególnych zadań czy też zrealizowania kolejnych etapów przedsięwzięcia.

6.2. Język pracy

Pisanie pracy jest aktem twórczym, wymagającym logicznego rozumowania w dążeniu do prawdy, a także czynnością pisarską polegającą na wykonaniu opracowania tekstowego, wymagającą poprawnego stosowania języka naukowego (charakteryzującego się uporządkowaniem treści, systematycznym, jasnym i precyzyjnym przedstawieniem informacji, precyzyjnym definiowaniem pojęć, formułowaniem niesprzecznych twierdzeń i wyciąganiem poprawnych wniosków), jednocześnie zgodnego z zasadami gramatyki, stylistyki, ortografii, interpunkcji itp. Zgodnie z definicją *Słownika j*ęzyka *polskiego PWN* językiem naukowym, jest *język charakteryzujący się występowaniem słownictwa specjalistycznego i ścisłością sformułowań*[122]. Postulowane wyznaczniki języka naukowego to: jasność, zrozumiałość, jednoznaczność, precyzja, prostota, zwięzłość, logiczność i obiektywność.

Jasność, zrozumiałość, jednoznaczność i precyzja są funkcją reżimu terminologicznego polegającego na wyczerpującym wyjaśnianiu stosowanych pojęć podstawowych poprzez podawanie ich znaczeń za fachową, uznaną literaturą. Ponadto, winny być dokładnie wyjaśniane i tłumaczone terminy nowe, wprowadzane przez piszącego pracę. Dodatkowym zabiegiem powinien być elastyczny dobór słownictwa oraz tworzenie logicznej struktury tekstu. Respektowanie tych wymagań eliminuje ewentualne nieporozumienia natury merytorycznej, a tym samym zapewnia spełnienie wyżej przedstawionych wymogów. Obiektywność jest osiągana poprzez logiczne prowadzenie wywodów, wyciąganie prawidłowych, udokumentowanych źródłowo wniosków.

[122] http://sjp.pwn.pl [dostęp: 25.03.2018 r.].

Język naukowy powinien ograniczać się jedynie do funkcji informacyjnych, w ograniczonym zakresie perswazyjnych, nie powinien mieć formy dialogu ani używać przypuszczeń (np.: „wydaje się", „być może"). Język pisanej pracy winien: charakteryzować się oszczędnością i zwięzłością słów; być wolny od pleonazmów tautologicznych, będących nagromadzeniem powtórzeń, wyrazów i zwrotów synonimicznych lub bliskoznacznych; zawierać precyzyjne i powszechnie akceptowane pojęcia; w kwestii specjalistycznego ujęcia problemów mieć charakter komunikatywny; być wolny od sformułowań o charakterze emocjonalnym i żargonowym; preferować bezosobową formę czasownika. Tekst jako całość powinien cechować się przejrzystością i logiczną strukturą, jasnością wywodów, ścisłością wyrażanych poglądów oraz obiektywizmem.

Redagując i pisząc pracę, należy zwrócić uwagę na to, aby: nie dochodziło do nieuporządkowanego grupowania materiałów analitycznych, omawiania pewnych aspektów w rozdziałach, które są poświęcone innym zagadnieniom; nie miały miejsca powtórzenia tych samych zagadnień w różnych częściach pracy; praca w swej strukturze nie miała luk, np. spowodowanych niechęcią poruszania zagadnień uznanych za wyjątkowo trudne; nie dochodziło do dysproporcji w objętości poszczególnych rozdziałów; nie były umieszczane w tekście obszerne informacje retrospektywne, cytowania całych ogólnie dostępnych dokumentów (tego rodzaju fragmenty powinny być umieszczone w aneksach, załącznikach lub zsyntetyzowane); tekst nie został zdominowany przez tabele statystyczne, mapy, rysunki itp. (jeżeli są niezbędne, należy przenieść je do załączników); wstęp i zakończenie nie stanowiły luźnego literackiego tekstu niespełniającego wymogów metodycznych im przypisanych.

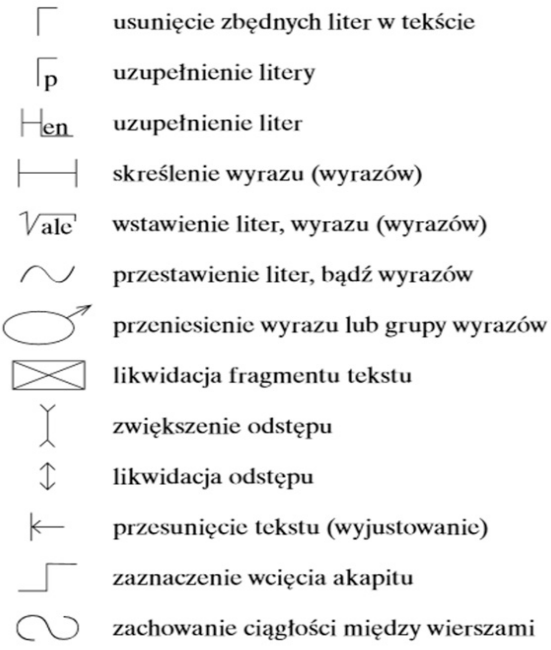
Ocena poprawności językowej wymaga rozpatrzenia takich elementów jak: *1) ożywiony współczesny język literacki – bardzo pożądany, w celu unikania monotonii i suchości urzędowego raportu, 2) komunikatywność (łatwość przyswajania informacji) – jest bardzo pożądana, 3) zawartość sformułowań (krótkie zdania) – to wielka zaleta języka naukowego, pomocna w przyswajaniu informacji, 4) lekkość stylu – jest przejawem łatwości przekazu informacji przez autora; połączenie pkt 3) i 4) to warunki dla pkt 2) – komunikatywności, 5) poprawność gramatyczna – odstępstwa od niej to na ogół przejęzyczenia, 6) poprawność ortograficzna – jest oczywista i konieczna, a zdarzające się odstępstwa to przede wszystkim przejawy nieuwagi, bardzo niekorzystnie świadczące o autorze rozprawy*[123].

Niezbędną pomocą piszącego prace licencjackie i magisterskie są słowniki: ortograficzny, poprawnej polszczyzny, wyrazów bliskoznacznych, a także encyklopedie. Każdy autor posiada swój styl, charakterystyczny sposób konstruowania zdań i wyrażania myśli. Trzeba jednak pamiętać, że najlepsze i najbardziej zrozumiałe są poprawnie zbudowane krótkie zdania, tworzące logiczne akapity, które nie zawierają niezrozumiałych zwrotów i pustosłowia.

Każdy autor po napisaniu pracy może dokonać jej sprawdzenia w edytorze Word za pomocą opcji „Recenzja", a następnie „Pisownia i gramatyka". Trzeba jednak pamiętać, że kontrola ta nie zapewnia ogólnej poprawności językowej tekstu.

[123] R. Kolman, cyt. za: J. Wytrębowicz, *O poprawności językowej publikacji naukowo-technicznych,* „Zagadnienia Naukoznawstwa" nr 1/179/2009, s. 129.

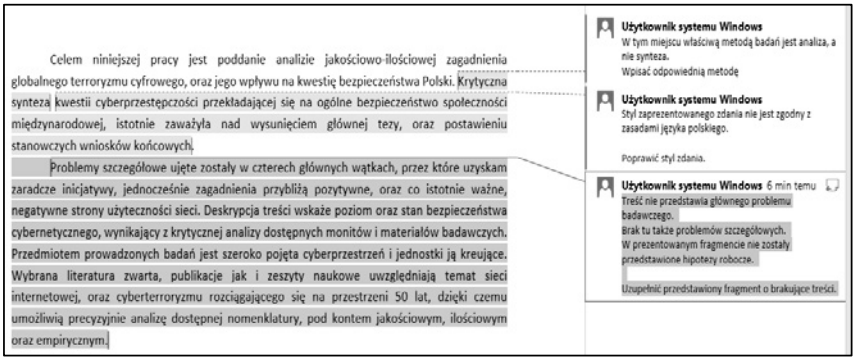
Autorzy, którzy mają wątpliwości, winni oddać swoje prace osobie posiadającej odpowiednie kompetencje językowe do korekty, która polega na poprawieniu błędów ortograficznych, interpunkcyjnych, fleksyjnych, uchybień składniowych i wychwyceniu literówek. Na rysunku 16. zostały przedstawione najczęściej używane znaki korektorskie, które powinien znać promotor, osoba wykonująca korektę i Autor pracy.

Rysunek 16. Najczęściej używane znaki korektorskie
Źródło: Z. Sirojć, *Przygotowanie pracy dyplomowej. Poradnik dla studentów i promotorów*, Warszawa 2009, s. 60.

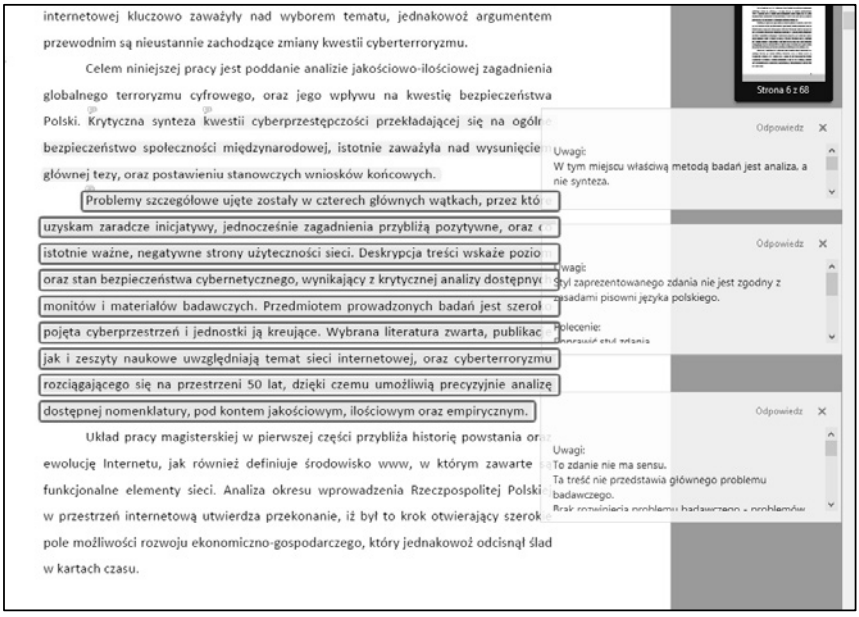
W ostatnim czasie, wraz z rozwojem możliwości komunikowania się promotora ze studentami poprzez techniczne środki łączności, w większości przypadków prace są oddawane do sprawdzenia w formie elektronicznej – napisane za pomocą edytora Microsoft Word lub, celem uniknięcia zniekształceń (np. rysunków, tabel itp.), przekonwertowane do postaci PDF. W tej sytuacji promotor może także, przy wykorzystaniu odpowiednich opcji, sprawdzić tekst i przedstawić uwagi, które są widoczne w oknach („dymkach") po prawej stronie ekranu. Okna te, po otwarciu tekstu przez studenta, są bezpośrednio widoczne lub mogą być aktywowane.

W przypadku tekstu napisanego w edytorze Word wykorzystywana jest opcja „Recenzja", a w niej głównie podopcje „Komentarze", „Śledzenie" i „Zmiany". Przykładowy widok okna z fragmentami tekstu, w którym występują błędy, oraz odnoszącymi się do nich naniesionymi poprawkami sprawdzającego został przedstawiony na rysunku 17.

Rysunek 17. Sposób zamieszczenia poprawek w pracy przedstawionej w edytorze Microsoft Word
Opracowanie własne.

W przypadku tekstu przedstawionego w postaci PDF (otwieranego za pomocą Adobe Acrobat Reader DC) po otworzeniu pliku student widzi podkolorowane fragmenty, które wymagają poprawek, oraz niewielkie „dymki". Aktywowanie „dymków" odbywa się poprzez najechanie kursorem i naciśnięcie lewego przycisku. W otwartym oknie jest widoczny cały komentarz sprawdzającego. Przykładowy widok okna z fragmentami tekstu, w którym należy wprowadzić poprawki zalecane przez sprawdzającego, został przedstawiony na rysunku 18.

Rysunek 18. Sposób przedstawienia poprawek w pracy w formacie PDF
Opracowanie własne.

6.3. Zasady pisania pracy

Do najczęściej wymienianych prawidłowości pisania pracy są zaliczane zasady: strukturalizacji, hierarchizacji, ciągu wynikania, źródłowości, obiektywności i rzetelności, dostatecznego uzasadniania twierdzeń, ścisłości, jasności i prostoty, oszczędności słowa[124].

Zasada strukturalizacji – polega na zastosowaniu się do ogólnie przyjętych standardów konstrukcyjnych tego rodzaju prac, tzn. struktury składającej się z trzech części: wstępnej (wstęp), głównej (rozdziały merytoryczne) oraz końcowej (zakończenie, bibliografia, wykaz schematów, tabel, wykresów itp. oraz załączników) przy jednoczesnym nadaniu każdej z nich stosownej rangi oraz zachowaniu właściwych proporcji objętościowych między nimi. W ramach części głównej winny być mniej więcej porównywalne pod względem objętości autonomiczne rozdziały składające się z merytorycznych podrozdziałów.

Zasada hierarchizacji – jest ściśle związana z zasadą strukturyzacji. W związku z występowaniem w każdej pracy elementów mniej lub bardziej istotnych, należy dokonać ich uporządkowania od najważniejszych do mniej ważnych, włącznie z wyeliminowaniem tych, które uznano za niewiele wnoszące do pracy.

Zasada ciągu wynikania – jest logicznym odzwierciedleniem działań przyczynowo-skutkowych. Z pierwszego rozdziału winien wynikać następny, a ten – być podstawą rozważań w kolejnym, itd.

Zasada źródłowości – to norma narzucająca potrzebę lub wręcz konieczność dokumentowania przedstawianych faktów i wykorzystania dotychczasowego dorobku. Jest podstawą wiarygodności przedstawianych treści i danych, a pośrednio prawdziwości prowadzonych wywodów. Zasada ma wymiar poznawczy, metodologiczny, moralno-prawny i techniczny. W wielu aspektach ma swoje odbicie w zasadzie obiektywności i rzetelności.

Zasada obiektywności i rzetelności – jest podstawowym kanonem trafnego doboru materiałów źródłowych, rzetelnego prowadzenia badań oraz prawidłowego wyciągania wniosków. Zastosowanie tej zasady jest gwarancją wiarygodnego poznania rzeczywistości i sformułowania ostatecznych konkluzji maksymalnie zbliżonych do obiektywnej prawdy.

Zasada dostatecznego uzasadniania twierdzeń – to norma w pracy naukowej polegająca na konieczności dokumentowania wszystkich faktów, zdarzeń, procesów itp. Realizacja tej zasady nadaje obiektywizm i rzetelność prowadzonym dywagacjom oraz wiarygodność wyciąganym wnioskom. W przeciwnym przypadku, gdy wykorzystywane materiały pochodzą z niesprawdzonych źródeł lub są nieznanego autorstwa, formułowanych twierdzeń nie można uznać za uzasadnione i posiadające znamiona naukowości.

Zasada ścisłości – polega na posługiwaniu się językiem nauki, terminologią powszechnie obowiązującą i stosowaną w danej dziedzinie i dyscyplinie, najlepiej w znaczeniu określonym przez uznane słowniki i encyklopedie. W sytuacji gdy za-

[124] Szerzej: Z. Stachowiak, *Metodyka i metodologia…*, op. cit., s. 74–78.

chodzi konieczność przedstawienia nowych pojęć i kategorii, należy w odpowiedni sposób je zdefiniować, aby były przez czytelnika jednoznacznie rozumiane.

Zasada jasności i prostoty – odnosi się do stylistycznej strony opracowania, warunkuje jego czytelność i zrozumiałość. Jest to możliwe do osiągnięcia poprzez poprawność językową, wyrażanie swoich myśli zgodnie z zasadami gramatycznymi i stylistycznymi, oczywiście przy respektowaniu uniwersalnego języka nauki.

Zasada oszczędności słowa – to przesłanka jasności i prostoty wyrażania myśli zgodnie z metodologicznym i merytorycznym punktem widzenia, co w konsekwencji winno prowadzić do przedstawienia toku badań i ich udokumentowanych wyników w postaci syntetycznego, możliwie krótkiego opracowania trzymającego się przewodniej myśli oraz logiki postępowania.

6.4. Kryteria oceny pracy

Kończąc pracę, Autor jest zobowiązany dołożyć wszelkich starań, by została ona jak najwyżej oceniona. W tej kwestii promotor winien wymóc poprawność merytoryczną i redakcyjną. Sam Autor, jako piszący i redagujący, winien zapewnić m.in.: właściwą objętość; stosowne sformatowanie tekstu (tytuły, akapity, odstępy); poprawne rozmieszczenie przypisów; estetyczne wykonanie i opisanie tabel, rysunków itp.; odpowiednie zapisanie bibliografii, itd. Natomiast, w kwestii językowej, to od Autora zależy, czy powierzy pracę konsultacji filologa języka polskiego, aby zyskać stuprocentową pewność, że ta strona opracowania nie będzie budzić wątpliwości i praca będzie w pełni oceniona pozytywnie.

Kolejnym bardzo ważnym elementem jakości pracy, wręcz warunkiem poddania jej ocenie merytorycznej, jest uzyskanie dopuszczenia po sprawdzeniu jej przy wykorzystaniu Jednolitego Systemu Antyplagiatowego. Art. 76. ust. 4. Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* stwierdza: *Jeżeli praca dyplomowa jest pracą pisemną, uczelnia sprawdza ją przed egzaminem dyplomowym z wykorzystaniem Jednolitego Systemu Antyplagiatowego*. Jednolity System Antyplagiatowy, który funkcjonuje od roku akademickiego 2018/2019, ma zapewnić wsparcie w zakresie przeciwdziałania naruszeniom przepisów o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Z etycznego punktu widzenia Student nie powinien dopuścić do tego, by jego praca została negatywnie zweryfikowana przez ten system.

Ocena pracy licencjackiej i magisterskiej najczęściej jest prowadzona zgodnie z poniższym schematem według wymienionych kryteriów[125]:

1. **Problem (pytanie) ogólny** – związek problemu (pytania) z uzasadnieniem wyboru tematu pracy; sposób sformułowania (czy domaga się narracji, wyjaśnienia); związek z celem pracy.
2. **Cel pracy** – sposób sformułowania rezultatu badań; osiągalność oczekiwanego rezultatu badań; związek z problemem (pytaniem) ogólnym.

[125] Przedstawiony zakres oceny pracy licencjackiej i magisterskiej pochodzi z formularza recenzji obowiązującego do roku 2016 na Wydziale Bezpieczeństwa Narodowego w Akademii Obrony Narodowej.

3. **Zgodność między tytułem a treścią pracy** – wypełnianie przez tytuły rozdziałów zakresowo tytułu pracy; wypełnianie przez tytuły podrozdziałów zakresowo tytułu rozdziału; poziom korelacji treści podrozdziałów z ich tytułami.
4. **Dobór literatury i jej wykorzystanie** – metodyczna i merytoryczna trafność doboru; bogactwo form (opracowania zwarte, artykuły, Internet, akty prawne, materiały źródłowe itp.); obecność literatury obcojęzycznej; liczba pozycji (bogata, wystarczająca, uboga); sposób, umiejętność jej wykorzystywania; poszanowanie dorobku innych autorów.
5. **Struktura pracy, relacje między poszczególnymi elementami** – między tytułem a uzasadnieniem; uzasadnieniem a problemem ogólnym; problemem ogólnym a celem; problemem ogólnym a problemami szczegółowymi; problemami szczegółowymi a tytułami rozdziałów; problemami szczegółowymi a wnioskami po rozdziałach.
6. **Redakcja pracy** – liczba, objętość rozdziałów, podrozdziałów i ich proporcje; poprawność językowa (gramatyczna, ortograficzna, interpunkcyjna); ułożenie tekstu, formowanie akapitów; wykonanie i opisanie rysunków, schematów, innych ilustracji; stosowanie cytatów; sposób, poprawność robienia przypisów; prezentacja literatury i załączników.
7. **Zastosowana metodyka** – relacja: uzasadnienie wyboru tematu pracy, problem (pytanie) ogólny, cel, problemy (pytania) szczegółowe; dobór metod do problemów (pytań) szczegółowych; wykorzystywanie metod w pracy.
8. **Treść merytoryczna pracy** – trafność opisów, wyjaśnień, uzasadnień, wniosków; istotność zamieszczanych treści; kompletność pracy.

Ujmując to skrótowo, można stwierdzić, że do podstawowych kryteriów oceny pracy licencjackiej i magisterskiej należy: wartość merytoryczna pracy, zakres badań własnych, zgodność treści pracy z jej tytułem, spójność struktury pracy, umiejętność doboru i poprawnego wykorzystania literatury przedmiotu, metodologiczna poprawność, stopień realizacji celów, nowatorstwo w pracy, poprawność formalnej strony pracy (techniki pisania, opisów bibliograficznych, itp.), różnorodność szaty graficznej, estetyka pracy[126].

W Państwowej Szkole Wyższej im. Papieża Jana Pawła II na Wydziale Nauk Ekonomicznych prace licencjackie i magisterskie są oceniane i recenzowane zgodnie z kryteriami zamieszczonymi w druku *Załącznika 27 do WSZJK (P13)*. Jego treść została przedstawiona w załączniku nr 5 niniejszego opracowania.

[126] Por. Z. Sirojć, *Przygotowanie pracy…*, op. cit., s. 47, 48.

Zakończenie

Celem opracowania *Metodyka pisania pracy licencjackiej i magisterskiej* było zaprezentowanie w najbardziej skrótowej formie podstawowych zasad obowiązujących przy prowadzeniu badań oraz pisaniu pracy licencjackiej i magisterskiej. W praktyce było ono także odpowiedzią na zapotrzebowanie środowiska studenckiego na publikację mogącą stanowić metodyczną i techniczno-organizacyjną pomoc w tym zakresie.

Stosownie do celu opracowania, w poszczególnych rozdziałach i podrozdziałach została przybliżona problematyka realizacji tych przedsięwzięć, przedstawiono syntetyczny opis algorytmu procedury postępowania badawczego i edytorskiego. Materiał zawiera elementy metodyki pisania pracy dyplomowej, przez którą należy rozumieć zbiór założeń, prawideł, zasad, reguł i sposobów postępowania dotyczących prowadzenia badań i pisania pracy.

Autor wyraża nadzieję, że opracowanie pomoże Studentom w pisaniu lepszych prac – wpłynie na poprawę ich jakości; zwraca jednocześnie uwagę na konieczność studiowania innych publikacji. Dodatkowo podkreśla, że opracowanie stanowi tylko kompendium wiedzy, która ma pomóc w realizacji ww. czynności. Osiągnięte efekty i ich prezentacja są wynikiem osobistego zaangażowania i rzeczywistej pracy Studenta, za którą będzie oceniany. To on jest głównym autorem sukcesu.

Bibliografia

Wydawnictwa zwarte

Adamik A. (red.), *Nauka o organizacji. Ujęcie dynamiczne*, Wydawnictwo „Nieoczywiste", Warszawa 2013.

Ajdukiewicz K., *Język i poznanie, t. II: Wybór pism z lat 1945–1963*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.

Apanowicz J., *Metodologia ogólna*, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „BERNARDINUM", Gdynia 2002.

Apanowicz J., *Metodologiczne elementy procesu poznania naukowego w teorii organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „BERNARDINUM", Gdynia 2000.

Apanowicz J., *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Difin, Warszawa 2005.

Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1956.

Babbie E., *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.

Bereźnicki F., *Praca dyplomowa na studiach I i II stopnia nauk społecznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków 2010.

Bocheński J.M., *Współczesne metody myślenia*, Wydawnictwo „W drodze", Warszawa 1988.

Dudkiewicz W., *Praca magisterska: Przewodnik metodyczny dla studentów pedagogiki*, Wydawnictwo „Strzelec", Kielce 1996.

Encyklopedia popularna PWN, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.

Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2001.

Grobler A., *Metodologia nauk*, Wydawnictwo Aureus - Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.

Herbut J., Kawalec P. (red.), *Słownik terminów naukoznawczych. Teoretyczne podstawy naukoznawstwa*, Wydawnictwo Lubelskiej Szkoły Biznesu, Lublin 2009.

Johnson J.B., Reynolds H.T. , Mycoff J.D., *Metody badawcze w naukach politycznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

Juszczyk S., *Badania ilościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne*. Śląska Wyższa Szkoła Zarządzania im. gen. Jerzego Ziętka, Katowice 2005.

Kamiński S., *Nauka i metoda, Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1992.

Keller A., *Wprowadzenie do teorii poznania*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.

Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1967.

Kotarbiński T., *Dzieła wszystkie. Historia filozofii*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków 1995.

Kotarbiński T., *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1990.
Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, Kraków 1969.
Koźmiński A., Piotrowski W. (red), *Zarządzanie. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
Krajewski M., *O metodologii nauk i zasadach pisarstwa naukowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Gliwice 2010.
Krzyżanowski L., *Podstawy nauk o organizacji i zarządzaniu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
Kubinowski D., *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia-metodyka-ewaluacja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011.
Kucinski K., *Metodologia nauk ekonomicznych: dylematy i wyzwania*, Difin, Warszawa 2010.
Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Warszawa 2011.
Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków 1999.
Maszke A.W., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.
Nowak S., *Metodologia badań socjologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
Penc J., *Strategie zarządzania*, Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa 1994.
Pieter J., *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1967.
Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie „Żak", Warszawa 2001.
Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie „Żak", Warszawa 1998.
Platon, *Dialogi*, CIL Polska – Kolekcje Sp. Z o.o., Warszawa 2000.
Popper K.R., *Logika odkrycia naukowego*, Fundacja Aletheia, Warszawa 2002.
Praca promotora z doktorantem. Materiały konwersatorium, Krynica 1997.
Pytkowski W., *Organizacja badań i ocena prac naukowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981.
Sirojć Z., *Przygotowanie pracy dyplomowej. Poradnik dla studentów i promotorów*, Uczelnia Warszawska im. Marii Skłodowskiej-Curie, Warszawa 2009.
Sołoma L., *Metody i techniki badań socjologicznych*. Wybrane zagadnienia, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002.
Stachak S., *Podstawy metodologii nauk ekonomicznych*, Książka i Wiedza, Warszawa 2006.
Stachak S., *Wstęp do metodologii nauk ekonomicznych*, Książka i Wiedza, Warszawa 1997.
Stachowiak Z., *Metodyka i metodologia pisania prac kwalifikacyjnych*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2001.

Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, „Śląsk" Sp. z o. o. Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2010.
Wiśniewski E., *Metodyka wojskowych badań naukowych*, Wydawnictwo Akademii Sztabu Generalnego WP, Warszawa 1983.
Zaborowski Z., *Wstęp do metodologii badań pedagogicznych*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław 1973.
Zaczyński W., *Praca badawcza nauczyciela*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995.
Żechowska B., *Wybrane metodologiczne wzory badań empirycznych w pedagogice*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1985.

Dokumenty

PN-79/N-01222/07 *Kompozycja wydawnicza książki. Bibliografia załącznikowa*.
PN-ISO 690-2:1999. *Informacja i dokumentacja. Przypisy bibliograficzne*.
PN-ISO 690:2002 *Dokumentacja. Przypisy bibliograficzne. Zawartość, forma i struktura*.
PN-ISO 690:2012 – ISO 690:2010 IDT *Informacja i dokumentacja. Wytyczne opracowania przypisów bibliograficznych i powołań na zasoby informacji*
Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (EU) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych), Dz.U.UE.L z 2016 roku, poz. 119.1, oraz Ustawą z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych, Dz. U. z 2018 roku, poz. 1000 z późn. zm.
Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce – Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, dnia 30 sierpnia 2018 r. Poz. 1668.
Ustawa z 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (z późniejszymi porawkami).

Artykuły

Kozłowski J., *Formułowanie problemu*, „Sprawy Nauki" nr 3, 4/1999.
Stochaj J., Roman Ł., *Wybrane metody teoretyczne w naukach społecznych i ich zastosowanie*, „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej" nr 2/6/2013.
Wiatr M., *Problemy naukowe*, „Zeszyty Naukowe WSOWL" nr 3/157/2010.
Wytrębowicz J., *O poprawności językowej publikacji naukowo-technicznych*, „Zagadnienia Naukoznawstwa" nr 1/179/2009.

Strony internetowe

http://biuroliterackie.net/assets/wnioskowanie-dedukcyjne-pisanie-prac-magisterskich1-610x361.jpg
http://biuroliterackie.net/assets/wnioskowanie-indukcyjne-pisanie-pracy-magisterskiej1-603x361.jpg

http://edumedsenior.umed.pl/wp-content/uploads/2018/07/Metody-bada%C5%84-spo%C5%82ecznych_skrypt.pdf
http://hektor.umcs.lublin.pl/~skraw/WykladPodstawy_fizyki/Kanony_Milla. pdf
http://iiwz.wneiz.pl/wp-content/uploads/2011/05/Metodologia-prac-naukowych.pdf
http://naukowa.wikidot.com/metoda-badan-naukowych
http://pracownik.kul.pl
http://researchonline.pl/baza/czytaj/podkategoria/39
http://safetyandsecurity.pl/index.php/2012/12/05/metodologia-badan-bezpieczenstwa/
http://sjp.pwn.pl
http://www.dobrzenapisane.pl/czym-rozni-sie-redakcja-jezykowa-od-korekty/
http://www.home.umk.pl/~mwojc/wyklady_Teren/metoda%20naukowa.pdf
http://www.nauka.gov.pl/krajowe-ramy-kwalifikacji/
https://ekonom.ug.edu.pl/web/download.php?OpenFile=97
https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/indukcja;3914572.html
https://mfiles.pl/pl/index.php/Metodologia_bada%C5%84
https://pracemagisterskiee.wordpress.com/2012/10/08/techniki-badawcze/
https://sjp.pwn.pl/sjp/nauka;2487587.html
https://sjp.pwn.pl/sjp/nauki-empiryczne-indukcyjne;2487591.html
https://sjp.pwn.pl/slowniki/akapit.html
https://sjp.pwn.pl/slowniki/bibliografia.html
https://sjp.pwn.pl/slowniki/problem.html
www.zakrzewskabielawska.pl/new/seminarium_dyplomowe_(1).ppt

Wykaz rysunków i tabel

Rysunki

Rysunek 1. System nauki 16
Rysunek 2. Metoda naukowa 20
Rysunek 3. Podział metod badawczych (możliwy wariant) 21
Rysunek 4. Wzór arkusza obserwacji 28
Rysunek 5. Wzór arkusza obserwacji (możliwy wariant) 28
Rysunek 6. Wzór arkusza obserwacji (możliwa wersja) 29
Rysunek 7. Przykładowa metryczka kwestionariusza ankiety i wywiadu 34
Rysunek 8. Hierarchia metodyczna metod, technik i narzędzi 35
Rysunek 9. Istota doboru próby i desygnowania parametrów populacji 37
Rysunek 10. Metody doboru próby 38
Rysunek 11. Miejsce badań naukowych w całokształcie działalności naukowej . 42
Rysunek 12. Możliwa procedura prowadzenia badań (wariant) 45
Rysunek 13. Problem praktyczny i problem badawczy 52
Rysunek 14. Wyprowadzanie indukcyjne hipotez 56
Rysunek 15. Wyprowadzanie dedukcyjne hipotez 56
Rysunek 16. Najczęściej używane znaki korektorskie 84
Rysunek 17. Sposób zamieszczenia poprawek w pracy przedstawionej w edytorze Microsoft Word 85
Rysunek 18. Sposób przedstawienia poprawek w pracy w formacie PDF 85

Tabele

Tabela 1. Wybrane charakterystyczne cechy prac dyplomowych 13
Tabela 2. Niektóre metody, techniki i narzędzia badawcze 36
Tabela 3. Wykaz skrótów 72

Podstawowe pojęcia i terminy

Pojęcia i terminy metodologii badań

Cel badań – bliższe określenie, do czego zmierza badacz, co pragnie osiągnąć w swoim działaniu.

W. Zaczyński,
Praca badawcza..., op. cit., s. 86.

Hipoteza badawcza – przypuszczenie dotyczące związku pomiędzy zmiennymi, wysunięte dla objaśnienia jakiegoś zjawiska. Założenie oparte na prawdopodobieństwie, wymagające sprawdzenia. Sformułowanie hipotezy stanowi jedno z początkowych stadiów badania naukowego. Hipotezy nie można „dowieść", a jedynie „poprzeć".

M. Krajewski,
O metodologii nauk..., op. cit., s. 173.

Hipoteza naukowa – jest odpowiedzią na istotne pytanie postawione przez badacza, odpowiedzią niedostatecznie pewną i dlatego wymagającą sprawdzenia. Wyróżnia się hipotezy stawiane *ex ante*, czyli przed rozpoznaniem faktów, oraz hipotezy *ex post*, stanowiące uogólnione wnioski indukcyjne, wyprowadzone z faktów niedostatecznie licznych i niereprezentatywnych. Po sprawdzeniu hipoteza może być uznana za twierdzenie, odrzucona albo zmodyfikowana.

http://iiwz.wneiz.pl/wp-content/uploads/2011/05/Metodologia-prac-naukowych.pdf
[dostęp: 19.02.2017 r.].

Hipotezy robocze – oczekiwane przez badacza wyniki planowanych badań.

Por. M. Łobocki,
Metody badań..., op. cit., s. 26.

Koncepcja pracy – krótkie opracowanie zawierające wyszczególnienie kluczowych elementów rozpoczynającego się badania, z uwzględnieniem tematu i problemów badawczych, celu pracy i jego uzasadnienia subiektywnego.

Por. D. Kubinowski,
Jakościowe badania pedagogiczne..., op. cit., s. 274.

Metoda – system założeń i reguł pozwalających na takie uporządkowanie praktycznej lub teoretycznej działalności, aby można było osiągnąć cel, do jakiego się świadomie zmierza.

J. Sztumski,
Wstęp..., op. cit., s. 66.

Metoda naukowa – jest to przebieg i kolejność właściwych czynności przy stawianiu zagadnień badawczych, ich rozwiązywaniu przez podawanie odpowiedzi (często hipotetycznych) oraz ich sprawdzanie i (ewentualnie) systematyzowanie w postaci teorii naukowej.

J. Herbut, P. Kawalec (red.),
Słownik terminów naukoznawczych. Teoretyczne podstawy naukoznawstwa,
Lublin 2009, s. 31.

Metoda badań – zespół teoretycznie uzasadnionych zabiegów koncepcyjnych i instrumentalnych, obejmujących całość postępowania badacza, które w konsekwencji ma prowadzić do rozwiązywania zakreślonego problemu naukowego.

A. Kamiński, cyt. za: M. Krajewski,
O metodologii nauk..., op. cit, s. 18.

Metodologia – dziedzina studiów (nie nauki) traktująca o wszystkich aspektach planowania badań naukowych. Metodologia obejmuje różne techniki gromadzenia i analizy danych.

M. Krajewski,
O metodologii nauk..., op. cit, s. 176.

Metodyka – zbiór zasad i sposobów dotyczący wykonywania jakiejś pracy badawczej albo osiągnięcia jakiegoś celu, w szczególności traktujący o szczegółowych normach postępowania w danej dyscyplinie naukowej. Metodyka jest teorią zastosowania reguł semiotycznych oraz logiki formalnej do działalności naukowej.

W. Kopaliński,
Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem,
Warszawa 1967, s. 328–329.

Poznanie naukowe – planowe i systematyczne, poddane celom badawczym, obiektywne i wyczerpujące w swym zakresie, udokumentowane poznawanie rzeczywistości.

Por. M. Krajewski,
O metodologii nauk..., op. cit, s. 16.

Problem – (1) trudna sytuacja, z której należy znaleźć jakieś wyjście. (2) Poważna sprawa, która wymaga przemyślenia i rozstrzygnięcia.

https://sjp.pwn.pl/slowniki/problem.html [dostęp: 19.02.2017 r.].

Problem badawczy (1) – bardzo istotne pytanie lub zespół pytań, na które odpowiedzi ma dostarczyć podjęte badanie. Problem badawczy, jako podstawowy składnik każdego liczącego się badania, jest komponentem złożonym, dlatego do jego wyjaśnienia potrzebne są pytania szczegółowe.

M. Krajewski,
O metodologii nauk..., op. cit, s. 20.

Problem badawczy (2) – pytanie o naturę badanego zjawiska, o istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, cechami zjawiska, to, mówiąc inaczej, uświadomienie sobie trudności z wyjaśnieniem i zrozumieniem określonego fragmentu rzeczywistości, to, mówiąc jeszcze inaczej, deklaracja o naszej niewiedzy zawarta w gramatycznej formie pytania.

T. Pilch,
Zasady…, op. cit., s. 43.

Problem główny – (ogólny) jest zbliżony do tematu i celu badań. Nie jest on bezpośrednio rozwiązywany i aby go rozwiązać, należy go „rozbić" na problemy szczegółowe.

http://pracownik.kul.pl [dostęp: 19.02.2017 r.].

Problemy szczegółowe – ich formułowanie polega na precyzyjnym rozbiciu tematu na mniejsze zagadnienia, na które szuka się odpowiedzi. Problemy szczegółowe mają pomóc wyczerpać zakres niewiedzy zawarty w temacie badań.

http://pracownik.kul.pl [dostęp: 19.02.2017 r.].

Przedmiot badań – ogół rzeczy oraz takie obiekty, które podlegają niektórym faktom oraz zdarzeniom w naszym postępowaniu, do których chcemy poprowadzić badania.

A.W. Maszke,
Metody i techniki badań pedagogicznych,
Rzeszów 2008, s. 91.

Przedmiot badań – obiekty czy zjawiska, w odniesieniu do których chcemy prowadzić badania, lub te, o których w odpowiedzi na podstawowe pytanie badawcze chcemy formułować stwierdzenia.

L. Sołoma,
Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia,
Olsztyn 2002, s. 38.

Pytanie problemowe – to takie, które spełnia podstawowy warunek poprawności – musi być rozstrzygalne. Pytania problemowe mogą dotyczyć opisu, klasyfikacji, poznania przebiegu danego procesu, jego różnych przyczyn, właściwości zmiennych i zależności między nimi. Nie są to zwykłe pytania, ale takie, na które można odpowiedzieć dopiero po przeprowadzeniu badań.

F. Bereźnicki,
Praca dyplomowa na studiach I i II stopnia nauk społecznych,
Kraków 2010, s. 17.

Sytuacja problemowa – to swoisty stan niepokoju spowodowany uświadomieniem sobie własnej niewiedzy, zaciekawienia oraz chęci uzupełnienia brakującej wiedzy.

F. Bereźnicki,
Praca dyplomowa…, op. cit, s. 19.

Temat pracy – podstawowa myśl ograniczająca zebraną treść potrzebną do opracowania zamierzonego zadania. Wprowadza ład w nagromadzonych wiadomościach. Zakres tematu określa bliżej treść przedmiotową pracy. Prawidłowo sformułowany temat pracy powinien wskazywać na problem, którego rozwiązaniu ma służyć praca. Temat określony jest w tytule pracy.

http://pracownik.kul.pl [dostęp: 19.02.2017 r.].

Tematyka pracy – część znanej wiedzy na dany temat, ustalona na podstawie literatury przedmiotu.

http://pracownik.kul.pl [dostęp: 19.02.2017 r.].

Tytuł pracy – to nazwa pracy wyróżniająca ją od innych prac o tej samej tematyce. To także „informacja" o temacie pracy. Tytuł powinien łączyć się z podjętym problemem, jaki ma być wyjaśniany w toku badań. Dobrze sformułowany tytuł służy sprecyzowaniu tematu pracy. Tytuł pracy stanowi nazwę problemu lub wąsko rozumianego tematu. Powinien informować o treści zawartej w rozprawie, o przedmiocie badań. Tytuł pracy powinien być krótki, językowo poprawny, informacyjnie nośny, poznawczo intrygujący. Dobry tytuł zwięźle, trafnie i jednoznacznie określa temat pracy. Jego sformułowanie jest początkiem, a zarazem niezbędnym warunkiem powstawania tekstu.

http://pracownik.kul.pl [dostęp: 19.02.2017 r.].

Wnioskowanie – proces myślowy, w którym przyjmując pewne zdania za prawdziwe, na ich podstawie uznajemy inne zdanie za prawdziwe; zdania, od których zaczyna się wnioskowanie, nazywane są przesłankami, a zdanie, do którego – wnioskując – dochodzimy, nazywa się wnioskiem (konkluzją).

J. Herbut, P. Kawalec (red.),
Słownik terminów..., op. cit., s. 69.

Pojęcia i terminy redakcyjne

Bibliografia – uporządkowany (alfabetyczny) spis publikacji zwartych, dokumentów, artykułów, stron internetowych, ew. innych materiałów źródłowych.

https://sjp.pwn.pl/slowniki/bibliografia.html
[dostęp: 19.02.2017 r.].

Korekta językowa – poprawienie błędów ortograficznych, interpunkcyjnych, fleksyjnych, uchybień składniowych i wychwycenie literówek.

http://www.dobrzenapisane.pl/czym-rozni-sie-redakcja-jezykowa-od-korekty/
[dostęp: 19.02.2017 r.].

Odnośnik, odsyłacz – znak graficzny w tekście, najczęściej w postaci cyfry, rzadziej gwiazdki lub litery odsyłającej do opatrzonego takim samym znakiem przypisu (notki bibliograficznej) umieszczonego u dołu strony bądź na końcu rozdziału czy też całej pracy.

M. Krajewski,
O metodologii nauk..., op. cit, s. 177.

Plagiat – posłużenie się pracą innej osoby jako własną, opublikowanie (przedstawienie do oceny) pod własnym nazwiskiem części lub całości cudzego utworu (dzieła).

M. Krajewski,
O metodologii nauk..., op. cit, s. 177.

Podrozdział – część rozdziału stanowiąca pewną całość treściową, wyodrębnioną graficznie.

M. Krajewski,
O metodologii nauk..., op. cit, s. 177.

Przypis – tekst pomocniczy do tekstu głównego, zaopatrzony w odsyłacz i zawierający źródło wiedzy bądź informacje wyjaśniające.

M. Krajewski,
O metodologii nauk..., op. cit, s. 178.

Redakcja językowa – opracowanie tekstu pod względem stylistycznym, gramatycznym, logicznym; zadbanie o spójność strukturalną, językową, właściwy ton, uporządkowanie pod względem przejrzystości i komunikatywności; sprawdzenie poprawności ortograficznej, gramatycznej i interpunkcyjnej; zwracamy uwagę na dostosowanie typografii (układ, czcionki, wyróżnienia itp.) do funkcji danego tekstu, a także ujednolicenie zapisu poszczególnych elementów publikacji, jak np. przypisy bibliograficzne, numeracja ilustracji i tabel.

http://www.dobrzenapisane.pl/czym-rozni-sie-redakcja-jezykowa-od-korekty/
[dostęp: 19.02.2017 r.].

Rozdział – część dzieła stanowiąca zwartą całość tematyczną, opatrzona tytułem, przedtem kolejną liczbą (najczęściej rzymską) i słowem „rozdział".

M. Krajewski,
O metodologii nauk..., op. cit, s. 178.

Wstęp – początkowa część dzieła napisana przez autora lub inną osobę, której celem jest wprowadzenie w treść pracy; może nosić także inne nazwy: słowo wstępne, wprowadzenie, uwagi wprowadzające, prolegomena lub prodrom.

M. Krajewski,
O metodologii nauk..., op. cit, s. 180.

Załączniki

Załącznik nr 1.

Strona tytułowa
pracy licencjackiej i magisterskiej
(wzór)

PAŃSTWOWA SZKOŁA WYŻSZA im. PAPIEŻA JANA PAWŁA II w BIAŁEJ PODLASKIEJ
Wydział Nauk Ekonomicznych

Praca magisterska

Jan Kowalski
Nr albumu: XXXX

ZAGROŻENIE TERRORYSTYCZNE UNII EUROPEJSKIEJ

Praca
napisana pod kierunkiem
dr. hab. Jerzego Nowaka

Biała Podlaska 2020

Opracowanie własne.

Załącznik nr 2.

Spis treści
pracy licencjackiej i magisterskiej
(wzór)

SPIS TREŚCI
WSTĘP X
1. TYTUŁ ROZDZIAŁU X
1.1. Tytuł podrozdziału X
1.1.1. Tytuł podrozdziału X
1.1.2. Tytuł podrozdziału X
. . . . . .
1.2.Tytuł podrozdziału X
. . . . . .
2. TYTUŁ ROZDZIAŁU X
2.1. Tytuł podrozdziału X
2.1.1. Tytuł podrozdziału X
2.1.2. Tytuł podrozdziału X
. . . . . .
2.2. Tytuł podrozdziału X
2.3. Tytuł podrozdziału X
. . . . . .
3. TYTUŁ ROZDZIAŁU X
3.1. Tytuł podrozdziału X
3.2. Tytuł podrozdziału X
. . . . . .
ZAKOŃCZENIE X
BIBLIOGRAFIA X
SPIS TABEL I RYSUNKÓW X
ZAŁĄCZNIKI X

Opracowanie własne.

Załącznik nr 3.

Układ wstępu pracy licencjackiej i magisterskiej (wzór)

WSTĘP

Ogólne wprowadzenie do problematyki pracy
- informacja na temat podejmowanej problematyki
- dotychczasowy stan wiedzy
- uzasadnienie zajęcia się problemem i wyboru tematu
- cel pracy i prowadzonych badań

Metodologiczne aspekty pracy
- główny problem badawczy
- problemy szczegółowe
- hipotezy robocze
- przedmiot badań
- przestrzenny i czasowy zakres badań, wynikające z tego ograniczenia
- główne metody, techniki i narzędzia badawcze
- założenia i przebieg badań

Charakterystyka treści pracy
- ogólna konstrukcja pracy
- syntetyczny opis treści zawartych w poszczególnych rozdziałach oraz zakończeniu
- informacje o pozostałych fragmentach pracy
- ograniczenia
- główne materiały źródłowe

Inne dane wynikające ze specyfiki pracy lub uznania autora

Opracowanie własne.

Załącznik nr 4.

Struktura części zasadniczej
pracy licencjackiej i magisterskiej
(wzór)

1. TYTUŁ ROZDZIAŁU
1.1.Tytuł podrozdziału
1.1.1.Tytuł podrozdziału (kolejny stopień)

Treści merytoryczne dotyczące określonej problematyki stosownie do potrzeb wynikających z rozległości obszaru tematycznego rozdziału.

Poszczególne podrozdziały powinny być konstytuowane w sposób umożliwiający uzyskanie spójnej, logicznie powiązanej całości rozdziału i w konsekwencji całej pracy dyplomowej.

. . . . . .
1.1.2.Tytuł podrozdziału
. . . . . .
1.2.Tytuł podrozdziału
. . . . . .

2. TYTUŁ ROZDZIAŁU (na nowej stronie)
2.1. Tytuł podrozdziału
2.1.1. Tytuł podrozdziału
2.1.2. Tytuł podrozdziału
. . . . . .
2.2. Tytuł podrozdziału
. . . . . .
2.3. Tytuł podrozdziału
. . . . . .

3. TYTUŁ ROZDZIAŁU
3.1. Tytuł podrozdziału
. . . . . .
3.2. Tytuł podrozdziału
. . . . . .
. . . . . .

Opracowanie własne.

Załącznik nr 5.

Załącznik 27 do WSZJK (P13)

Biała Podlaska, dnia .....

Pan/i ……

Proszę o ocenę załączonej pracy dyplomowej studenta:
Imię i nazwisko: ……
Egzamin dyplomowy przewiduję w dniu ……

Prorektor
ds. kształcenia i studentów

Ocena pracy dyplomowej

Temat pracy: ……
Imię i nazwisko studenta: ……
Nr albumu: ……
Seminarium: ……
Wydział ……
Zakład ……

1. Czy treść pracy odpowiada tematowi określonemu w tytule?
   ……
2. Ocena układu pracy struktury podziału treści, kolejności rozdziałów, kompletności tez itp.
   ……
3. Merytoryczna ocena pracy:
   ……
4. Inne uwagi:
   ……
5. Czy i w jakim zakresie praca stanowi nowe ujęcie problemu?
   ……
6. Charakterystyka doboru i wykorzystania źródeł:
   ……
7. Ocena formalnej strony pracy (poprawność języka, technika pisania pracy, spis rzeczy, odsyłacze):
   ……
8. Sposób wykorzystania pracy (publikacja, udostępnienie instytucjom itp.):
   ……
9. Pracę oceniam jako: ……

…… ……
data podpis

PSWJPII
WYDAWNICTWO

ISBN 978-83-64881-56-5